

Vlaanderen
is open ruimte

Natuurinclusieve landbouw in Vlaanderen

Eva Fiori, Stagerapport 2022

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	4
Samenvatting.....	5
1. Inleiding.....	6
1.1 Huidige vorm van landbouw en de negatieve effecten op milieu, biodiversiteit en ecosysteemdiensten	7
2. Wat is Natuurinclusieve Landbouw?.....	10
2.1 Drie dimensies	11
2.2 Vier ambitieniveaus	13
3. Natuurinclusieve landbouw en het land sharing-sparing principe	16
4. Welke landbouwpraktijken en concrete acties ondersteunen natuurinclusieve landbouw? 18	
4.1 Functionele agrobiodiversiteit	19
4.2 Agrarisch natuurbeheer	21
4.3 Kringlooplandbouw	23
4.4 Agro-ecologie	25
4.5 Biologische landbouw en biologisch dynamische landbouw	26
4.6 Agroforestry/Boslandbouw	27
4.7 Regeneratieve landbouw	28
5. Maatregelen en effecten voor verschillende natuurinclusieve landbouwbedrijven.....	30
5.1 Akkerbouw	30
5.1.1. Maatregelen voor akkerbouw	31
5.1.2. Effecten van maatregelen voor akkerbouw	32
5.2 Veehouderij	34
5.2.1 Maatregelen voor (melk)veehouderij	35
5.2.2 Effecten van maatregelen voor (melk)veehouderijen	36
6. Wat zijn knelpunten voor de realisatie van natuurinclusieve landbouw?.....	39
7. Hoe kan natuurinclusieve landbouw ondersteund worden?	41
7.1 Overheidssteun	41
7.2 Steun uit de markt	43
7.3 Onderwijs, advies en sensibilisering	44
8. Interviews en workshop natuurinclusieve landbouw	46
8.1 Interviews	46
8.2 Workshop	47
9. Conclusie: de toekomst van natuurinclusieve landbouw voor Vlaanderen	48
10. Terreinbezoek	51
11. Referenties	54
12. Bijlage A : Interviews met stakeholders op het gebied van natuurinclusieve landbouw	61
13. Bijlage B : Workshop natuurinclusieve landbouw	87

VOORWOORD

Van 7 februari 2022 tot 3 juni 2022 heb ik 17 weken stage gelopen bij de Centrale Directie van de Vlaamse Landmaatschappij in Brussel. Vanuit de master biologie heb ik gekozen om een stage te volgen om kennis te maken met de werkmogelijkheden van een bioloog. Ik heb gewerkt bij de dienst beheerovereenkomsten behorend tot de afdeling plattelandsbeleid. Tijdens deze stage heb ik veel geleerd over de werking van de landbouw en welke doelstellingen worden genomen voor het biodiversiteitsherstel in Vlaanderen. Dirk Van Gijsegem heeft mij de opdracht gegeven om een rapport te schrijven over natuurinclusieve landbouw en hoe dit toegepast kan worden in Vlaanderen. In Vlaanderen is het namelijk een minder bekend begrip dat is overgewaaid vanuit Nederland. Het rapport bestaat uit een algemene beschrijving van wat natuurinclusieve landbouw inhoudt, welke overeenkomsten er zijn met andere landbouwpraktijken, welke maatregelen landbouwers kunnen nemen en hoe natuurinclusieve landbouw gesteund kan worden. De literatuurstudie wordt ondersteund door interviews met stakeholders en een workshop die ik georganiseerd heb. Ten slotte eindigt het rapport met een conclusie en een voorbeeld van een natuurinclusief landbouwbedrijf.

Ten eerste wil ik graag mijn stagebegeleiders Dirk Van Gijsegem en Karolien Michiel bedanken voor hun hulp en voor de kans die mij gegeven is om stage te lopen bij de VLM. Daarnaast wil ik graag de werknemers van de afdeling plattelandsbeleid en dienst beheerovereenkomsten in Brussel, waaronder Bert Van Wambeke, Karsten Mainz, Paul Van Der Sluys, Wouter Rombouts, Petra Delputte, Anneke Thuy en Isabel Dhoker, bedanken voor hun samenwerking op kantoor en het fijne contact. Graag wil ik ook de bedrijfsplanners van Leuven, waaronder Janne Tjampens en Sven Jardin, en het diensthoofd uit Regio-Oost, Olga Jongeneelen, bedanken voor de fijne samenwerking en hulp die zij mij gegeven hebben tijdens de stage. Vanuit de KU Leuven bedank ik Olivier Honnay als stagecoördinator en Raf Aerts als stagepromotor. Ten slotte wil ik graag de deelnemers van de interviews en de workshop bedanken: Myriam Dumortier, Sanne Govaert, Jos Ramaekers, Wim Pauwels, Hilde Van Doorselaere, Lieven De Stoppeleire, Kurt Sannen, Pieter Van Rumst, Olivier Honnay, Olivier Dochy, Dylan Feyaerts, Marie-Jose Smits, Nick Francois, Niels de Bruijn en Guus Huynen en familie.

SAMENVATTING

Natuurinclusieve landbouw is een vorm van landbouw waarbij natuur en landbouw een positieve, wederkerige relatie vormen. De landbouwproductie wordt volledig ondersteund door natuurlijke processen. Natuurinclusieve landbouw bestaat uit 3 dimensies die in verband staan met elkaar: sparen, benutten en verrijken. De 3 dimensies worden ondersteund door 4 natuurinclusieve elementen: specifieke soorten, functionele agrobiodiversiteit, landschappelijke diversiteit en brongebieden en verbindingszones. Deze duurzame vorm van landbouw zorgt voor biodiversiteitsherstel, betere klimaatadaptatie en ondersteunt ecosysteemdiensten. De bedrijfsvoering is een extensieve vorm van landbouw en wordt geplaatst binnen het land sharing principe waarbij landbouw en natuur samenwerken.

Op het gebied van duurzame landbouw overlapt natuurinclusieve landbouw met andere landbouwpraktijken. Agrarisch natuurbeheer, functionele agrobiodiversiteit en kringlooplandbouw zijn onderdelen van de natuurinclusieve bedrijfsvoering. Agroforestry is een vorm van natuurinclusieve landbouw waarbij natuur en landbouw samenwerken. Regeneratieve landbouw heeft een raakvlak op het gebied van het duurzaam gebruik maken van de bodem zonder bestrijdingsmiddelen of zware machines. Biologische landbouw heeft veel raakvlakken op het gebied van minder bestrijdingsmiddelen gebruiken, maar natuurinclusieve landbouw focust zich nog meer op de soortenbescherming. Ten slotte overlapt natuurinclusieve landbouw grotendeels met agro-ecologie en kan het beschouwd worden als een onderdeel van agro-ecologie.

Landbouwers kunnen stapsgewijs overstappen op natuurinclusieve landbouw door middel van 4 ambitieniveaus waarin geleidelijk meer natuurinclusiviteit wordt toegevoegd aan de landbouwbedrijfsvoering totdat er een volledig natuurinclusieve bedrijfsvoering is ontstaan. Voor natuurinclusieve landbouw bestaan verschillende maatregelen die toegepast kunnen worden. Akkerbouw en veehouderijen hebben beiden andere maatregelen, omdat akkerpercelen verschillen van graslanden voor vee.

Echter bestaan er voor natuurinclusieve landbouw een aantal valkuilen. De financiële stimulansen zijn te laag en landbouwers hebben geen handelingsperspectief. Daarnaast is er geen concrete visie voor de toekomst en is er nog onvoldoende kennisoverdracht. Ten slotte is de weerstand tegenover het huidige systeem te groot.

Om deze valkuilen op te lossen, is er aan de hand van de literatuurstudie, interviews en workshop een conclusie uitgekomen over hoe natuurinclusieve landbouw in Vlaanderen kan worden toegepast. Een stabiel beleid is hierbij erg belangrijk. Het beleid kan een financiële stimulans zijn en biedt ondersteuning aan landbouwers via projecten en verschillende maatregelen, zoals beheerovereenkomsten en coregelingen. Demoprojecten, demobedrijven en kennisplatformen zullen ervoor zorgen dat landbouwers voldoende informatie krijgen over natuurinclusieve landbouw. De samenwerking en communicatie tussen landbouwers, natuurorganisaties, overheid en wetenschappers is van belang voor de toekomst. Er wordt een gebiedsgerichte visie met begeleiding op individueel bedrijfsniveau ontwikkeld waardoor er meer samenhang wordt gevormd. Natuurinclusieve landbouw kan namelijk toegepast worden via het 3 compartimentensysteem en daarbij dient het als een verbindingszone tussen landbouw en natuur. Intensievere vormen van landbouw zijn namelijk nog steeds essentieel voor de voedselproductie. Echter zullen deze vormen van landbouw ook kennismaken met aangepaste duurzame maatregelen.

1. INLEIDING

De vraag naar voedsel stijgt met de oplopende populatiegroei, maar aan de andere kant wordt er gevraagd om te verduurzamen in de landbouw. In de toekomst probeert men vraagstukken als productieverhoging en het terugbrengen van grondstoffen op te lossen. Een toename van landbouw en een toename van natuur, waaronder biodiversiteit, kan alleen als deze twee elementen worden samengevoegd. Een concept dat hieraan bijdraagt is natuurinclusieve landbouw.

In Nederland is Natuurinclusieve landbouw een bekend fenomeen maar in België daarentegen nog niet. In de beleidsnota Omgeving, geschreven door minister Demir, komt de volgende tekst aan bod:

“Samen met mijn collega bevoegd voor landbouw, zorg ik ervoor dat landbouwgebieden structureel bijdragen aan het verbeteren van de omgevingskwaliteit en het leveren van ecosysteemdiensten. Ik bevorder de biodiversiteit in het agrarisch gebied door het ondersteunen van agrarisch natuur- en of landschapsbeheer, zorg voor randen en voor landschapselementen. In kansrijke gebieden voor agrarische biodiversiteit of in de directe omgeving van Natura 2000- gebieden stimuleer ik via beheerovereenkomsten en via het plattelandsbeleid natuurgerichte vormen van landbouw. Ik onderzoek in welke mate natuurinclusieve landbouw kan bijdragen tot het bereiken van instandhoudingsdoelen buiten SBZ.” (Demir Z., 2019).

Een manier om de biodiversiteit te kunnen bevorderen in agrarisch gebied is om natuurinclusieve landbouw te gebruiken. Voor dit rapport verstaan we onder natuurinclusieve landbouw:

“Natuurinclusieve landbouw is het streven naar een positieve, wederkerige relatie tussen de landbouwbedrijfsvoering en natuurlijk kapitaal. De voedselproductie wordt ondersteund door natuurlijke processen waarbij de landbouw zorg draagt voor het bestendigen van natuurlijke processen” (Van Doorn et al., 2016)

Hierbij zorgt de landbouwer dat zijn landbouwgronden beter verbonden zijn met de natuur én dat de landbouwer hier nog steeds financieel profijt van heeft. De landbouwer zorgt ervoor dat de biodiversiteit, de rijkdom aan dieren en planten, toeneemt. De oplossing is om minder intensief gebruik te maken van mest- en kunststoffen en chemische gewasbeschermingsmiddelen. De bodem is een belangrijk aspect binnen de natuurinclusieve landbouw waarbij er aandacht is voor bodemdieren en een gezonde nutriëntenverdeling in de bodem. Als er over bodemdieren wordt gesproken, kan men denken aan regenwormen, kevers, pissebedden en miljoenpoten, maar ook schimmels en bacteriën (Natuurmonumenten, 2021). De landbouwer behandelt zijn gronden met respect. Natuurinclusieve landbouw biedt ook mogelijkheden om samen te werken met overheids- of natuurinstellingen.

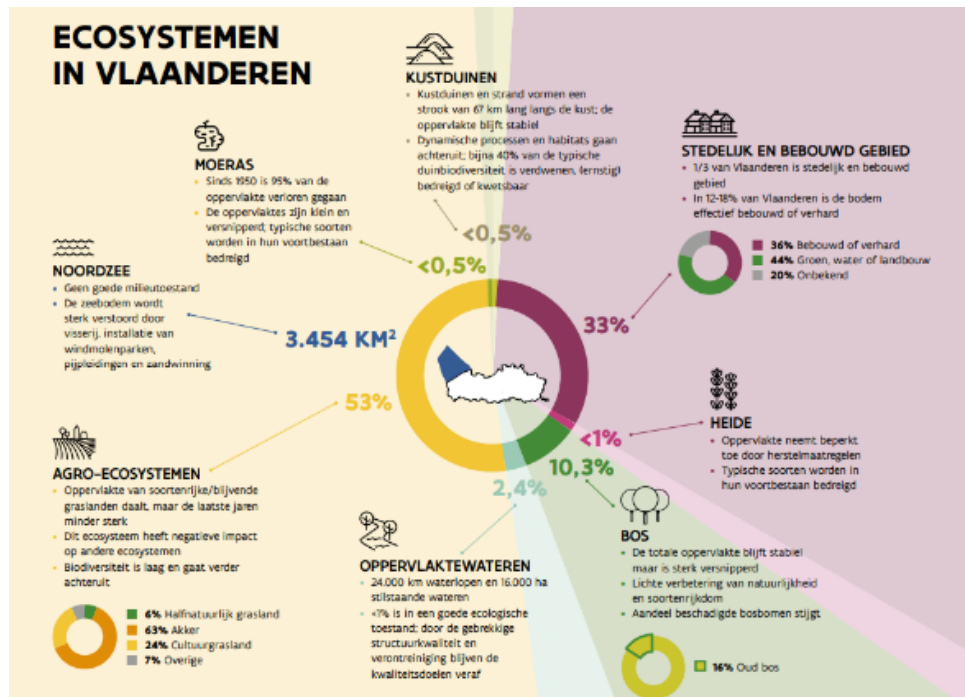
1.1 HUIDIGE VORM VAN LANDBOUW EN DE NEGATIEVE EFFECTEN OP MILIEU, BIODIVERSITEIT EN ECOSYSTEEDIENSTEN

Landbouw is een van de grootste oorzaken van biodiversiteitsverlies. De intensivering van de landbouw en het omzetten van natuurlijk landschap naar landbouwgrond hebben bijgedragen aan het biodiversiteitsverlies. Het gebruik van pesticiden en meststoffen vervuult de bodem met als gevolg uitgeputte bodems die zeer erosiegevoelig zijn. Hiernaast zijn ook het gehele ecosysteem en de ecosystemendiensten in gevaar door veranderingen in de bodem door landbouwpraktijken. Landbouw heeft dus niet alleen effect op het biodiversiteitsverlies, maar ook op het gehele ecosysteem (Erisman et al., 2016).

België is de op 4 na kleinste lidstaat van Europa maar kent een hoge bevolkingsdichtheid. Hierdoor heeft de landbouw zich ontwikkeld tot een intensieve vorm van landbouw die zich op een kleine oppervlakte bevindt (Departement Landbouw en Visserij, 2021). De hedendaagse landbouwpraktijken zijn erop ingesteld dat er tegen een lage kost veel voedsel geproduceerd moet worden om de toenemende populatie mensen te kunnen voorzien van voedsel. Hierdoor ontstaan er monoculturen met weinig biodiversiteit en een gewijzigd ecosysteem door het gebruik van pesticiden, fossiele brandstoffen en meststoffen voor een verhoogde voedselproductie. De voedselproductie is namelijk gericht op het specialiseren in enkele gewassen waardoor er een vermindering van natuurinclusiviteit ontstaat (Erisman et al., 2017). Er is een conflict tussen voedselwinning en het behoud van biodiversiteit en het ecosysteem (Erisman et al., 2016).

In Vlaanderen neemt landbouw meer dan de helft van de oppervlakte in (Schneiders et al., 2020) (figuur 1). De intensieve bedrijfsvoering zorgt voor een afname in biodiversiteit. Voorbeelden hiervan zijn weide- en akkervogels: de grutto (*Limosa limosa*), kievit (*Vanellus vanellus*), patrijs (*Perdix perdix*) en veldleeuwerik (*Alauda arvensis*). Deze soorten zijn afhankelijk van akkers en weides als hun broed- of foerageergebieden en zijn daarom gevoelig voor aanpassingen in deze gebieden door landbouwpraktijken, zoals kappen en maaien of het gebruik van pesticiden en meststoffen (Erisman et al., 2016). De landbouwgebieden met een hoge biodiversiteitswaarde nemen maar 5.3% van het areaal in beslag en bestaan uit historische landbouwgebieden met kleine landschapselementen en half-natuurlijke graslanden (Schneiders et al., 2020).

Figuur 1: Overzicht van de indeling van de ecosystemen in Vlaanderen (Schneiders et al., 2020)

De landbouw heeft dus een grote impact op het milieu. De milieudruk bevindt zich niet alleen in het landbouwgebied, maar de vervuiling heeft ook impact op andere ecosystemen (Schneiders et al., 2020). Door de hogere productie op minder land is de vraag hoe dit de laatste jaren impact heeft gemaakt op het milieu. Ten eerste bestaan er nutriënten die voorkomen in kunstmest en dierlijke mest. Dit zijn voornamelijk stikstof (N), fosfor (P) en kalium (K). Deze nutriënten komen in het milieu terecht door het uitspoelen van stikstof als nitraat uit de mest of door emissie van ammoniak die in de lucht verdwijnt (Brouwer et al., 2016). In Vlaanderen is 95% van de ammoniakuitstoot en 60% stikstofaanvoer in het aquatisch milieu afkomstig vanuit de landbouw (Schneiders et al., 2020). Habitats zullen op de lange termijn schade oplopen omdat de drempelwaarde voor vermessing via de lucht overschreden wordt. Voornamelijk bossen, heidegebieden en voedselarme graslanden lijden hieronder. Vermesting is Europa breed de grootste dwarsbomer voor de verbetering van habitatten in de toekomst (Schneiders et al., 2020).

Buiten vermessing bestaan er nog verschillende andere manieren die druk uitoefenen op het milieu en de biodiversiteit. Een voorbeeld hiervan is grondbewerking, zoals ploegen. Dit kan een negatieve werking hebben op het bodemleven. Door het ploegen kunnen veel regenwormen afsterven. Op deze manier is er een negatief effect op de functionele agrobiodiversiteit die dan weer negatieve effecten kan hebben op de bodemstructuur. Daarnaast kunnen door de bodembewerking minder schimmels aanwezig zijn die daardoor een negatieve werking hebben op de bodemstructuur. Duurzamere manieren van landbouw zullen een positieve werking hebben op bodemfauna en microbiële biomassa en zorgen voor een verschuiving naar een door schimmel gedomineerde levensgemeenschap (Brouwer et al., 2016). Niet alleen de milieufactoren maar ook fysische en ruimtelijke factoren hebben invloed op de natuur en het landschap. Voorbeelden hiervan zijn: ontwatering,

aanleg van wegen en verhardingen, de bouw van stallen, bewerking van het maaiveld en het vergroten van percelen en kavels.

Naast landbouw speelt verstedelijking ook een rol bij de afname van biodiversiteit. Als er wordt gekeken naar het totale areaal van Vlaanderen, wordt er opgemerkt dat er nog maar weinig natuur te vinden is (figuur 1) (Schneiders et al., 2020). Het percentage stedelijk en bebouwd gebied is erg hoog. Hierdoor ontstaan, mede door de landbouw, versnipperingen in het natuurlandschap van Vlaanderen. Deze habitatfragmentatie gaat samen met verontreiniging, door bijvoorbeeld vermesting en verzuring, en de toename van exotische soorten door klimaatverandering. Dit verhoogt het risico op uitsterven van inheemse soorten.

De combinatie van verstedelijking, intensieve landbouw, habitatfragmentatie en klimaatverandering komt de biodiversiteit en het milieu dus niet ten goede. De toekomst is moeilijk te voorspellen, maar er zal zeker een aanpak moeten komen voor de toekomst. Natuurinclusieve landbouw kan hier wellicht bij helpen.

2. WAT IS NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW?

Natuurinclusieve landbouw maakt optimaal gebruik van natuurlijke processen. Het houdt in dat er gestreefd wordt naar een landbouwsysteem dat bestand is tegen plagen, ziekten en klimaatverandering en het zorgt voor een verweving van natuur en landbouw (Lette, 2021). De bedrijfsvoering sluit nauw aan met de natuurlijke, ecologische processen en houdt rekening met de relatie tussen natuur en economie (Melman, 2020; Gerritsen et al., 2020). Het draait hierbij om een gezonde bodem en om de bevordering van de kwaliteit van de natuurlijke omgeving waardoor de landbouwpraktijk wordt gezien als een stabiel, veerkrachtig systeem (Lette, 2021). Dit is het tegenovergestelde van de huidige landbouwsystemen die bestaan uit risicobeheersing dat voor een onstabiel en kwetsbaar systeem zorgt (Lette, 2021). De voedselproductie gebeurt binnen de grenzen van natuur, milieu en leefomgeving waardoor er een positief effect ontstaat op de biodiversiteit (Erisman et al., 2017). Het toepassen van natuurinclusieve landbouw zorgt voor het verbeteren, behouden en uitbaten van diensten van water en bodem, het verminderen van emissies naar milieu, het sluiten van kringlopen en het behouden van het landschap en de biodiversiteit (Erisman et al., 2017).

De natuurinclusieve landbouw is verbonden door 4 samenhangende elementen: functionele agrobiodiversiteit, landschappelijke diversiteit, brongebieden en verbindingszones en specifieke soorten (Figuur 2). Een natuurinclusief agrarisch bedrijf focust zich op deze 4 elementen die onderling terugkoppelen aan elkaar. Het uitgangspunt voor een gezonde bodem wordt namelijk gesteund door verschillende landschapselementen die een dubbelfunctie vervullen en zorgen voor landschappelijke diversiteit. Ze zorgen voor functionele agrobiodiversiteit én specifieke soorten die het agrarisch landschap vertegenwoordigen. Daarnaast kan de natuur- en landschapskwaliteit verbeterd worden door deze landschappelijke diversiteit in te vullen in gebieden waar natuurinclusieve landbouw ten goede komt. Hier wordt gesproken over brongebieden en verbindingszones (Erisman et al., 2017).

Figuur 2: de 4 elementen voor natuurinclusieve landbouw (Erisman et al., 2014)

Een gezonde bodem in het bodemecosysteem wordt onderhouden door de functionele agrobiodiversiteit die de grond vruchtbaar en productief houdt. De bovengrondse biodiversiteit is ook van hoge waarde, bijvoorbeeld door het aantrekken van randen met waardplanten die bepaalde natuurlijke plaagbestrijders en bestuivers aantrekken die van meerwaarde zijn voor de gewasproductie. De landschapselementen worden niet meer beperkt tot de randen, maar zullen zich ook op het veld gaan bevinden. De natuur verricht het grootste werk in de natuurinclusieve landbouw. Hierdoor is er minder input van buitenaf, zoals kunstmest en bestrijdingsmiddelen, wat leidt tot minder emissies naar de omgeving. Het benutten, beschermen en herstellen van de biodiversiteit is dus een onderdeel van de bedrijfsvoering (Van Doorn, 2019).

Uit de bedrijfsvoering komen een aantal kansen voort die belangrijk zijn voor natuurinclusieve landbouw. Zo zullen landbouwers op financieel gebied kosten besparen door de vermindering van het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen en meststoffen. Daarnaast werkt natuurinclusieve landbouw samen met maatschappelijke diensten om ook het welzijn van de bevolking te bevorderen. Het geproduceerde voedsel zal milieuvriendelijker en gezonder worden door de vermindering van het gebruik van chemische stoffen. Dit geeft de landbouwer ook een stabiel en positief imago dat voor motivatie kan zorgen. Ten slotte zorgt het natuurinclusieve beheer van de landbouwgrond voor een positieve verandering richting een gezondere bodem van een hogere economische waarde (Provincie Noord-Brabant, 2022).

2.1 DRIE DIMENSIES

Natuurinclusieve landbouw bestaat uit 3 dimensies die interageren met elkaar en de 4 elementen bevatten (figuur 3). Er bestaat namelijk geen specifieke handeling voor het uitvoeren van landbouwpraktijken in de natuurinclusieve landbouw. De 3 dimensies zijn (Erisman et al. 2017; Smits et al. 2020; Gies et al., 2019):

- **Verrijken:** natuuronderhoud op en om het bedrijf. Hierbij wordt aandacht gegeven aan de zorg voor het landschap en het behoud van specifieke soorten op het bedrijf. Het behouden van landschapselementen en cultuurhistorische elementen is een belangrijk doel. Landschapselementen hebben een toegevoegde waarde voor functionele agrobiodiversiteit en soortenbescherming, zoals akker- en weidevogels, en daarom wordt hier ook agrarisch natuurbeheer toegepast. Daarnaast wordt de ecologische en chemische kwaliteit van het water onderhouden en wordt ervoor gezorgd dat er genoeg water aanwezig is op en rond het boerenbedrijf.
- **Sparen:** het minimaliseren van de impact op de natuur. De functionele agrobiodiversiteit, de ecosysteemdiensten, het benutten van reststromen en het terugbrengen van de kringlopen naar een nul-emissie zorgen ervoor dat er efficiënter gebruik gemaakt wordt van de grondstoffen en vermindert de impact op water, bodem en lucht. Deze processen zorgen ervoor dat de negatieve effecten van de bedrijfsvoering op het milieu worden geminimaliseerd. Door het terugdringen van de negatieve effecten hebben specifieke soorten meer kansen om te leven in de omgeving en is er dus een positieve terugkoppeling.
- **Benutten:** natuurlijke processen worden duurzaam benut. Hierbij staat de functionele agrobiodiversiteit centraal. Deze biodiversiteit draagt essentieel bij aan de agrarische bedrijfsvoering. De natuurinclusieve landbouw behoudt, versterkt en maakt gebruik van deze biodiversiteit en ecosysteemdiensten. Het verkrijgen van een gezonde bodem, die bestaat uit een goede bodemstructuur, een gezond

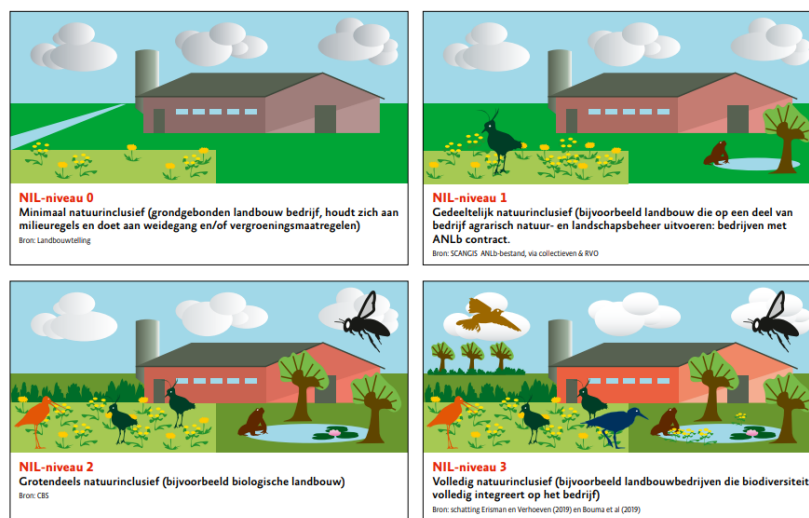

2.2 VIER AMBITIENIVEAUS

In de natuurinclusieve landbouw wordt er gewerkt met verschillende maatregelen in verschillende landbouwgebieden, maar het vergt meer dan dat. Natuurinclusieve landbouw vraagt om management gericht op de bodem- en landschapskwaliteit, natuur en voedselproductie. Hierbij zullen combinaties van maatregelen nodig zijn (Erisman et al., 2017; Bouma et al., 2020). Om verder te gaan op de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw zijn er verschillende niveaus (figuur 4) die richtlijnen aangeven voor de opbouw van het landschap bedacht door Erisman et al. (2017):

- **Niveau 0:** hier is nog geen sprake van natuurinclusieve landbouw aangezien er alleen voldaan wordt aan de wettelijke verplichtingen.
- **Niveau 1:** Er wordt gewerkt met agrarisch natuurbeheer waar maatregelen in acht worden genomen met betrekking tot specifieke soorten en biodiversiteit. Het agrarisch natuurbeheer neemt een bepaald gedeelte van het landbouwbedrijf in beslag. Dit wordt besproken in hoofdstuk 4.
- **Niveau 2:** er zijn grotendeels structurele aanpassingen van de bedrijfsvoering voor natuurinclusieve landbouw. Hier wordt er gebruik gemaakt van een beter gebruik van functionele biodiversiteit bij bijvoorbeeld plaagbestrijding en bodemvruchtbaarheid. Hierdoor krijgen dieren meer ruimte voor hun natuurlijk gedrag en is er plek voor maatregelen rondom landschapselementen die de functionele agrobiodiversiteit ondersteunen en specifieke soorten beschermen. Hiernaast worden ook de kringlopen op het bedrijf geoptimaliseerd dat positieve effecten heeft op de functionele agrobiodiversiteit en specifieke soorten.
- **Niveau 3:** Er is een volledig natuurinclusief bedrijf dat optimaal samenwerkt in en met de natuur in de omgeving. De natuur heeft zich aangepast aan de omgeving: gewassen en vee passen bij de kenmerken van de omgeving. Vervolgens zijn ook de kringlopen geoptimaliseerd. Agrarisch natuurbeheer met het onderhoud van landschapselementen en soortenbeheer zijn onderdeel van de bedrijfsvoering. De bedrijfsvoering is één met de natuurlijke omgeving.

4 NIL-niveaus

Figuur 4: realisatievoorbeelden van de 4 ambitieniveaus voor natuurinclusieve landbouw. Stallen op de afbeelding laten zien dat het om een landbouwbedrijf gaat (Vakblad Natuur Bos Landschap, 2020)

4. WELKE LANDBOUWPRAKTIJEN EN CONCRETE ACTIES ONDERSTEUNEN NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW?

Natuurinclusieve landbouw is een breed begrip in de duurzame landbouw. Het bestaat voornamelijk uit functionele agrobiodiversiteit en agrarisch natuurbeheer. Daarnaast heeft natuurinclusieve landbouw een overlap met andere duurzame landbouwpraktijken als het aankomt op concrete vormen die passen binnen de natuurinclusieve landbouw. Natuurinclusieve landbouw heeft een sterke band met agro-ecologie, biologische landbouw, kringlooplandbouw, agroforestry en regeneratieve landbouw. Deze zijn opgesomd in tabel 1 en worden daarna verder toegelicht.

Landbouwsysteem	Definitie
Functionele agrobiodiversiteit	Soorten die belangrijk zijn voor het functioneren van het ecosysteem. Deze soorten kunnen bijdragen aan de werking van ecosystemendiensten in de landbouw op een duurzame manier. Voorbeelden hiervan zijn het produceren van een gezonde bodem, het bestuiven van gewassen en het onderdrukken van ziekten en plagen.
Agrarisch natuurbeheer	Agrarisch natuurbeheer neemt maatregelen die betrekking hebben op de bescherming van soorten. Hiervoor bestaan verschillende pakketten binnen de beheerovereenkomsten die een landbouwer kan toepassen op het veld: akkerranden, kleine landschapselementen, botanisch beheer en maaimaatregelen.
Kringlooplandbouw	Bij deze vorm van landbouw wordt er gefocust op het sluiten van kringlopen zodat er een 0 emissie ontstaat. Hierbij wordt slim gebruikt gemaakt van de bodem en grondstoffen. Alle biomassa wordt optimaal gebruikt waarbij de resources in evenwicht blijven rekening houdend met de natuurlijke omgeving.
Agro-ecologie	Agro-ecologie houdt zich bezig met de functionering van ecologische processen op het boerenbedrijf en zoekt oplossingen om de voedselproductie te verbeteren en tegelijkertijd te verduurzamen door middel van een combinatie van voedselproductie en de ecologische omgeving. Verschillende principes zijn hierbij inbegrepen: functionele agrobiodiversiteit, sluiten van kringlopen, geen gebruik van chemische hulpmiddelen en verbinden van producent en consument.
Biologische landbouw	Biologische landbouw wordt gedefinieerd als een landbouw waar het productiesysteem zich focust op het welzijn van de bodem, het ecosysteem

	en de mens. Bio landbouw reduceert het gebruik van schadelijke en chemische hulpmiddelen en schakelt over naar ecologische processen, kringlopen en (functionele) biodiversiteit die zich aanpassen aan de omgeving.
Agroforestry	Boslandbouw is een vorm van landbouw waarbij bomen en/of struiken gecombineerd worden met landbouwgewassen en vee. Deze componenten wegen tegen elkaar op en zorgen voor een positieve invloed op de omgeving en ecosysteemdiensten.
Regeneratieve landbouw	Regeneratieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw waar vooral wordt gefocust op de gezondheid van de bodem. Deze vorm van landbouw werkt met bepaalde principes die effect hebben op de opbouw, vruchtbaarheid en gezondheid van de bodem.

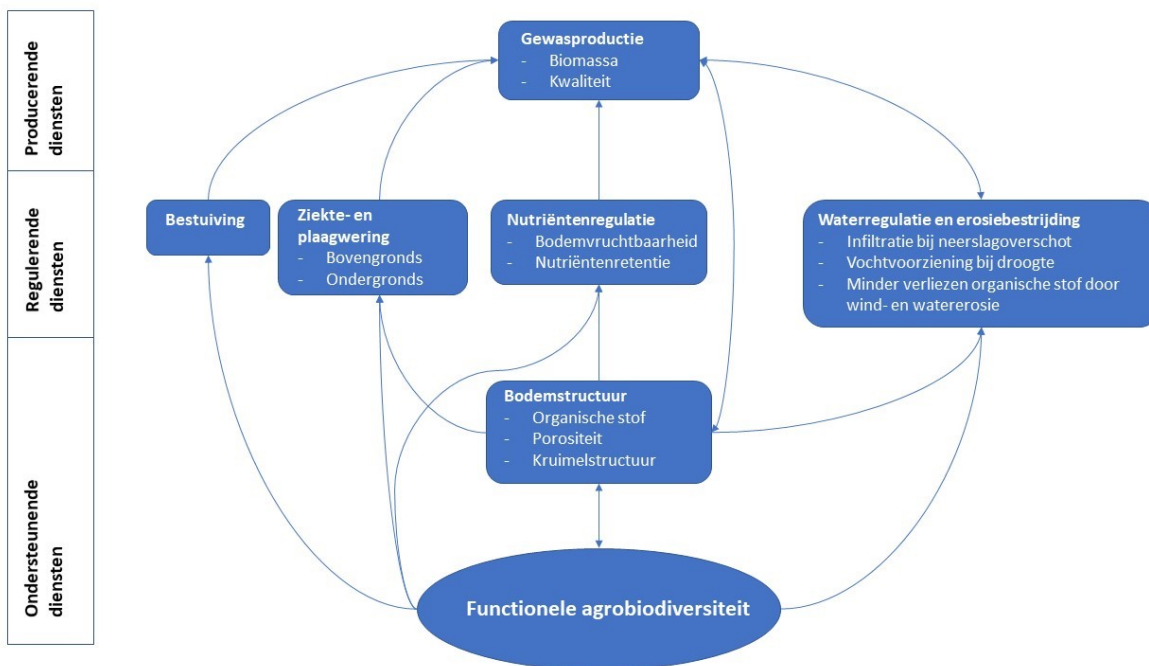
Tabel 1: overzicht van de verschillende landbouwpraktijken die in verband staan met natuurinclusieve landbouw.

4.1 FUNCTIONELE AGROBIODIVERSITEIT

Biodiversiteit is een belangrijk begrip in de ecologie en wordt beschreven als de rijkdom en diversiteit van alle soorten planten, dieren en micro-organismen en de genetische variatie binnen een ecosysteem (Jones-Walters et al., 2018). Het gaat niet alleen om het individu, maar om het gehele ecosysteem met onderliggende verbindingen tussen de soorten (Erisman et al., 2016). Verschillende soorten zijn belangrijk voor het ecosysteem in de landbouw en dragen bij aan de ecosysteemdiensten. Dit wordt ook wel **functionele agrobiodiversiteit** genoemd en wordt vaak gezien als een toevoeging aan een duurzame manier van landbouw (Faber et al., 2016). De voedselproductie is namelijk afhankelijk van een gezonde bodem, bestuiving en de onderdrukking van ziekten en plagen wat gereguleerd wordt door de agrobiodiversiteit. Deze agrobiodiversiteit varieert van micro-organismen ondergronds tot grote planten en dieren bovengronds.

In de bodem bevinden zich verschillende soorten bacteriën, schimmels, nematoden en ringwormen die actief in de bodem plantenresten, mest en wortels verwerken. Deze detrivoren produceren nieuwe voedingsstoffen voor de bodem en houden de bodem gezond en de nutriëntenkringlopen in balans. Deze voedingsstoffen zijn organische stoffen die weer een positief effect hebben op het stimuleren van het bodemleven (Erisman et al., 2016). Organische stof is de energiebron van de bodem en dit betekent hoe meer organische stof, hoe meer bodemleven en daarbij ook meer ecosysteemdiensten. Tot de ringwormen behoren de regenwormen die de bodem bewerken zodat er een betere drainage van water wordt gerealiseerd. Meer aan het oppervlak van de bodem zorgen de regenwormen ervoor dat de kruimelstructuur wordt behouden en het organisch materiaal in de bodem wordt gebracht. Ze zorgen dus op een natuurlijke wijze voor het omwoelen van de bodem. Daarnaast hebben schimmels ook een belangrijke werking op het behoud van de kruimelstructuur. Schimmels scheiden namelijk stoffen uit, zoals glomaline, die ervoor zorgen dat bodemdeeltjes samenklonteren tot een

Figuur 7: Bijdragen van functionele agrobiodiversiteit aan ecosystemediensten in de landbouw. Gebaseerd op Faber et al., 2016.

4.2 AGRARISCH NATUURBEHEER

Sinds de jaren 70 is Nederland begonnen aan een meer natuurvriendelijke landbouw door het invoeren van agrarisch natuurbeheer. Vlaanderen volgde pas rond het jaar 2000 met de beheerovereenkomsten, die betrekking hebben op het agrarisch natuurbeheer (Gysels, 2003). Volgens de Haes et al. (2016) kan agrarisch natuurbeheer uitgelegd worden als:

“Agrarisch natuurbeheer betreft alle maatregelen die boeren en anderen op landbouwbedrijven nemen om te komen tot behoud of verbetering van de kwaliteit van natuur en landschap.”

Deze vorm van beheer speelt zich voornamelijk af op de landbouwbedrijven en richt zich op de soortenbescherming. Soortenbeheer, randenbeheer, perceelsbeheer en kleine landschapselementen zijn maatregelen die toegepast kunnen worden op het perceel. Landbouwers nemen maatregelen zodat de soortenrijkdom weer toeneemt. De maatregelen komen in meer of mindere mate overeen met de specifieke bedrijfsvoering. In sommige gevallen worden er maatregelen getroffen aan de rand van een perceel. Hierbij wordt gedacht aan het toevoegen van verschillende landschapselementen, zoals hagen en struiken. Dit heeft niet veel invloed op de bedrijfsvoering. Aan de andere kant kunnen maatregelen rechtstreeks impact hebben op de productie, zoals het maaien van gras en het aanleggen van gewassen op delen van akkers die kunnen benut worden door vogels (de Haes et al., 2016). Ook wordt er vaak gebruikt gemaakt van een beleidsvoering die betrekking heeft op de functionele agrobiodiversiteit (Faber et al., 2016).

Agrarisch natuurbeheer bestaat uit 3 partijen: de landbouwers, de overheid en de wetenschap. Deze vormen een bepaalde leercyclus voor het ontwikkelen van nieuwe maatregelen (de Haes et al., 2016).

1. De overheid biedt bepaalde beheerpakketten aan met een beleid en subsidiëring
2. De landbouwers voeren de voorgeschreven maatregelen uit met behulp van eventuele vrijwilligers
3. De wetenschap evalueert hier de effecten van. Ecologen doen nader onderzoek om eventueel de maatregelen aan te passen.

De motivatie van de landbouwers kan verschillen per landbouwer: de een sluit zich aan vanuit het perspectief voor een betere natuur, de ander sluit zich aan vanwege de financiële vergoedingen. Landbouwers die een maatschappelijke wens hebben om de natuur te bevorderen, werken vaak samen met vrijwilligers en hun organisaties. Dit is veranderd door de jaren heen. In het begin van de organisatie was er een regeling van de rijksoverheid die samen met alle betrokkenen werd ontwikkeld. De beheerovereenkomsten vanuit de overheid werden gesloten met individuele landbouwers. In Vlaanderen werkt men met beheerovereenkomsten tussen de overheid en landbouwers in plaats van collectieven, zoals in Nederland (de Haes et al., 2016).

De originele benadering van agrarisch natuurbeheer is het soortenbeheer. Hierbij wordt voornamelijk gekeken naar het behouden van specifieke plantensoorten en met name bepaalde vogelsoorten. Er wordt voornamelijk gestreefd naar een bepaald aantal van een soort. Een voorbeeld hiervan kan zijn bepaalde aantallen grutto's en patrijzen. Het hedendaagse beheer richt zich op de gehele levenscyclus van een soort en voornamelijk de tijd die de soort zich in een gebied, bijvoorbeeld in Nederland of Vlaanderen tijdens het broedseizoen, bevindt. Niet alleen de landbouwbedrijven worden hierbij betrokken, maar ook het omringend natuurgebied zodat er ruimtelijke samenhang ontstaat in een bepaald gebied. Dit noemt men ook wel mozaïekbeheer. Op deze manier van beheer wordt er rekening gehouden met de verschillende levensstadia van de betrokken soorten. Om dit te realiseren, worden ook landschapsecologische factoren betrokken in het proces zoals openheid, waterpeil en de condities van predatoren (Brouwer et al., 2016).

Uit literatuurstudies is gebleken dat agrarisch natuurbeheer vaak wisselende effecten heeft. Sommige maatregelen bevorderen biodiversiteit en soortenpopulaties, terwijl andere maatregelen juist weinig effect hebben (Kleijn D., 2012). Natuurbeheer wordt pas effectief genoemd als er meer voortplanting plaatsvindt binnen een soort dan natuurlijke sterfte, zodat de sterfte gecompenseerd wordt (Van Doorn, 2019). Een andere maat van effectiviteit is het verschil in soortenrijkdom sinds de natuurbeheermaatregelen zijn toegepast (Kleijn D., 2012). Nederland en België kennen namelijk een hoge intensiteit van landbouwgebruik. Daarom zullen de beheermaatregelen zeer ingrijpend moeten zijn, wil men een effect waarnemen van levensvatbare populaties die op een duurzame wijze worden behouden. Als er al een beperkt aantal positieve effecten uitkomt, zal dit wellicht een grote impact hebben op het soortenbeheer, omdat het oppervlak in de landbouw erg groot is (Van Doorn, 2019).

De effectiviteit van agrarisch natuurbeheer is afhankelijk van 3 factoren volgens Kleijn et al. (2011):

1. De intensiteit van de landbouw in het specifieke gebied waar de maatregelen worden uitgevoerd
2. De structuur en diversiteit van het landschap waar de maatregelen worden uitgevoerd

en plantaardige productieketens aan elkaar verbonden moeten worden. Een ander voorbeeld is het gebruik van dubbeldoelgewassen in de akkerbouw. De resten van deze geproduceerde gewassen worden gevoerd aan het vee (Wageningen University & Research).

Figuur 8: het principe van kringloop landbouw. In het groen wordt de voedselproductie aangegeven waarbij een reststroom wordt doorgegeven aan het vee als veevoeder. Grasland wordt benut door vee omdat dit land niet geschikt is voor de voedselproductie. Dit vee produceert natuurlijke mest die op het land gebruikt kan worden waardoor de gewassen beter kunnen gedijen. Gebaseerd op Wageningen University & Research.

Natuurinclusieve landbouw wordt vaak verward met kringlooplandbouw door de grote overeenkomst van het sluiten van de kringlopen van stikstof, fosfor en koolstof. In de natuurinclusieve landbouw staan 3 activiteiten centraal: zorg voor de natuur, beter gebruik maken van natuurlijke processen en minder impact uitvoeren op de natuur. In de kringlooplandbouw wordt wel rekening gehouden met de impact op de natuur en het beter gebruik van natuurlijke processen, maar dit zorgt niet direct voor een betere zorg voor de natuur (Gerritsen et al., 2020). Kringlooplandbouw behoort tot de dimensie “*sparen*” van natuurinclusieve landbouw (Vermunt et al., 2020). Een voorbeeld van een maatregel die wel bij natuurinclusieve landbouw hoort maar niet bij kringlooplandbouw is het beheer van akker- en weidevogels (agrarisch natuurbeheer). De gebieden waarop kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw elkaar overlappen zijn het zorgvuldig gebruik van grondstoffen, het verminderen van emissies en externe input en het duurzaam beheren van de bodem. Vaak vormen zich hier dilemma’s tussen natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw.

Er bestaan 2 visies waarbij natuurinclusieve landbouw een onderdeel uitmaakt van kringlooplandbouw of juist andersom. De kringlooplandbouw kan een onderdeel zijn van de natuurinclusieve landbouw waarbij er een uitbreiding komt van de kringlooplandbouw in de richting van het soortenbeheer (Smits et al., 2020). Kringlooplandbouw is dus niet hetzelfde als natuurinclusieve landbouw en beiden hebben ze andere maatregelen voor het natuurbeheer (figuur 9). Maar de uitgangspunten en praktijken van kringlooplandbouw zijn zeker overgenomen in de landbouwpraktijken van natuurinclusieve landbouw.

Figuur 9: verschillen en overeenkomsten tussen natuurinclusieve landbouw (groen) en kringlooplandbouw (oranje) (Smits et al., 2020)

4.4 AGRO-ECOLOGIE

Agro-ecologie is een overkoepelende term om te onderzoeken hoe de ecosystemen landbouw en natuur te combineren zijn. Dit concept heeft geen sterke definitie maar is een set van richtingswijzers in de richting van agro-ecologische landbouw (Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek, 2022). Er wordt gekeken naar de samenhang van ecologische- en socio-economische problemen. Hierdoor wordt de transitie naar duurzame landbouw voortgezet en staan landbouw, natuur en de mens centraal (Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek, 2022). Dit wordt ook wel een holistische visie genoemd waar agro-ecologie bekend om staat.

Agro-ecologie houdt zich bezig met de functionering van ecologische processen op het boerenbedrijf en zoekt oplossingen om de voedselproductie te verbeteren en tegelijkertijd te verduurzamen door middel van een combinatie van voedselproductie en de ecologische omgeving (Van Doorn et al., 2016). Hierbij wordt kennis over bodem, biodiversiteit en het ecosysteem vooropgesteld en deze kennis speelt een grote rol in de agro-ecologie. Er zijn principes waar naartoe wordt gewerkt in de agro-ecologie en deze houden in (Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek, 2022):

- Het stimuleren van het bodemleven en zorgen voor meer organisch materiaal in de bodem
- Het sluiten van nutriëntenkringlopen
- Meer biodiversiteit waaronder ook functionele agrobiodiversiteit
- Een verminderd gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, pesticiden, fossiele brandstoffen en kunstmest
- Een veerkrachtig en weerbaar systeem
- Het verbinden van producent en consument
- Het samenvoegen van wetenschappers, bedrijven en landbouwers voor een co-creatieve samenwerking

Het inzetten van diverse gewassen, meer organische stof in de bodem en gunstige omstandigheden voor natuurlijke plaagbestrijders zijn voorbeelden van bedrijfsvoering die sterk overlappen met de natuurinclusieve landbouw en die zorgen voor een stabiel landbouwsysteem. Beide landbouwsystemen houden zich bezig met het functioneren van de ecologie op het landbouwbedrijf en het verminderen van de impact van de landbouwpraktijken. Door deze veranderingen in bedrijfsvoering kan in eerste instantie de productie verminderen maar deze zal op lange termijn worden gewaarborgd door het produceren van een stabiel en veerkrachtig productiesysteem (Van Doorn et al., 2016). Agro-ecologie heeft sterke aanknopingspunten met natuurinclusieve landbouw op het gebied van biodiversiteit en bodemprocessen, maar het focust zich ook op de maatschappij.

In Frankrijk wordt agro-ecologie sinds 2012 toegepast op agrarische gebieden om deze te verduurzamen. De bedrijfsvoering is zelfs opgenomen in het overheidsbeleid en streeft ernaar om 50% van alle landbouwers te overtuigen om over te stappen op een agro-ecologische bedrijfsvoering. Om agro-ecologie te bevorderen zet de overheid verschillende beleidsinstrumenten in zoals landbouwsubsidies, studiegroepen voor landbouwers en agrarische opleidingen (Van Doorn et al., 2016).

4.5 BIOLOGISCHE LANDBOUW EN BIOLOGISCH DYNAMISCHE LANDBOUW

Biologische landbouw wordt gedefinieerd als een landbouw waar het productiesysteem zich focust op het welzijn van de bodem, het ecosysteem en de mens. Biolandbouw reduceert het gebruik van schadelijke en chemische hulpmiddelen en schakelt over naar ecologische processen, kringlopen en (functionele) biodiversiteit. Er mogen hier nog wel natuurlijke pesticiden gebruikt worden (Bruers, 2017). De bodem staat centraal: de landbouwers zorgen voor een gezonde en levende bodem als uitgangspunt. De biologische landbouw kijkt namelijk naar het ecosysteem in zijn geheel waar de bodem een groot deel van uitmaakt. Dit bevordert de gezondheid van het ecosysteem en het voedsel voor de mens. De bodem wordt gevoed met organische mest en de hoeveelheid mest wordt aangepast aan het gewas (Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek, 2022). Naast het verminderende gebruik van chemische hulpmiddelen in de bodem, worden op gewassen ook minder gewasbeschermingsmiddelen en pesticiden gebruikt. Hiervoor in de plaats komen natuurlijke vijanden en resistente planten. Een grotere diversiteit aan gewassen en begeleidende natuur worden ingezet als bestrijdingsmiddelen. Het levert dus een grotere diversiteit op die op den duur nodig is voor biologisch gebruik. Daarnaast wordt ervoor gezorgd dat de kringlopen gesloten blijven en er zo min mogelijk voedingsstoffen verloren gaan buiten het boerenbedrijf om (Van de Graaf, 2019).

Het biologisch bedrijf is afhankelijk van de omgeving en van het soort landbouwbedrijf. Er wordt rekening gehouden met de levende en niet-levende elementen zoals grondsoort, landschapstype en klimaat. Het type bedrijf moet samenhangen met het landschap en de grondsoort omdat er in de biologische landbouw minder compensaties zijn voor chemische hulpmiddelen. Hierdoor legt biologische landbouw minder druk op het landbouwsysteem en op de omgeving. Biologische landbouw sluit hierdoor ook aan bij een traditionele wijze van het landgebruik. Het is daarnaast ook een innovatief systeem waarbij wetenschappelijke kennis wordt

verweven om tot een beter en gezonder product te komen. Niet ieder biologisch landbouwbedrijf volgt dezelfde maatregelen. Door het innovatieve systeem zijn biologische landbouwbedrijven vaak voorlopers van kennis (Van de Graaf, 2019).

Zowel biologische landbouw, als natuurinclusieve landbouw hebben een zeer uitgebreide impact op het management systeem van de landbouwer (Vermunt et al., 2022). De twee landbouwpraktijken overlappen op het gebied van functionele agrobiodiversiteit en het reduceren van de impact op de omgeving. Biologische landbouw kan ingedeeld worden in de dimensie “*sparen*” binnen de natuurinclusieve landbouw (Vermunt et al., 2020). Bij natuurinclusieve landbouw wordt er meer druk gelegd op het zorgen voor de natuur. Tegenwoordig zijn er landbouwers die natuurinclusieve landbouw toevoegen aan de biologische bedrijfsvoering.

Biologisch dynamische landbouw is een vorm van biologische landbouw waar dieper wordt ingegaan op het sluiten van kringlopen en het voorstellen van voorschriften voor de omgang met bodem, dieren en gewassen. De biologisch-dynamische landbouw is een extensievere vorm van landbouw waarbij wordt gelet op het minimale gebruik van de natuur. Aangezien er toch een verschil is met ‘gewone’ biologische landbouw heeft biologisch-dynamische landbouw een meer holistische visie. Een overeenkomst met natuurinclusieve landbouw en biologische (dynamische) landbouw is het gebruik maken van de functionele agrobiodiversiteit en de kijk op de landbouw en natuur als een geheel (Van Doorn et al., 2016).

4.6 AGROFORESTRY/BOSLANDBOUW

Agroforestry is een landbouwsysteem dat vaak toegepast wordt in de natuurinclusieve landbouw. Hierbij worden bomen en/of struiken in een gebied gecombineerd met landbouwgewassen en vee, zoals afgebeeld in figuur 10. Deze componenten wegen tegen elkaar op en zorgen voor een positieve invloed op de omgeving en ecosysteemdiensten. Op deze manier worden er bomen langs een akker geplant, oeverstroken aangelegd en struiken/hagen als voedsel voor vee aangeplant (Landbouw met natuur, 2022). Bekende voorbeelden hiervan zijn grazend vee in hoogstamfruitboomgaarden en rijen van knotwilgen langs akkers of weides. In het agroforestrysysteem kan de bosbouw ecosysteemdiensten leveren zoals koolstofopslag, luchtzuivering en schuilplekken voor vee. Daarnaast worden er een paar types van agroforestry onderscheiden (Agroforestry Vlaanderen, 2021):

- Silviculturele systemen: bomen en/of struiken gecombineerd met gewassen
- Silvopastorale systemen: bomen en/of struiken gecombineerd met landbouwdieren
- Oevers met aanplanting zoals houtkanten, windsingels en bufferstroken

Agroforestrysystemen maken efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen in de omgeving. Hierdoor is de biomassa-productie per oppervlakte eenheid vrij groot. Door het gebruik van bomen en gewassen met verschillende groeiseizoenen en worteldieptes kunnen zonlicht, water en bodem productiever worden gebruikt.

Figuur 10: 2 visualisaties van agroforestry (Natvise, 2022)

Ecosysteemdiensten zijn een belangrijk onderdeel van agroforestry en bieden mogelijkheden voor de mens. Bomen en struiken kunnen voor een optimale levering van ecosysteemdiensten zorgen in het landschap. Bomen gaan erosie tegen, kunnen het koolstofgehalte en de nutriëntencyclus reguleren en bieden kansen voor (functionele) biodiversiteit. Het microklimaat dat gecreëerd wordt door de bomen en struiken reduceert temperatuurextremen op het landbouwgebied dat ten goede komt voor de landbouwgewassen en het vee (Agroforestry Vlaanderen, 2021).

Agroforestry kan op verschillende manieren worden toegepast in de natuurinclusieve duurzame landbouw. Het minimaliseert risico's voor de productie en heeft een ecologische meerwaarde voor de biodiversiteit en het landschap. Dit landbouwsysteem zorgt voor een goede organische stofopbouw, efficiënt gebruik van nutriënten en het verminderen van gewasbeschermingsmiddelen en pesticiden. Tenslotte is er ook een optimaal gebruik van de ruimte (Landbouw met natuur, 2022).

4.7 REGENERATIEVE LANDBOUW

Regeneratieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw waar vooral wordt gefocust op de gezondheid van de bodem. Deze vorm van landbouw werkt met bepaalde principes die effect hebben op de opbouw, vruchtbaarheid en gezondheid van de bodem. Er wordt voor gezorgd dat de waterhuishouding stabiel blijft en de afvoer van water geleidelijk en rustig gebeurt. Door de zorg voor de bodem wordt ervoor gezorgd dat er meer biodiversiteit in de bodem aanwezig is die zorgt voor de gezondheid en weerstand van de bodem. Als laatste kan deze vorm van landbouw een koolstofbron worden die CO₂ in de atmosfeer doet afnemen (CSU Chico & The Carbon Underground, 2017).

Een paar maatregelen zijn erg belangrijk in de regeneratieve landbouw:

- Geen of minimaal gebruik van intensieve grondbewerking. Grondbewerking zorgt namelijk voor een schade aan schimmelmicrobiomen en zorgt voor CO₂ uitstoot en respiratie van de bodem.
- Het gebruik van bedekkingsgewassen, rotatiegewassen, dierlijke mest en compost zorgt voor een gezond microbiom dat op den duur zorgt voor een voedzame bodem met een goede nutriëntenaanvoer. Kunstmest en andere chemische hulpmiddelen hebben de bodem dusdanig

uitgeput en uit balans gebracht dat dit een negatief effect had op microbiële gemeenschappen. Daarnaast brengen kunstmatige hulpmiddelen negatieve impacts op het klimaat met zich mee. De productie en het vervoer van de chemische kunstmest stoot namelijk veel broeikasgassen uit. De afbraak van de chemische stoffen komt in het milieu terecht, waaronder in water en in de atmosfeer.

- De bodem laten begrazen door vee heeft ook een positief effect op de bodemhuishouding. Hierdoor groeien planten meer, is er meer koolstofopslag in de bodem en wordt de vruchtbaarheid verreikt waardoor de biodiversiteit toeneemt.

De landbouwpraktijk heeft niet alleen een effect op de gezondheid van de bodem maar hierdoor heeft het ook een voordeel voor de gezondheid van het vee en van de consument. De gewassen zullen een betere nutriëntenbalans hebben die effect heeft op de gezondheid (CSU Chico & The Carbon Underground, 2017). Uiteindelijk wordt de bodemverstoring geminimaliseerd en worden er zo min mogelijk chemische hulpmiddelen ingezet. Daarnaast worden gewassen ingezet om de biodiversiteit te maximaliseren en om de bodem zo lang mogelijk te bedekken voor een gezonde bodem (Wij land, 2021).

Regeneratieve landbouw heeft net zoals andere duurzame landbouwpraktijken methodes waarbij een gezonde bodem en een veerkrachtig systeem als uitgangspunten worden genomen. Deze raakvlakken gelden ook grotendeels voor natuurinclusieve landbouw. Regeneratieve landbouw valt binnen de dimensies “*benutten*” en “*verrijken*” van natuurinclusieve landbouw (Vermunt et al., 2020). Binnen de regeneratieve landbouw zou gezegd kunnen worden dat natuurinclusief werken een onderdeel is (Wij land, 2021). Het enige verschil is dat natuurinclusieve landbouw nog meer de focus legt op de soortenbescherming.

5. MAATREGELEN EN EFFECTEN VOOR VERSCHILLENDE NATUURINCLUSIEVE LANDBOUWBEDRIJVEN

In de natuurinclusieve landbouw draait het om management dat gericht is op voedselproductie met een goed verdienmodel en het behouden van natuur en landschap. In dit hoofdstuk zullen individuele maatregelen per landbouwsector beschreven worden. In de praktijk wordt echter een samenhang van deze maatregelen gebruikt. Om een beter beeld te krijgen van de maatregelen en de effecten worden deze hieronder apart beschreven. Daarbij is het ook belangrijk om deze individueel te beschrijven, omdat landbouwers soms stapsgewijs, beginnend met één maatregel, beginnen aan de transitie naar natuurinclusieve landbouw. Ten slotte kunnen de maatregelen voor iedere bedrijfsvoering apart gecombineerd worden waardoor een complexiteit ontstaat en daarom is het handig om uit te gaan van individuele maatregelen. Iedere maatregel heeft namelijk meerdere doelen en neveneffecten (Erisman et al., 2017).

Voordat maatregelen kunnen worden toegepast, moet er gekeken worden naar welke landbouwpraktijken van dienst zijn. Meestal wordt hierbij een onderscheid gemaakt tussen 2 landbouwpraktijken, namelijk akkerbouw en (melk)veehouderij (Erisman et al., 2017). Het beheer voor landschapselementen wordt al verwerkt in de maatregelen voor akkerbouw en veehouderij. In dit hoofdstuk wordt per landbouwpraktijk behandeld welke maatregelen er worden getroffen om de biodiversiteit en de natuur te bevorderen in het landbouwgebied. Hierbij wordt eerst geschreven over welke soorten in het gebied voorkomen en waarom deze belangrijk zijn en daarna worden de mogelijke maatregelen en de effecten hiervan op de omgeving beschreven.

De monitoring van deze maatregelen kan gebeuren via kritische prestatie indicatoren (KPI's). De indicatoren worden gebruikt als systeem voor de sturing naar een biodiversiteitsverbetering. Er wordt gewerkt aan het sturen naar specifieke doelen. De KPI's worden uitgedrukt als gunstige condities voor biodiversiteit op het landbouwbedrijf (Van Doorn et al., 2020).

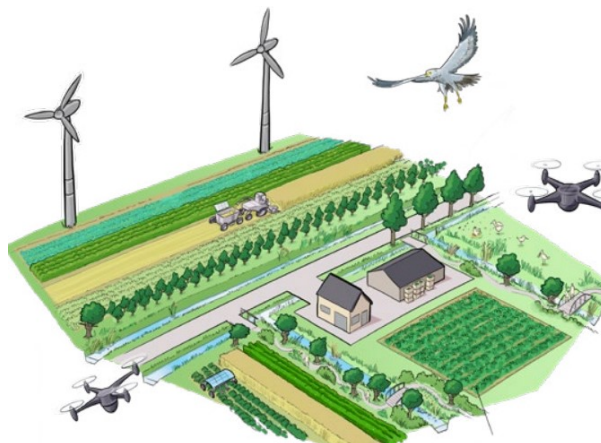
5.1 AKKERBOUW

Natuurinclusieve landbouw heeft combinaties van maatregelen op het volledige perceel en maatregelen aan de rand van een perceel nodig. Dit zorgt voor de resultaten die op langere termijn een goede opbrengst leveren ten opzichte van de huidige landbouwpraktijken. Dit vergt echter een grote investering op korte termijn met combinaties van maatregelen zoals het verruimen van het bouwplan, niet-kerende grondbewerking, groenbemesting en akkerbedekking in de winter. Hierdoor worden niet alleen de leefomgeving van soorten verbeterd, maar ook de bodemkwaliteit en de productiviteit van de bodem (Erisman et al., 2017).

In de akkerbouw zijn bloemrijke akkerranden belangrijke leefgebieden voor insecten en akkervogels. Zij dienen namelijk als leefgebied voor bestuivende en plaagbestrijdende insecten, maar ook als broedgelegenheid, als voedselbron in winter en zomer en als dekking voor verschillende soorten akkervogels, zoals patrijs (*Perdix perdix*), geelgors (*Emberiza citrinella*) en veldleeuwerik (*Alauda arvensis*). Graan- of luzernepercelen in

combinatie met akkerranden en later gemaaide graslanden geven de gelegenheid aan akkervogels en andere broedvogels om zich te vestigen in het broed- en leefgebied. Omdat de percelen en randen een positief effect hebben op het aantal vogelsoorten dat broedt in de omgeving, is het zeer belangrijk om deze randen en percelen goed te onderhouden. Naast vogels zullen andere organismen ook profiteren van de maatregelen, zoals akkerflora, zoogdieren, vlinders en andere insecten (Sanders & Westering, 2015). Niet alleen maatregelen rond akkerranden geven een positief effect, maar evenzeer maatregelen op het veld. In figuur 11 wordt een voorbeeld gegeven van hoe een natuurinclusief perceel eruit kan zien.

Figuur 11: visualisatie van een natuurinclusief akkerbouwbedrijf (Gies et al., 2019)

5.1.1. Maatregelen voor akkerbouw

In tabel 2 volgt een overzicht van maatregelen voor natuurinclusieve landbouw in de akkerbouw ter bevordering van de bodemkwaliteit en biodiversiteit:

	Maatregelen
Gewasbescherming	<ul style="list-style-type: none"> - Reductie van chemische gewasbeschermingsmiddelen, zoals herbiciden en insecticiden - Input van functionele agrobiodiversiteit voor natuurlijke gewasbescherming in, bijvoorbeeld, beheerde en bloemrijke akkerranden
Grondbewerking en bodembeheer	<ul style="list-style-type: none"> - Gebruik van minder zware machines die de bodem minder belasten en voorkomen dat de bodem verdicht - Niet kerende grondbewerking - Niet diepploegen - Aanleg van stoppelvelden door het niet direct onderploegen na de oogst - Aanleg van wintervoedselveldjes
Bemesting	<ul style="list-style-type: none"> - Optimaal gebruik van meststoffen door kringlooplandbouw - Aanvoer van organische mest en groenbemesters - Verlaag de stikstofemissie per hectare

	<ul style="list-style-type: none"> - Inzetten van drones voor precisielandbouw - Gericht per gewas bemesten, volgens de 4 J's
Gewasrotatie en vruchtwisseling	<ul style="list-style-type: none"> - Gewasdiversiteit en ruimtelijke variatie, bijvoorbeeld de aanleg van spelt, haver, rogge en zomertarwe in een strokenteelt - Zorg voor een ruimere vruchtwisseling met strokenteelten - Plant luzerne aan en een vanggewas in de wintermaanden waardoor de bodembedekking jaarrond verhoogt. Dit wordt ook gerealiseerd door tussenteelten of onderzaaien. - Verricht bouwplanverruiming door wisselende rustgewassen, waaronder vlinderbloemigen. - Leg minder rooigewassen (bv. aardappelen) aan voor minder bodembewerking
Natuurbeheer en perceelsgrootte	<ul style="list-style-type: none"> - Aanleg van akkerranden met graansoorten en bloemenmengsels - Aanleg van verbindingzones tussen akkerranden ter bevordering van de biodiversiteit - Inrichting van overhoekjes en nestkasten - Kleine landschapselementen toevoegen en het oppervlak van de landschapselementen vergroten - Verkleinen van percelen en het herdimensionaliseren van percelen

Tabel 2: overzicht van de verschillende maatregelen voor de akkerbouw. Gebaseerd op Erisman et al. (2017); Sanders & Westerink (2015); Dijkshoorn-Dekker et al. (2020)

5.1.2. Effecten van maatregelen voor akkerbouw

De biodiversiteit kan functioneren als natuurlijke vijand voor de plaagbestrijding op akkerland. Hierdoor kan het gebruik van chemische gewasbeschermingsmiddelen afnemen. De reductie van gewasbeschermingsmiddelen neemt positieve effecten met zich mee, namelijk een mindere verstoring van het voedselweb, minder aantasting van het bodemleven, meer natuurlijke bestrijding en de bestuiving is sterk verbeterd. De mindere verstoring van het voedselweb is veroorzaakt door een toename in het aantal insecten op het land waar akkervogels van profiteren. Een ander positief effect is de verbetering van de voedselkwaliteit door de vermindering van chemische stoffen. Daarnaast zal een reductie in de mechanische onkruidbestrijding minder belastend zijn voor het perceel en veel bodemdieren en bijvoorbeeld broedende vogels besparen. Er is minder druk op de bodem waardoor de bodembiodiversiteit gespaard blijft (Erisman et al., 2017).

Voor de grondbewerking wordt er gekozen voor een niet-kerende grondbewerking waardoor de hoeveelheid organische stof in de grond wordt bewaard en er gewasresten overblijven in de bovengrond die dienen als nutriëntentoevoer voor de bodem. Deze grondbewerkingsvorm zorgt namelijk voor een stabielere mineralisatie in de bodem waardoor nutriënten beter benut worden. De biodiversiteit in de bodem neemt toe en dit heeft een positief effect op de bodemstructuurvorming en ziekteverwering. Een bijkomend effect is het dalen van de CO₂ emissie en een verhoging van het watervasthoudend vermogen. De toename van de biodiversiteit is ook

bevorderlijk voor specifieke soorten. Akkervogels kunnen namelijk toenemen omdat er een grotere voedselbron ter beschikking is (insecten) (Erisman et al., 2017).

Een andere vorm van de grondbewerking is de vorming van stoppelvelden. Hierbij wordt, voornamelijk zomertarwe, niet omgeploegd maar blijven er resten van het gewas over (stoppels) (Ecopedia, 2022). De functie van deze stoppelvelden is om meer voedsel te voorzien voor akkervogels. Het effect van deze maatregel is dus het vergroten van de soortendiversiteit op de akker. Daarnaast is diepploegen slecht voor het bodemleven en zal dit juist gereduceerd worden om de bodembiodiversiteit te besparen.

De effecten van het gebruiken van meer organische mest en minder gebruik van kunstmest werpt ook zijn vruchten af. Het bodemleven wordt meer gestimuleerd en er wordt meer organische stof opgebouwd waardoor het bodemleven wordt gestimuleerd en de bodemstructuur wordt verbeterd. Bij het verminderd gebruik van kunstmest zullen er meer schimmels aanwezig zijn die meer nutriënten in de bodem kunnen vasthouden (Sanders & Westerink, 2015). Door het gebruik van minder chemische bemesting zal er ook bovengronds meer kans zijn voor specifieke soorten op nestgelegenheid en voedsel. Daarnaast zal ook de CO₂ emissie afnemen en de kringlopen zullen sluiten. Er is dus een betere balans van voedingsstoffen en mineralen in de bodem wat de voedselkwaliteit, het bodemleven, de bodemstructuur en specifieke soorten bevordert. Dit wordt bevorderd door het gericht bemesten volgens de 4 j's waarbij wordt gelet op tijdstip, hoeveelheid, mestsoort en bemestingstechniek (Vlaamse Landmaatschappij, 2020).

De maatregelen rond gewasrotaties en vruchtwisseling zijn ook belangrijk voor een goede bodemontwikkeling. Bouwplanverruiming houdt in dat er met bepaalde rustgewassen wordt gewerkt om de bodemkwaliteit, voornamelijk de organische stofopbouw, te verbeteren. Hierbij wordt er gebruik gemaakt van het meer opnemen van gewassen in het bouwplan die rouleren over de percelen. Voorbeelden hiervan zijn grasklaver, veldbonen, wintergranen, zomergranen, koolzaad, vanggewassen en aardappelen (Lette, 2021). De voordelen van bouwplanverruiming is voornamelijk dat de bodem rust krijgt, er meer organische stof wordt opgebouwd en dat er een goede beworteling van de bodem is. Een andere bijkomstigheid is dat er stikstof wordt vastgelegd door voornamelijk vlinderbloemigen. Met deze maatregelen wordt een meer divers bodemleven en een meer divers leefgebied voor biodiversiteit geproduceerd. Er is hierdoor ook minder risico voor de opbrengst van gewassen aangezien er minder droogte en plagen zullen voorkomen. Tenslotte kan bouwplanverruiming in combinatie met andere maatregelen, niet-kerende grondbewerking en bemesting met organische stof, het gebruik van bestrijdingsmiddelen terugdringen (Lette, 2021; Erisman et al., 2017).

Andere maatregelen met betrekking op gewasrotatie en vruchtwisseling zijn het toevoegen van vanggewassen in de winter en het onderhoud van wintervoedselveldjes. Deze maatregelen hebben als effect dat ze voedsel bieden voor soorten op de akker en de onkruidvegetatie wordt getolereerd. Het voedselaanbod wordt voornamelijk hoger als er in combinatie met niet-kerende grondbewerking wordt gewerkt. De aanleg van stoppelvelden heeft ook positieve effecten voor zaadetende vogels en voor de gevoeligheid voor weersomstandigheden (Erisman et al., 2017).

Het soortenbeheer heeft betrekking op het agrarisch natuurbeheer. Akkerranden zijn een van de belangrijkste elementen. Deze hebben namelijk een bufferfunctie en hebben een positief effect op bestuiving en

landschapsbeleving. Bufferstroken van 3 meter breed kunnen al voor 95% een positieve werking hebben op het verminderen van gewasbeschermingsmiddelen en op het beperkt uitspoelen van mineralen door een lagere bemesting. Daarbij komt ook nog kijken dat er een verminderd gebruik van gewasbeschermingsmiddelen nodig is (Erisman et al., 2017). Netwerken van akkerranden kunnen een bijdrage leveren aan de habitatfragmentatie en versnipperde natuurgebieden.

De laatste belangrijke maatregelen hebben betrekking op de perceelsgrootte. Veel biodiversiteit bevindt zich aan de rand van percelen in de half-natuurlijke landschapselementen zoals dijken, bosjes, heggen, sloten en poelen. Uit een studie is gebleken dat het aantal plantensoorten in de biodiversiteit afneemt als de grootte van het perceel toeneemt (Sanders & Westerink, 2015). Samen met gewasbescherming en gewaskeuze is perceelsgrootte een van de belangrijkste onderdelen in de landbouwpraktijk met betrekking tot bloemrijke randen, insectendiversiteit en akkervogels. Voor het behoud van akkervogels is de inplanting van luzerne en het later maaien van graslanden in de omgeving zeer belangrijk. Voor de bodemdiversiteit zijn voornamelijk de maatregelen rond bemesting, grondbewerking en gewasbescherming belangrijk.

Deze natuurinclusieve vorm van akkerbouw heeft niet alleen effect op de biodiversiteit op het perceel zelf, maar ook op de nabijgelegen biodiversiteit in de omgeving, bijvoorbeeld een natuurgebied. Sloten in de omgeving zullen een positief effect hebben op de biodiversiteit en op de natuurgebieden, omdat de druk wordt verlaagd door minder eutrofiëring en minder vervuilende gewasbeschermingsmiddelen. De akkerfauna en -flora ervaren zelf niet veel last van ontwatering maar dit betekent wel dat omliggende (half)natuurgebieden wél last kunnen hebben van de ontwatering. De maatregelen hebben hier een positief effect op door het watervasthoudend vermogen (Sanders & Westerink, 2015).

5.2 VEEHOUDERIJ

Een veehouderij houdt in dat er boerderijdieren worden gehouden op en om het boerenland voor de productie van vlees, melk en eieren. Voorbeelden hiervan zijn koeien (melkveehouderij), varkens en kippen. De melkveehouderij bestaat voornamelijk uit grasland en het beleid is gericht op weidevogelbeheer om te voorkomen dat er een grotere afname van weidevogels zal plaatsvinden. Voorbeelden van weidevogels die in Vlaanderen voorkomen zijn grutto (*Limosa limosa*), wulp (*Numenius arquata*), fazant (*Phasianus colchicus*), en kievit (*Vanellus vanellus*). Het betere beheer van graslanden, en met name de overstap naar kruidenrijkgrasland, zal een positieve werking hebben op het aantal insecten en daardoor zal er een toename van weidevogels plaatsvinden. Jonge kuikens krijgen meer kans om te overleven in deze graslanden omdat de bereikbaarheid van voedsel groter is (Sanders & Westerink, 2015). Het type bodem in een grasland is ook bepalend welke maatregelen van toepassing zijn. Klei en veen bevatten meer bodemleven dan zandgronden. Het voornaamste verschil is het verschil in biodiversiteit tussen de gronden. In klei bevinden zich meer schimmels en bacteriën die regenwormen en potwormen bevorderen, terwijl zich in zandgronden meer mijten bevinden. Daarnaast zijn natte en vochtige percelen voordeliger voor weidevogels, omdat het groeiproces van het grasland wordt verlaagd. Grasland kent meer bodemleven dan akkerbouw door het minder intensieve gebruik van het landschap (Sanders & Westerink, 2015).

5.2.1 Maatregelen voor (melk)veehouderij

In tabel 3 volgt een overzicht van maatregelen voor de (melk)veehouderij:

	Maatregelen
Grasland	<ul style="list-style-type: none"> - Meer grassen toevoegen in plaats van maïs - Geen graslandvernieuwing maar blijvend grasland behouden binnen het bouwplan
Waterpeil	<ul style="list-style-type: none"> - Zorg voor een hoger waterpeil - Peilbeheer met onderwaterdrainage - Voeg plasdras toe ter bevordering van weidevogels
Bedrijfsvoering en bemesting	<ul style="list-style-type: none"> - Meer weidegang met maximaal 2 grootvee-eenheden per hectare - Gebruik lichtere machines - Optimaliseer de bemesting met ruige organische stalmest - Maximaal 50-100 N/ha bemesten - Gebruik vaste mest
Natuurbeheer	<ul style="list-style-type: none"> - Aanleg van kruidenrijk grasland - Stimuleer het verblijf van ervogels door bijvoorbeeld nestkasten op te hangen - Slootkantbeheer - Randenbeheer - Pas de veedichtheid aan op de perceelsgrootte ter bescherming van weidevogels - Aanleg van erfbeplanting, nestkasten, mesthopen en poelen ter bevordering van de biodiversiteit
Maaien	<ul style="list-style-type: none"> - Stel de maaidatum uit - Maai om de nesten heen - Mozaïekmaaien op verschillende tijdstippen (rust tot eind juni) - Randen niet maaien (min. 5-10 meter hoog). Deze dienen namelijk als vluchtheuvel - Monteer een wildredder op de tractor zodat vogels tijdig kunnen vluchten
Stallen	<ul style="list-style-type: none"> - Scheid urine en mest van elkaar en verdun met water - Emissiearme vloersystemen - Composteringsstallen en potstallen - Zorg voor zoveel mogelijk weidegang

Vee & voeding	<ul style="list-style-type: none"> - Zorg voor krachtvoeding (lagere CO₂ emissie) - Selecteer op gezondere en lang levende melkkoeien - Zorg dat er minder jongvee aanwezig is - Verlaag het eiwitgehalte in voer - Zorg voor een efficiënt voersysteem
--------------------------	---

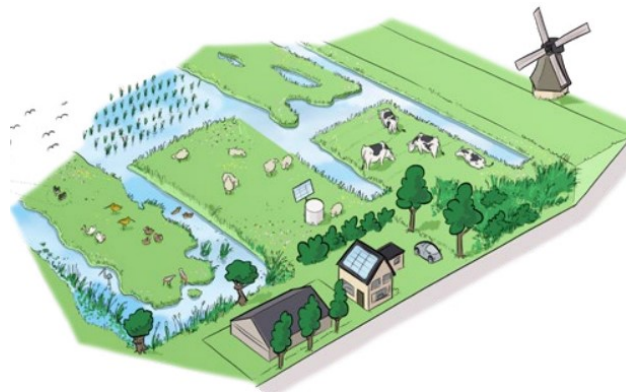
Tabel 3: een overzicht van maatregelen voor (melk)veehouderijen. Gebaseerd op Erisman et al. (2017); Sanders & Westerink (2015); Dijkshoorn-Dekker et al. (2020)

5.2.2 Effecten van maatregelen voor (melk)veehouderijen

Een bedrijf met meer grasland in de veehouderij betekent een betere verhouding organische stof in de bodem en meer biodiversiteit omdat er geen intensieve bodembewerking is toegepast. Dit heeft een positief effect op grasproductie, milieufuncties, klimaat en biodiversiteit. Grasland is een indicator voor het aandeel functionele biodiversiteit op een melkveebedrijf. Het (blijvend) grasland draagt bij aan koolstofvastlegging dat een positief effect heeft op het klimaat. Het ecosysteem wordt niet aangetast en blijft intact waardoor biodiversiteit boven en onder de grond meer kans hebben (Dijkshoorn-Dekker et al., 2020). Hoe ouder het grasland, hoe hoger het organische stofgehalte en hoe meer regenwormen, aaltjes, schimmels en bacteriën aanwezig. Dit zorgt voor meer biodiversiteit en functionele agrobiodiversiteit. De leeftijd van een grasland is van belang en daarom wordt er niet gekozen voor het vernieuwen van een grasland. Niet alleen het aandeel en de leeftijd van het grasland is belangrijk maar ook de verhouding van plantensoorten is van belang voor de kwaliteit. Daarom wordt het gebruik van kruidenrijk grasland aangemoedigd als maatregel (ook voor natuurbeheer). Kruidenrijk grasland bestaat uit verschillende functionele groepen als grassen, vlinderbloemigen en kruiden. Dit kruidenrijk grasland is een essentieel onderdeel van de functionele agrobiodiversiteit en het is een belangrijk gebied voor specifieke weidevogels. De bovengrondse biodiversiteit wordt echter nog vaak bepaald door het management en de grondsoort (Erisman et al., 2017).

De effecten van de maatregelen op het waterpeil hebben een positieve uitkomst voor de weidevogels. Door het hogere waterpeil kunnen de vogels beter het voedsel bereiken en wordt de grasgroei vertraagd waardoor het maaien ook wordt uitgesteld. De overlevingskansen worden hierdoor vergroot. Tegen de tijd dat er wordt gemaaid, zullen de jonge kuikens al beter kunnen foerageren (Dijkshoorn-Dekker et al., 2020). Daarnaast wordt de maatregel voor het aanleggen van plasdras toegepast. Bij plasdras wordt grasland tijdelijk onder water gezet waardoor er aantrekkelijke omstandigheden voor weidevogels wordt gecreëerd (figuur 12). In dit gebied kunnen weidevogels rusten, foerageren en zich voorbereiden op het broedseizoen. Een ander positief effect is dat plasdras verschillende plantensoorten aantrekt met de bijkomstigheid van insecten. Er mogen geen werkzaamheden worden uitgevoerd tijdens de periode van plasdras. De maatregel heeft ook een negatief effect omdat hierdoor de grasopbrengst en -kwaliteit aanzienlijk verminderd waardoor er ook minder eiwit wordt geproduceerd (Dijkshoorn-Dekker et al., 2020).

Figuur 12: visualisatie van een natuurinclusieve veehouderij met plasdras (Gies et al., 2019)

Bemesting is belangrijk voor het grasland. De maatregel betreft de aanvoer van meer organische mest van hoge kwaliteit waardoor de bodemstructuur en de functionele biodiversiteit wordt bevorderd. Deze heeft weer een positief effect op de bedrijfsvoering. De microbiële cyclus wordt hierdoor bevorderd en meer regenwormen, schimmels en bacteriën zullen zich nestelen (Sanders & Westerink, 2015). In ruige organische mest wordt namelijk stro toegepast waardoor regenwormen worden gestimuleerd. Weidevogels gebruiken dit stro ook voor de bouw van hun nesten en als voedselbron (Erisman et al., 2017).

De bedrijfsvoering heeft betrekking op de weidegang, landbouwmachines en de optimalisatie van het veevoer. Weidegang geeft aan hoe vaak het vee zich op het grasland bevindt. Beweidingsduur, beweidingsdatum en de oppervlakte van de beweiding zijn belangrijk voor de functionele biodiversiteit. Weidegang heeft een positief effect op de stikstof condities. Deze worden namelijk verhoogd, omdat weidegang een positief effect heeft op de botanische samenstelling die de natuurlijke stikstofbindingen verhogen. Koeien zorgen voor ammoniakemissies en voor koeienmest. Deze mest is een belangrijke voedselbron voor weidevogels en insecten, die weer dienen als voedselbron voor jonge kuikens. Door weidegang wordt ook een gedeelte van het grasland gemaaid wat kan leiden tot groeitrappen (mozaïekbeheer) (Erisman et al., 2017).

Maatregelen rond maaien hebben voornamelijk betrekking op de hoeveelheid die er gemaaid zal worden. Een latere maaidatum heeft een positief effect op de broedvogels en hun jongen. Meestal wordt er aangeraden om pas na eind juni te beginnen met maaien. Daarnaast hebben landbouwmachines een dodelijke werking voor jonge en broedende vogels. Daarom worden er wildredders aan de landbouwmachines toegevoegd om de dieren tijdelijk te verjagen. Een andere techniek om dieren te redden, is om van binnen naar buiten te maaien. Verschillende maaitijdstippen en het vormen van een mozaïek grasland zorgt voor een meer dynamische omgeving en bevordert de biodiversiteit (Sanders & Westerink, 2015).

Het grasland bevat maatregelen met betrekking op het natuurbeheer en deze zijn zeer specifiek (agrarisch natuurbeheer). Kalkrijke graslanden zullen bijdragen aan een betere nestgelegenheid voor weidevogels en een verbetering in functionele agrobiodiversiteit zoals hierboven beschreven. Het slootkantenbeheer beperkt de uitspoeling van nutriënten in het grasland naar de sloot. Langs de sloten worden 3 meter brede, niet bemeste randen aangelegd die kruidenrijk zijn. Een afrastering is nodig tegen het betreden van vee in de onaangetaste randen. Langs velden worden kruiden- en bloemenmengsels geplant die de leefomgeving bevorderen voor

insecten, waaronder vlinders, en weidevogels. Deze randen vormen namelijk een bron voor voedsel en dekking voor jonge weidevogels (Dijkshoorn-Dekker et al., 2020).

Het graslandbeheer heeft ook een effect op de omringende omgeving. De biodiversiteit in sloten zal toenemen en de druk op natuurgebieden neemt af. Dit wordt veroorzaakt door minder eutrofiëring door verminderde uitspoeling, minder emissie van stikstof en minder ontwatering (Sanders & Westerink, 2015).

In de stallen wordt het stalsysteem aangepast en dit zorgt voor een verminderde stikstofdepositie in de nabije omgeving. Hier wordt er rekening gehouden met het voedersysteem, de mestkwaliteit, weidegang en hoe de mest in de stallen wordt verbruikt. Het voedsel wordt namelijk aangepast zodat het vee minder stikstof uitscheidt, bijvoorbeeld door het verminderen van het eiwitgehalte. De maatregelen rondom de stallen zorgen er ook voor dat de biodiversiteit toeneemt door het toevoegen van erfbeplanting, nestkasten en poelen. Zo worden de erven omgezet in groene erven die veel soorten zoals ringmus (*Passer montanus*), kerkuil (*Tyto alba*), steenuil (*Athene noctua*) en boerenzwaluw (*Hirundo rustica*) aantrekken (Sanders & Westerink, 2015). De maatregel rond het verblijf van erfvogels betreft het ophangen van nestkasten voor de bovengenoemde vogels. Zwaluwnesten kunnen ook opgehangen worden aan de gevel van de boerderij met een plank onder de nesten om uitwerpselen op te vangen. Het effect is dus dat er een toename in het aantal erfvogels volgt. De erfbeplanting kan beplanting langs stallen inhouden, zoals hazelaar, eikenbomen, hoogstamfruitbomen en struiken van bessoorten. De poelen of modderplassen die worden aangelegd zijn essentieel voor de bouw van nesten van boerenzwaluwen en ze zijn zeer in trek bij kikkers en salamanders.

Figuur 13: afbeelding van een natuurinclusieve veehouderij met een vrijlooptal waar biomassa wordt gecomposteerd (Westerink et al., 2018)

De andere maatregelen rond mest en stallen spelen zich voornamelijk af in de stal zelf. Specifieke vloersystemen zijn uitgevonden om mest en urine apart op te vangen. Het scheiden van urine en mest verlaagt namelijk de ammoniakuitstoot. Vaste mest geeft ook een lagere ammoniakemissie en de bijkomende maatregel die mest verdunt met water geeft ook een afname in emissie. Verder worden vaak composteringstallen en potstallen gebruikt die gebruik maken van organisch materiaal, zoals houtsnippers, stro en riet (figuur 13). Dit kan gerecycled worden uit natuurgebieden. De emissie bij composteringstallen is minimaal of zelfs nul.

6. WAT ZIJN KNELPUNTEN VOOR DE REALISATIE VAN NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW?

Landbouwers zullen niet in een handomdraai het landbouwbedrijf kunnen omzetten in een natuurinclusieve bedrijfsvoering. Ze zullen tegen een aantal regels opbotsen die de overgang kunnen blokkeren. Uit onderzoek van Vermunt et al. (2022) is gebleken dat er 5 mechanismen bestaan die de omzetting kunnen blokkeren.

1) Afwezigheid van financiële stimulansen

Hierbij draait het om het ontbreken van een concreet businessplan met financiële prikkels die de landbouwer moet stimuleren om te investeren in natuurinclusieve landbouw. De landbouwers ontvangen te weinig stimulans en ontvangen te weinig geld uit de waardeketen van de voedselindustrie om een omzetting te kunnen realiseren. Het probleem ligt bij de regelgeving voor het verbeteren van biodiversiteit en ecosysteemdiensten. Landbouwers die niet investeren in duurzame landbouw worden niet gestraft en landbouwers die hun praktijken omzetten naar, bijvoorbeeld natuurinclusieve landbouw, worden niet beloond. Er zou dus rekening moeten worden gehouden met duurzaamheid in de verkoop van een product. Daarnaast is de afzetmarkt nog niet ingesteld op de markt van natuurinclusieve, duurzame landbouw waardoor de prijzen nog geen goed perspectief geven. De maatschappelijke diensten leveren de landbouwer nog te weinig financiële opbrengsten. Het verdienmodel van natuurinclusieve landbouw is daarom nog niet volledig correct (Provincie Noord-Brabant, 2022).

2) Beperkt handelingsperspectief voor landbouwers

Door het gebrek aan budget kunnen landbouwers niet veel experimenteren voor de toekomst. De landbouwers hebben geen geld om uitgebreide maatregelen te treffen die veel geld kosten, dus blijft de landbouwer doorgaan op een manier waarop hij een verzekerd inkomen heeft. Er is ook een gebrek aan financiering door banken. Natuurinclusieve landbouw is nog een wat ongebruikelijk concept waar veel transitiekosten in worden gestoken, voor bijvoorbeeld de aankoop van nieuwe grond (Provincie Noord-Brabant, 2022), waardoor er een risico bestaat dat de lening niet kan worden afbetaald. Bepaalde fondsen die de kosten kunnen overnemen zijn maar beperkt beschikbaar. Landbouwers zijn prijsnemers die hun eigen prijs niet kunnen vaststellen. Ze zijn dus afhankelijk. Een belangrijke connectie mist vaak voor natuurinclusieve landbouwers en dat is de connectie met grote partijen uit agrofoodketens. Deze partijen zouden de landbouwers goed op weg kunnen helpen (Provincie Noord Brabant, 2022).

3) Gebrek aan een concrete visie voor natuurinclusieve landbouw

Er zijn geen concrete visies en ambities vastgelegd voor natuurinclusieve landbouw waardoor het doel van de landbouwer geblokkeerd wordt. Biodiversiteit en landbouw zijn complexe termen. Daarbij zijn bodem en landschapselementen verschillend tussen landbouwbedrijven en vergen dus steeds een andere aanpak. Daarnaast is het beleid in het Departement van Landbouw vaak ingedeeld in hokjes waardoor er geen samenhang wordt gecreëerd.

4) Obstakels bij de kennisoverdracht

Kennis over natuurinclusieve landbouw ervaart meerdere problemen. Zo kan er onvoldoende kennis aanwezig zijn, is de kennis niet integraal genoeg of de kennis over biodiversiteit is te complex. Over het algemeen zal een onduidelijke visie de kennisoverdracht blokkeren. Landbouwers zullen hierdoor niet goed weten hoe ze over kunnen stappen naar natuurinclusieve landbouw als er veel informatie mist. Een onderliggend probleem is dat de landbouwers niet worden betrokken bij het onderzoek naar natuurinclusieve landbouw. Deze vorm van landbouw is niet verplicht maar een optie waardoor de ontwikkeling van kennis achterblijft. Hierdoor zullen minder landbouwers overstappen naar natuurinclusieve landbouw en blijven de economische gegevens uit waardoor er onvoldoende kennis en gegevens zijn die dan weer naar de volgende landbouwer kunnen worden overgebracht (Provincie Noord Brabant, 2022).

5) Weerstand van huidige systeem tegenover natuurinclusieve landbouw

Het huidige systeem bestaat uit intensieve landbouwers met een hoge productie. De landbouwer zal dit niet graag opgeven omdat er nu zekerheid is van inkomen. Natuurinclusieve landbouw is nog steeds een optie en geen verplichting en er wordt geen compensatie voor aangeboden. Daarom zullen landbouwers liever bij het huidige systeem blijven. Dit ideaal zit nog bij veel landbouwers ingebakken. Om over te stappen op natuurinclusieve landbouw zullen landbouwers nieuwe machines moeten aanschaffen die ook gefinancierd moeten worden. Zonder compensatie voor de landbouw zal de landbouwer vaak niet kunnen overstappen door onvoldoende financiële middelen. Daarnaast zijn er weinig voorbeeldlandbouwers die natuurinclusieve landbouw toepassen waar andere landbouwers tegenop kunnen kijken. De landbouwers zien dat het huidige systeem werkt dus zullen geneigd zijn dit voort te zetten. Een andere bijkomstigheid van het gangbare landbouwsysteem is dat de beleidsregels zijn aangepast op de huidige manier van landbouw voeren. Deze beleidsregels zullen natuurinclusieve landbouw blokkeren, omdat voor natuurinclusieve landbouw andere beleidsregels zouden moeten gelden (Provincie Noord Brabant, 2022).

7. HOE KAN NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW ONDERSTEUND WORDEN?

Landbouwers die de transitie ondergaan naar natuurinclusieve landbouw zullen vaak steun nodig hebben om dit te realiseren. Een verdienmodel opstellen voor natuurinclusieve landbouw is noodzakelijk voor een landbouwer om een toekomstbeeld te schetsen. De meeste landbouwers nemen natuurbeheer mee als motivatie voor natuurinclusieve landbouw. Om natuurinclusieve landbouw toch te ondersteunen gebeurt dit via betalingen van overheidsinstellingen voor natuur- en waterbeheer, een meerprijs voor het product vragen of via marketing van bedrijfsactiviteiten waaraan natuurinclusieve landbouw iets toevoegt (Grin et al., 2015). Onderwijs en advies is ook noodzakelijk voor een goede samenwerking tussen landbouwers en organisaties.

7.1 OVERHEIDSSTEUN

Het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) is een financieringsbron voor het landbouwbeleid in Vlaanderen. Voor iedere EU-lidstaat bestaat er een mogelijkheid om zelf een Nationaal Strategisch Plan op te stellen. Door middel van het Nationaal strategisch plan kan iedere lidstaat een vrije invulling geven aan het landbouwbeleid. Het GLB kan een belangrijke bron van financiering zijn voor natuurinclusieve landbouw (Van Doorn, 2019). De Europese “*Van boer tot bord*” strategie focust zich op het verbinden tussen landbouw en natuur, maar heeft daarvoor instrumenten nodig vanuit het gemeenschappelijk landbouwbeleid (Schneiders et al., 2020). Gedeeltelijk zijn er al maatregelen opgenomen in het GLB die passen binnen de natuurinclusieve landbouw, zoals het beheer van akkerranden en aanplant en beheer van landschapselementen. Deze zijn al opgenomen onder het agrarisch natuurbeheer via beheerovereenkomsten in Vlaanderen. De overheid zal een leidende rol spelen en het is belangrijk dat de overheid een doel opstelt voor natuurinclusieve landbouw en kijkt welke instrumenten nodig zijn hiervoor (Van Doorn et al., 2016).

Er kan gekeken worden naar betalingen voor maatregelen van natuurinclusieve landbouw. Deze maatregelen kunnen bijvoorbeeld apart gesubsidieerd worden voor een aantal jaar. De maatregelen die moeten genomen worden, hebben vaak niet hetzelfde effect waardoor de kosten per maatregel voor de landbouwers verschillen. Vergoedingen voor extra maatregelen, materialen en inspanningen zouden voldoende hoog moeten zijn om de kosten voor de overstap naar natuurinclusieve landbouw voor landbouwers te dekken. Natuurlijk moet hier het soort landbouwbedrijf en de gebiedsgebondenheid in rekening worden gebracht. De akkerbouw heeft vaak genoeg aan een investering vanuit het GLB, maar een melkveehouderij steunt vaak op een groenfonds (Bouma et al., 2019). Uit onderzoek van Polman en Jongeneel (2020) is gebleken dat een gemiddeld melkveehouderijbedrijf 415 euro per hectare aan meerkosten nodig heeft en akkerbouwbedrijven 255 euro per hectare. Een goed verdienmodel dat gedekt wordt door de overheid of door de consument is daarom essentieel. Vaak is intensief landbouwen goedkoper dan de kosten die komen kijken bij natuurinclusieve landbouw (Bouma & Oosterhuis, 2019). Met een extra subsidiëring wordt de landbouwer niet alleen betaald voor zijn opbrengsten op het land, maar kan via deze weg ook beloond worden voor het zorgen voor meer biodiversiteit op het land (Wageningen University & Research, 2019).

De financiële prikkels zijn voornamelijk aan de orde voor gemotiveerde landbouwers die al een deel van hun land hebben besteed aan natuurinclusieve landbouw. Landbouwers die nog niet gemotiveerd zijn en hun landbouwpraktijken nog steeds intensief uitvoeren, zullen dus niet snel geneigd zijn om deze extra financiële steun te krijgen (Bouma et al., 2019).

Naast de maatregelen rond het agrarisch natuurbeheer wordt er projectmatig aan natuurinclusieve landbouw gewerkt. In Vlaanderen heeft het landbouwinnovatiefonds 9 projecten opgezet in Port of Antwerp in de Linkerscheldeoever (Port of Antwerp, 2021). De Vlaamse Landmaatschappij neemt in de Water-Land-Schap Blue Deal 2020 ook een project op wat zich richt op natuurinclusieve landbouw in Limburg in de Maasvallei en de Kempen. Voor dit project werd 26.850 euro uitgetrokken om het grondwaterpeil hoog te houden ter voorbereiding voor de stimulatie voor natuurinclusieve landbouw (Vlaamse Landmaatschappij, 2021). In Nederland steunt de overheid provincies financieel bij het aansturen voor het starten van projecten rond natuurinclusieve landbouw. Een daarvan is de Regio Deal Noord-Holland waarin 3 provincies (Friesland, Groningen en Drenthe) samen met landbouwers, bewoners en organisaties 8 projecten rond natuurinclusieve landbouw zijn gestart. Hiervoor krijgen ze een subsidie van 20 miljoen euro (Gies et al., 2019). Ook de provincie Noord-Brabant geeft subsidies aan landbouwers die een businessplan willen opzetten rond natuurinclusieve landbouw (Provincie Noord Brabant, 2022).

Het Nationaal Groenfonds in Nederland steunt landbouwers die willen overschakelen naar natuurinclusieve landbouw. Het groenfonds is een fonds dat geld bevat (ongeveer 65 miljoen euro) om projecten in een groene leefomgeving te steunen om de leefomgeving te verbeteren. Dit fonds geeft geen subsidie, maar geeft een lening aan projecten die na een aantal jaar uitgegroeid zijn tot een zelfvoorzienend bedrijf. Het groenfonds werkt samen met verschillende organisaties, zoals banken, gemeenten, provincies, agrariërs, duurzame ondernemers, terreinbeherende ondernemers en landgoedeigenaren (Nationaal groenfonds, 2022). Sinds 2017 investeert het Nationaal Groenfonds in Nederland al in natuurinclusieve landbouwbedrijven en het blijft een belangrijk aandachtsgebied voor de toekomst. Er is wel een voorwaarde van het groenfonds om financiële steun te krijgen als landbouwer en dat is om een goed verdienmodel te hebben (Van Duinhoven, 2020). Ze zullen niet zomaar ieder landbouwbedrijf financieren, maar er moet een bewijs kunnen zijn dat na ongeveer 10 jaar een zelfvoorzienend bedrijf is ontstaan op het gebied van natuurinclusieve landbouw. Rob van Eijck van het Nationaal Groenfonds in Nederland spreekt zich uit over dit verdienmodel. Het verdienmodel wordt zo opgesteld dat de landbouwer uiteindelijk alles kan aflossen. In het eerste jaar geven ze hierin nog vrijheid omdat er vaak hoge kosten aan verbonden zijn om de landbouwvoering om te zetten, zoals aanleg van flora en aanschaf van machines. Hij ziet dit als een manier van duurzaam handelen. In sommige gevallen is de steun niet direct nodig voor de bedrijfsvoering zelf, maar eerder voor het aanschaffen van extra grond, een stal of koeien (Van Duinhoven, 2020).

In Vlaanderen bestaat hier het Vlaamse Landbouwinvesteringsfonds voor (VLIF) dat behoort tot het Departement Landbouw en Visserij. Het VLIF steunt landbouwers door subsidies te geven voor innovatieve projecten en om de land- en tuinbouw te verbeteren. Er gaat bijvoorbeeld steun naar niet-productieve investeringen voor het landbouwbedrijf. Dit houdt investeringen in die zich richten op de bevordering van

biodiversiteit, habitatbescherming, erosievermindering, bodemkwaliteit, waterkwaliteit en landschappelijke ontwikkeling. De steun bestaat uit een soort premie die 75-100% van de investeringskosten dekt (Departement Landbouw en Visserij, 2022). Echter zijn er voorwaarden verbonden aan het krijgen van deze steun. De in acht genomen maatregel waarin geïnvesteerd is, moet bijvoorbeeld minstens 5 jaar na de uitbetaling in stand blijven of worden gehouden. De investeringspremie wordt pas betaald na een controle op het bedrijf waarbij gekeken wordt of de landbouwer voldoet aan de voorwaarden. Daarnaast is er nog steun voor jonge landbouwers en innovatieve projecten. De steun kan nog tot 2023 aangevraagd worden, want daarna gaat het nieuwe GLB in.

De niet-productieve investeringen worden gepromoot door de Vlaamse overheid door middel van demonstratieprojecten. Bij deze projecten maken landbouwers kennis met de mogelijkheden voor hun bedrijf en welke financiële steun ze daarvoor kunnen krijgen. Op het gebied van milieu en klimaat zijn er in West-Vlaanderen al demonstratieprojecten voor niet-productieve investeringen (NPI). Inagro, Boerenatuur Vlaanderen en regionale landschappen en stadlandschappen in provincie West-Vlaanderen werken samen aan het project *“De West-Vlaamse land- en tuinbouw gaat aan de slag met niet-productieve investeringen”*. Hierbij wordt in eerste instantie geïnformeerd over tegemoetkomingen bij investeringen voor landbouwers en daarna krijgen landbouwers demonstraties over meerdere maatregelen die behoren tot de NPI (Serlet, 2022). Demonstratieprojecten kunnen dus ingezet worden voor verschillende landbouwprojecten, waaronder natuurinclusieve landbouw, om kennis over te dragen op landbouwers en organisaties.

Naast de fondsen zijn er in Nederland en Vlaanderen ook nog terreinbeherende organisaties als Natuurmonumenten, provinciale landschappen, Natuurpunt, Agentschap Natuur en Bos en Staatsbosbeheer die programma's stimuleren. Hierbij kunnen er contracten tussen landbouwers en bijvoorbeeld Staatsbosbeheer worden gemaakt om gratis pachtgronden te geven aan landbouwers die deze gronden kunnen gebruiken voor een natuurinclusieve bedrijfsvoering. Op deze manier wordt er meer kennis verschaft die gedeeld kan worden en landbouwers kan aansturen (Van Duinhoven, 2020).

7.2 STEUN UIT DE MARKT

De meerkosten voor natuurinclusieve landbouw liggen soms hoger dan in de reguliere landbouw waardoor er een weg gevonden moet worden om deze meerprijs te dekken. Landbouwers investeren namelijk in meer grond en aangepaste machines (Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel & WWF, 2021). Consumenten en andere bedrijven kunnen hier een steentje aan bijdragen (Polman & Jongeneel, 2020). Natuurinclusieve landbouw zal zich moeten bewijzen en zal moeten aantonen dat de kwaliteit van het product ook milieuvriendelijker en beter is. De consument zal overtuigd moeten worden, zodat deze bereid is om een meerprijs te betalen. Als mensen een groen label zien of een herkenbaar duurzaam product zijn zij sneller geneigd om een hogere prijs te betalen voor een product. Een voorbeeld van een label is het label voor biologische landbouw of weidemelk. Niet alleen de consument is verantwoordelijk maar ook de supermarkt zal open moeten staan om producten dichterbij de consument te brengen (Nijland, 2019). Een oplossing hiervoor is de korte keten landbouw. Door deze vormen van landbouw te combineren ontstaat er een model waardoor de landbouwer precies weet wat er met zijn product gebeurt. Een probleem is dat er een goed verdienmodel voor gecreëerd moet worden (Polman &

Jongeneel, 2020). Voorbeelden van manieren waarop de landbouwer zijn product via een korte keten kan aanbieden is via automaten, buurderijen, vleespakketten en hoeve winkels (VLAM, 2021).

Verschillende landbouwers zijn al bezig met korte keten landbouw in hun productie te promoten. Een voorbeeld hiervan is het b. akkerbrood dat in Haspengouw wordt geproduceerd. 90% van de tarwe wordt gebruikt voor de productie van het brood, maar de overige 10% blijft op het veld staan ter bevordering van de biodiversiteit. B. akkerbrood is onderdeel van de “Kortweg natuur” die een kwaliteitslabel hebben en hun producten via een korte weg aanbieden aan de consument (Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren, 2022). Kortweg natuur wordt ook toegepast op biomeel en biesonder appelsap. In West Vlaanderen is er een netwerk “100% West-Vlaams” dat via een korte keten hoeve producten verkopen die regionaal verbouwd zijn (100 procent West-Vlaams, 2022). Dit zijn zeer specifieke voorbeelden. Vanuit het Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing is het initiatief “recht van bij de boer” ontstaan om consumenten te stimuleren om voedsel uit eigen streek te kopen. Een landbouwer kan zich aanmelden bij deze organisatie en op deze manier via hoeve winkels, markten, webwinkels en abonnementen zijn producten verkopen (VLAM, 2021).

Marketing kan van belang zijn voor een natuurinclusieve landbouwer. Niet alleen via korte keten producten of een label kunnen deze landbouwers gepromoot worden, maar ook via een uitbreiding van hun landbouwbedrijf. Bijkomstige activiteiten zoals een zorgboerderij of een B&B kunnen mensen aantrekken (Smits et al., 2019). Ook voor recreatie en de aantrekkelijke omgeving zullen mensen richting natuurinclusieve landbouwbedrijven trekken.

7.3 ONDERWIJS, ADVIES EN SENSIBILISERING

Onderwijs op het gebied van natuurinclusieve landbouw is volgens onderzoek van Van der Schans & Van Beek (2020) van belang voor de toekomst van natuurinclusieve landbouw. Het integreren van de natuurinclusieve bedrijfsvoering kan mensen opleiden en meer waarde laten hechten aan natuurinclusieve landbouw. Landbouwers die hedendaags een opleiding volgen krijgen alleen de gangbare vorm van landbouw aangeleerd waardoor ze niet snel zullen afwijken naar andere, duurzame vormen van landbouw. Niet alleen op opleidingen voor toekomstige landbouwers heerst dit probleem, maar ook binnen de deskundigheid van de overheid. Landbouwers spreken zich vaak uit over de afwezigheid van geschoolde deskundigen bij de overheid op het gebied van natuurinclusieve landbouw. Het zou een landbouwer kunnen helpen om deskundigen binnen de overheid te voorzien van onderwijs over natuurinclusieve landbouw (Van der Schans & Van Beek, 2020). De overheid speelt namelijk een grote rol in de landbouw en daarom is het belangrijk dat er meerdere visies aanwezig zijn onder het personeel van de overheid. Op deze manier krijgen landbouwers meer medewerking voor een natuurinclusieve toekomst en kan er beter advies gegeven worden via een beleidsnota of direct aan de landbouwer via demonstratieprojecten. Niet alleen de landbouwers hebben hier profijt van, maar zeker ook natuurorganisaties en andere natuurinclusiviteit steunende bedrijven.

In Nederland is er al een project gestart rond het vergroenen van het onderwijs in de richting van natuurinclusieve landbouw, namelijk de Green Deal Natuurinclusieve landbouw Groen Onderwijs. In deze green

8. INTERVIEWS EN WORKSHOP NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW

8.1 INTERVIEWS

In de maanden mei en april 2022 werden 15 experts op het gebied van natuurinclusieve landbouw geïnterviewd. De personen betreffen landbouwers, experten van natuurorganisatie Natuurpunt vzw en overheidsinstelling Agentschap Natuur en Bos, wetenschappers van ILVO, KU Leuven, Wageningen University & Research en INBO, beleidsmedewerkers van Provincie West-Vlaanderen en Provincie Fryslân (Nederland) en een werknemer van Agrifirm/Quartes. De interviews zijn van belang voor de onderbouwing van de workshop om verschillende visies bij elkaar te brengen. De vragenlijst bestond uit vragen die zich richten op visie, kansen en valkuilen, economisch aspect, toekomstbeeld en beleid rond natuurinclusieve landbouw. In **bijlage A** bevinden zich de rapporten van de interviews. Een belangrijke notitie is dat de personen hun subjectieve mening geven en niet verantwoordelijk zijn voor de visie van hun werkgever of organisatie.

Uit de interviews kwamen verschillende meningen die overeenkwamen met elkaar of juist niet. Zo gaf iedereen een andere definitie aan het begrip “*natuurinclusieve landbouw*”. De een noemt het een verweving van natuur en landbouw dat overlapt met agro-ecologie en de ander ziet het als een graduele opbouw van natuur in de landbouw. De meningen waren vrijwel hetzelfde over de kansen die ontstaan bij natuurinclusieve landbouw: betere klimaatadaptatie, meer biodiversiteit, gezondere bodem, geen chemische hulpmiddelen en een betere waterhuishouding. De valkuilen verschillen op sommige gebieden, maar komen ook grotendeels overeen. Hier wordt vooral gesproken over: het beleid vanuit de overheid, productiegrond wordt kleiner, oogstkost, greenwashing, blokkade door intensieve landbouw en boerenbedrijven zijn verschillend. Daarnaast zijn er ook meningen die uitzonderlijk zijn, zoals dat kleine landschapselementen rigide zijn en niet verplaatsbaar en dat niet grondgebonden landbouw het grootste probleem is. Een stabiel beleid is belangrijk om deze valkuilen op te lossen.

Op financieel gebied is iedereen het erover eens dat er een goed verdienmodel mist voor natuurinclusieve landbouwers. Dit verdienmodel kan bestaan uit een meerprijs van de consument en steun vanuit de overheid. Vanuit het gemeenschappelijk landbouwbeleid zou er meer steun voor natuurinclusieve landbouwers mogen komen. Verder spreken sommigen zich uit over financiële vergoedingen van de overheid, zoals beheerovereenkomsten. Deze zouden namelijk alleen motiverend zijn voor het geld in plaats van de daadwerkelijke reden voor meer biodiversiteit. In de toekomst zal daarom volgens velen beter advies en steun naar de landbouwer moeten worden gebracht, zodat ook de kloof tussen landbouw en natuur zal sluiten. Hiervoor kunnen bepaalde projecten worden opgezet, zoals “*boer zoekt natuur, natuur zoekt boer*”.

In de toekomst zien enkelen een 100% natuurinclusieve landbouw, maar velen zien dat het realistischer is dat intensieve gangbare landbouw aanwezig blijft voor het voeden van de wereldbevolking. Het 3 compartimentensysteem wordt hierbij toegelicht. Natuurinclusieve landbouw heeft nog veel onderzoek nodig waarbij overheid, landbouwers, wetenschappers en natuurorganisaties zich verenigen en samen keuzes maken.

8.2 WORKSHOP

Op 10 mei 2022 vond de workshop plaats waar verschillende geïnterviewde experts en werknemers van de Vlaamse Landmaatschappij aan deelnamen. Een uitgebreide uitwerking van de workshop is toegevoegd aan **bijlage B**. De workshop bestond uit 3 vragen die beantwoord werden: wat heeft een natuurinclusieve landbouwer nodig? Hoe kan natuurinclusieve landbouw in Vlaanderen uitzien? Welke beleidsaanbevelingen zouden jullie geven?

De vraag over de benodigheden van een landbouwer voor de overstap naar natuurinclusieve landbouw werd ingevuld door verschillende aspecten. Het eerste aspect is de financiële steun. Een goed verdienmodel is hiervoor erg belangrijk, want landbouwers kunnen gezien worden als ondernemers. Bij dit verdienmodel is het noodzakelijk dat landbouwers niet uitgesloten worden en dat natuurinclusieve landbouw toegankelijk wordt. Daarnaast kan de overheid ook financiële steun geven, maar enkel de positieve aspecten moeten gesubsidieerd worden. Hierdoor wordt de landbouwer meer gemotiveerd. Door middel van 5-jarige beheerovereenkomsten en 1-jarige gebruiksovereenkomsten kunnen landbouwers financiële steun krijgen. Vanuit de overheid is een stabiel beleid van belang. Landschapsinrichting en natuurbeheerplannen zijn hier een onderdeel van waardoor er perspectief gecreëerd wordt.

Naast de financiële steun hebben landbouwers nood aan specifieke technologie, waaronder machines en technieken om beter te maaien en om minder bodemcompactatie te vormen. Hiervoor is echter veel kennis nodig. Kennis kan gedeeld worden via onderwijs, adviseringen, onderzoek, collega landbouwers en proefplatformen. Een persoonlijke benadering van de landbouwer en veel samenwerking is hierbij van belang. Een goede samenwerking met landbouwers is essentieel voor een betere kennisuitwisseling en werkuitvoering.

De tweede vraag werd grotendeels ingevuld door het 3 compartimentensysteem in combinatie met beheerovereenkomsten, korte keten landbouw aan de rand van steden en natuurinclusieve landbouw rondom natuurgebieden. In **bijlage B** wordt een volledige uitwerking van de specifieke opdracht gegeven.

Tenslotte zijn er meerdere beleidsaanbevelingen voortgekomen uit de workshop. Een goed bedrijfsplan op het gebied van landbouw en natuur is de eerste belangrijke beleidsaanbeveling. Het beleid zou hiervoor ook een duidelijk ruimtelijk perspectief moeten tonen: een gebiedsgerichte visie op bedrijfsniveau in combinatie met het 3 compartimentensysteem. Deze gebiedsgerichte visie wordt vertaald naar de regionale voedselbehoefte waardoor de Europese voedselstrategie zal veranderen van globaal naar regionaal. Hiervoor zijn natuurlijk financiële middelen nodig waar een transitiefonds en steun vanuit de markt bij kunnen helpen. Het is daarnaast belangrijk om juridische obstakels weg te werken, zodat het een stabiel beleid wordt. Om landbouwers voldoende kennis te tonen zijn demonstratiebedrijven en proefplatformen belangrijk.

9. CONCLUSIE: DE TOEKOMST VAN NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW VOOR VLAANDEREN

Aan de hand van de literatuurstudie, interviews en workshops wordt in dit hoofdstuk een conclusie geschreven over hoe natuurinclusieve landbouw in Vlaanderen kan worden toegepast. In de toekomst wordt de landbouw groener en natuurinclusieve landbouw heeft hier veel potentie voor. Het Vlaamse landschap is daarentegen ook erg versnipperd. Natuurinclusieve landbouw geeft verschillende kansen voor klimaatproblematiek, erosiegevoeligheid, biodiversiteit, soortenbescherming en milieu. Echter bestaan er valkuilen en knelpunten waar oplossingen voor gezocht dienen te worden. Er is onvoldoende kennisoverdracht en perspectief voor landbouwers. Daarnaast zijn de financiële stimulansen niet genoeg en moet de natuurinclusieve landbouw met veel weerstand opboksen tegen de intensieve landbouw. Via de workshop zijn er verschillende antwoorden gegeven door experts over de transitie van een landbouwer naar natuurinclusieve landbouw.

De overheid is een belangrijke schakel in het verhaal. De Vlaamse Landmaatschappij kan een grote rol spelen. Als overheidsinstelling die zich bezighoudt met het plattelandsbeleid kunnen verschillende beleidsaanbevelingen worden toegepast. Ten eerste kunnen de beheerovereenkomsten (agrarisch natuurbeheer) van de VLM een grote rol spelen in de natuurinclusieve landbouw. De beheerovereenkomsten kunnen een financiële ondersteuning geven aan de landbouwer en bieden tegelijkertijd ruimte voor verschillende soorten akker- en weidevogels. Voor natuurinclusieve landbouw kunnen speciale beheerpakketten worden ontwikkeld in Vlaanderen. Daarnaast kunnen er nog ecoregelingen en agromilieumaatregelen worden toegepast vanuit het Departement Landbouw en Visserij. Deze maatregelen zijn vaak eenjarig en staan in voor onder andere erosiebestrijding. Beheerovereenkomsten worden gesloten voor 5 jaar en ecoregelingen voor 1 jaar. Voor natuurinclusieve landbouw is het belangrijk om een vast beleid te volgen. Het duurt namelijk een aantal jaren totdat het bedrijf met de maatregelen volgroeid is. Een vast beleid voor 5 jaar of zelfs langer zou een natuurinclusieve landbouwer in Vlaanderen kunnen helpen. Een stabiel beleid is volgens de experts belangrijk om een perspectief voor de landbouwer te vormen en geeft de landbouwer meer vertrouwen. Voor dit stabiele beleid zou een goede samenwerking tussen de Departementen Landbouw & Visserij en Omgeving noodzakelijk zijn.

Het beleid kan in de praktijk aangevuld worden door communicatie projecten. Er kan geconcludeerd worden dat communicatie tussen overheid en landbouwers van belang is en dat landbouwers kennis nodig hebben voor de overstap naar een natuurinclusieve bedrijfsvoering. Landbouwers dienen voldoende begeleiding en kennis te krijgen over natuurinclusieve landbouw. Vanuit de VLM kunnen er demonstratieprojecten opgezet worden rond maatregelen voor natuurinclusieve landbouw. Deze demonstratieprojecten kunnen ondersteund worden door een kennisplatform vanuit het ILVO en door demonstratiebedrijven. Dit kennisplatform dient ter ondersteuning van geïnteresseerden en landbouwers die de overstap willen maken, zodat zij informatie krijgen over hoe zij te werk kunnen gaan. Om deze kennis ten slotte nog goed over te brengen op de landbouwer kunnen er collectieven worden opgericht. Hierdoor worden landbouwers samengebracht en kunnen er meer ervaringen gedeeld worden. Dit zou in de plaats kunnen komen van de individuele benadering van landbouwers. Niet alleen via de overheid kan er kennis worden overgedragen, maar zeker ook via het landbouwonderwijs.

Natuurinclusieve landbouw kan hierin toetreden, zodat landbouwers vanuit hun opleiding kennis maken met een natuurinclusieve bedrijfsvoering in plaats van de intensievere landbouwvoeringen. Vlaanderen zou net zoals Nederland een Green Deal Natuurinclusieve landbouw Groen Onderwijs kunnen opstellen.

Om deze kennis te kunnen ondersteunen, is er onderzoek nodig. In Nederland wordt al volop onderzoek gedaan naar bijvoorbeeld de werkzaamheid van strokenteelten. Projectmatig wordt er onderzoek gedaan naar de werking van natuurinclusieve landbouw. In Vlaanderen lopen er al gesubsidieerde projecten rond natuurinclusieve landbouw, maar in de toekomst zou een Vlaanderen breed project met verschillende landbouwers in verschillende provincies leiden tot een goede uitkomst in verschillende habitattypes. Hierdoor wordt er meer kennis en onderzoek verschaft dat gedeeld kan worden via de verschillende platformen. Kennisuitwisseling tussen landbouwers, overheid, wetenschappers en natuurorganisaties is erg van belang. Hier kan een voorbeeld genomen worden aan agro-ecologie.

In Vlaanderen zijn er gebieden afgebakend voor soortenbeschermingsprogramma's en beheerovereenkomsten. Daarnaast bestaat Vlaanderen uit versnipperde gebieden. Echter voor natuurinclusieve landbouw zal deze visie moeten veranderen naar een gebiedsgerichte visie op individueel bedrijfsniveau. De gebiedsgerichtheid wordt gekoppeld aan een 3 compartimentensysteem in combinatie met de 4 ambitieniveaus. Er bestaan intensievere landbouwgebieden waar wel al aan agrarisch natuurbeheer gedaan kan worden via beheerovereenkomsten. De hedendaagse situatie zal hiervoor hetzelfde blijven in de gebieden waar landbouw het hoofddoel is. Het is wel van belang dat in deze gebieden duurzamer gewerkt wordt via agrarisch natuurbeheer, want de intensieve landbouw dient óók duurzamer te worden in de toekomst. Natuurinclusieve landbouw kan in Vlaanderen langs randen van bos- en natuurgebieden worden ingezet of tussen kleine versnipperde bos- en natuurgebieden als verbindingzone. Het ruimtelijke perspectief is belangrijk en het is belangrijk dat het 3 compartimentensysteem geleidelijk in elkaar overgaat. De gebiedsgerichtheid moet in acht worden genomen, zodat natuurinclusieve maatregelen, zoals het toevoegen van landschapselementen, een verbinding vormen tussen kleine bosgebieden en andere natuurgebieden. Het beheerpakket bufferen en verbinden kan hier een goede oplossing voor geven. De natuurinclusieve gebieden kunnen bestaan uit kruidenrijk grasland voor vee en strokenteelten met wisselteelten op akkerlanden gecombineerd met verschillende beheerovereenkomsten. Rond stedelijke gebieden kan er een korte keten landbouw opgezet worden waardoor steden lokaal voedsel kunnen kopen. De korte keten landbouw is ook van belang voor de natuurinclusieve landbouw. Hierdoor wordt natuurinclusieve landbouw meer gepromoot voor een eerlijke prijs.

Naast de korte keten landbouw zouden natuurinclusieve landbouwbedrijven in Vlaanderen op andere manieren financieel gesteund kunnen worden. Natuurinclusieve landbouwers kunnen zich bij het VLAM aanmelden waardoor hun producten via een korte weg op de markt worden gebracht. Een goed marketingplan is hierbij van belang. Voor natuurinclusieve landbouw kan een label gemaakt worden waardoor greenwashing wordt voorkomen. Een label maakt het product ook aantrekkelijker voor de consument. Vaak betekent het dat duurzamere vormen van landbouw duurder kunnen zijn voor de consument. De consument zal een meerprijs moeten betalen om de kosten van de landbouwer gedeeltelijk te dekken. De overheid biedt ook financiële steun aan. Via beheerovereenkomsten en ecoregelingen worden landbouwers betaald. Er kan vanuit het landbouwfonds VLIF een speciale regeling worden gemaakt voor natuurinclusieve landbouw en andere

duurzame landbouwpraktijken. Geld vanuit dit fonds kunnen landbouwers gebruiken om bijvoorbeeld speciale machines aan te schaffen. Daarnaast kan de overheid financiële steun geven op het gebied van ruimte. Grond is namelijk duur en een natuurinclusieve landbouwer heeft vaak meer grond nodig voor de productie. Vanuit de overheid, maar ook vanuit natuurorganisaties, kunnen landbouwers een contract aangaan om aangeboden gronden te onderhouden op een natuurinclusieve manier. Dit wordt tegenwoordig al gedaan door Agentschap Natuur en Bos en Natuurpunt vzw en kan toegepast worden op natuurinclusieve landbouw in Vlaanderen. Door Natuurpunt vzw is er een beeld geschetst over de situatie van Vlaanderen in 2050 (Natuurpunt 2022b). Zij willen een natuurinclusief landschap creëren waaronder ook de stedelijke gebieden. Natuurinclusieve landbouw neemt een groot gedeelte in het plan van Natuurpunt vzw in. Deze richtlijnen kunnen gebruikt worden voor de toepassing van natuurinclusieve landbouw in Vlaanderen.

Om natuurinclusieve landbouw toe te passen moet er een bedrijfsplan ontwikkeld worden dat toepasbaar is op verschillende bedrijven. Dit bedrijfsplan bestaat uit een verdienmodel en verduidelijkt hoe de landbouwer zijn geld kan verdienen via verschillende maatregelen. Dit bedrijfsplan bestaat ook uit de landschapsinrichting van de percelen op het bedrijf. Strokenteelt, kringlooplandbouw en aangepaste stallen zijn onderdeel van een volledig natuurinclusief bedrijf. Het bedrijfsplan kan opgezet worden door landbouwers onder begeleiding van professionals. Deze professionals zullen met de landbouwer op het land gaan en verschillende gesprekken aangaan over welke mogelijkheden er zijn. Bijvoorbeeld bedrijfsplanners van de VLM kunnen hiervoor opgeleid worden. Via de verschillende ambitieniveaus kunnen landbouwers stapsgewijs overstappen naar natuurinclusieve landbouw. Er kan namelijk niet verwacht worden dat landbouwers in een keer de grote overstap naar een natuurinclusief bedrijf kunnen maken. Hiervoor is veel tijd en geld nodig. Voldoende steun is essentieel voor deze landbouwers.

10. TERREINBEZOEK

Dit rapport bevat een uitgewerkt terreinbezoek om te illustreren hoe een natuurinclusief landbouwbedrijf eruit kan zien.

LANDBOUWER HUYNEN (19/03/2022)

Landbouwer G. Huynen heeft een natuurinclusieve veehouderij in Benzenrade (Heerlen) in Zuid Limburg, Nederland. In 1927 is het bedrijf opgestart door zijn grootvader en sinds 1971 is hij officieel zelf landbouwer op het terrein. In de eerste jaren bestond het terrein uit akkerbouw met een intensieve varkensveehouderij. Hedendaags bestaat het bedrijf uit vleeskoeien (Belgisch witblauw) en melkkoeien. Vroeger hield hij deze melkkoeien voor het oogsten van melk maar tegenwoordig neemt hij met deze melkkoeien alleen nog maar deel aan fokprogramma's.

Het bedrijf bestaat uit 33 hectare grond waarvan 25 hectare beheerd wordt als natuur. Het grenst aan het Natura 2000 gebied: het Imstenraderbos. Het terrein is zeer heuvelachtig en daarom niet geschikt voor akkerbouw. Het is wel geschikt voor het grazen van koeien. Hierdoor wordt gras omgezet in melk en vlees, geschikt voor menselijke consumptie. De hellingen moeten door de koeien begraaft worden om het vegetatietype te behouden. Door het jaar heen heeft landbouwer Huynen tussen de 50-70 koeien op zijn terrein. Zijn koeien verblijven grotendeels in de weide en daarnaast verblijven zij ook in de stallen. De stallen bevinden zich in een oude hoeve uit de tijd van Napoleon. Een grote stal heeft hij nooit gebouwd vanwege economische redenen. Het vlees wordt verkocht binnen een korte keten landbouw die kort verbonden is aan de consument.

Landbouwer Huynen is voorstander van natuurinclusieve landbouw en werkt op zijn bedrijf aan natuur- en landschapsbeheer. Dit wordt aangestuurd vanuit de provincie en hier krijgt hij een vergoeding voor. Er moet tenslotte een boterham verdiend worden want zonder vergoeding kan een boerenbedrijf niet gerund worden. Veel landbouwers zijn bang financieel achteruit te gaan als ze overstappen op natuurinclusieve landbouw maar dat hoeft zeker niet zo te zijn. Landbouwer Huynen werkt voornamelijk ook vanuit motivatie als natuurliefhebber. 20 jaar geleden heeft hij zelfs de natuurlandschapsprijs gewonnen in Limburg. Voorheen deed hij aan intensieve landbouw en daarna nog tijdelijk aan biologische landbouw. De intensieve landbouw beviel hem niet want het voelde meer aan als een fabriek. De biologische landbouw was ook niet bestemd voor hem aangezien er nog steeds regels rond medicijngebruik en andere hulpmiddelen aan vast zaten die hem niet bevielen. Biologische landbouw was voor hem niet duurzaam genoeg.

Naast de veehouderij met vleesverkoop en natuurbeheer wordt ook boerderijeducatie gegeven. Zijn dochter Cathy is aangesloten bij Boerderij Educatie Limburg en verzorgt voor scholen excursies op het terrein waardoor kinderen meer besef krijgen van de praktijken op een boerderij. Naast excursies op het bedrijf werkt landbouwer Huynen ook vaak samen met organisaties als het IVN, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. Dit is meer op vrijwillige basis. De landbouwer heeft dus verschillende inkomens vanuit verschillende takken: vleesverkoop, fokkerij, educatie en natuurbeheer.

namelijk maar 2. Deze regeling is ingezet om zware begrazing tegen te gaan. Daarnaast worden nog een aantal vrijwillige maatregelen genomen zoals knobbomen, overhoekjes, huis- en boerenzwaluwnesten en ooievaarsnesten en de plaatsing van 3 poelen voor de vroedmeesterpad (*Alytes obstetricans*). Naast de kleine poelen is er ook een aangelegde vijver die aangevuld wordt met bronwater. Er is gekozen om hier geen vissen te laten zwemmen zodat o.a. de bruine kikker en andere amfibieën in de vijver kunnen leven (figuur 14 & 15). De overige poelen bevinden zich tegen een helling aan zodat er een stenen muurtje aanwezig kan zijn waar de vroedmeesterpad zich in kan verschuilen. Een andere maatregel die de landbouwer toepast op zijn land is het beheer voor hazen, konijnen en dassen. Op het terrein bevindt zich een dassenburcht met ongeveer een populatie van 10 dassen. Vroeger kreeg hij hier nog een vergoeding voor maar deze is afgeschaft. Het toepassen van deze maatregelen zorgt voor een veerkrachtig systeem met veel fauna, zoals insecten, en een gezonde bodem. In het veld op een heuvel met heischraal grasland hebben wij tijdens het bezoek grote zwermen solitaire bijen en honingbijen gezien.

Figuur 15: heischraal grasland met een kleine poel en bremstruiken op de helling. Op de achtergrond is een stuk bos van het Imstenraderbos te zien en een weide met kruidenrijk grasland waar de koeien grazen.

In de toekomst nemen de kinderen het over van landbouwer Huynen. Hun streefdoel is om meer uit te breiden naar het blijvend natuurbeheer. Hierbij willen ze meer landschapselementen toevoegen en meer vegetatietypes onderhouden zoals kamgrasland, schraalland en heischraal grasland. Hierdoor worden meer zeldzame soorten aangetrokken en kan de genetische diversiteit worden bevorderd. Dit zal financieel ook een groot verschil maken vergeleken met agrarisch natuurbeheer.

De landbouwer ziet natuurinclusieve landbouw als een mooi toekomstbeeld, maar dan wel voor een redelijke prijs. Niet iedere landbouwer heeft geld om een emissie arme stal te bouwen of zomaar over te stappen op een andere manier van landbouw voeren. Landbouwer Huynen is een goed voorbeeld van een natuurinclusieve landbouwer waar veel andere landbouwers van kunnen leren. Zelf heeft hij al veel landbouwers kunnen overtuigen om met hem mee te doen.

Sanders M. & Westerink J. (2015). Op weg naar een natuurinclusieve duurzame landbouw. Wageningen, Alterra Wageningen UR, Brochure, 64p.

Schneiders A., Alaerts K., Michels H., Stevens M., Van Gossum P., Van Reeth W., Vught I. (2020). Natuurrapport 2020: feiten en cijfers voor een nieuw biodiversiteitsbeleid. Mededelingen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2020 (2). Brussel

Serlet S. (2022) Demonstraties maken je warm voor NPI steun. [online] Beschikbaar op:

<https://inagro.be/nieuws/demonstraties-maken-je-warm-voor-npi-steun>

Geraadpleegd op: 12/04/2022

Smits M.J., Polman N., Michels R., Migchels G., Schrijver R., Sukkel W., Visser A., Vogelzang T, Kistenkas F. (2019). Natuurinclusieve landbouw: van niches naar mainstream (fase 1). Wageningen, Wageningen Economic Research, Nota 2019-033. 32 p.

Smits M.J., Dawson A., Dijkshoorn-Dekker M., Ferwerda-van Zonneveld R., Michels R., Migchels G., Polman N., Schrijver R., Sukkel W., Vogelzang T. & Kistenkas F. (2020). Van A naar Biodiversiteit: Op weg naar een natuurinclusieve landbouw. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2020-043. 68p.

Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel & WWF. (2021). Successen en uitdagingen van natuurinclusief ondernemen. [Brochure] Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel, Wageningen, Nederland: 14p.

Terwisscha & Wagenaar. (2019). Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw: Samen werk maken van een vitaal platteland in Noord-Nederland. Ministerie van LNV, 17p.

Van Doorn A., Melman D., Westerink J., Polman N. & Vogelzang T. (2016). Food for thought: natuurinclusieve landbouw. Wageningen : Wageningen University & Research: 31 p.

Van Doorn A. (2019). Natuurinclusieve landbouw: voor boeren, burgers en biodiversiteit. De Levende Natuur, jaargang 120, nummer 4: 123-125p.

Van Doorn A., Melman D., Erisman J.W. & -van Eekeren N. (2020). Vakblad Natuur Bos Landschap, 164: 34-36p.

Van Duinhoven G. (2020). Financiering van natuurinclusieve landbouw Groenfonds kijkt naar ecologische en economische duurzaamheid. Vakblad Natuur Bos Landschap, 164: 24- 25p.

Van de Graaf A. (2019). Biologische bedrijfsvoering. [online] Beschikbaar op:

<https://wiki.groenkennisnet.nl/display/BB/Biologische+bedrijfsvoering>

Geraadpleegd op: 08/03/2022

Van der Schans F. & Van Beek J. (2020). Natuurinclusieve landbouw hinderende wet- en regelgeving. CLM Onderzoek & Advies, Culemborg, Nederland: 71p.

Vakblad Natuur Bos Landschap. (2020). Special Natuurinclusieve landbouw. Nummer 164: 56p.

Vermunt D.A., Wojtynia N., Hekkert M.P., Van Dijk J., Verburg R., Verweij P.A., Wassen M. & Runhaar H. (2022). Five mechanisms blocking the transition towards 'nature-inclusive' agriculture: A systemic analysis of Dutch dairy farming. *Agricultural Systems*, Volume 195

Vlaamse Landmaatschappij (2020) Wat is bemesten volgens het principe van de 4 J's? [online] Beschikbaar op: https://www.vlm.be/nl/themas/waterkwaliteit/Mestbank/MAP6/veelgestelde_vragen/Paginas/Wat-is-bemesten-volgens-het-principe-van-de-4-J's.aspx

Geraadpleegd op: 12/04/2022

Vlaamse Landmaatschappij (2021) Water-Land-Schap 1.0 [online] Beschikbaar op: <https://www.vlm.be/nl/projecten/vlm-projecten/waterlandschap/Water-Land-Schap1.0/Paginas/default.aspx>

Geraadpleegd op: 29/03/2022

VLAM. (2021). Korte keten [online]. Beschikbaar op:

<https://www.vlaanderen.be/vlam/korteketen#:~:text=Een%20klein%20deel%20van%20onze,eieren%2C%20bloemen%20en%20zelfs%20vis.>

Geraadpleegd op: 04/05/2022.

Vleugels M. (2020). 'Land sharing' in Vlaanderen. [online] Beschikbaar op:

<https://www.landbouwleven.be/art/d-20200804-GH95MQ>

Geraadpleegd op: 05/04/2022.

Wageningen University & Research. (2019, 29 mei). *Kringlooplandbouw: Hoe kunnen we de natuur benutten in onze landbouw?* | WUR [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=-BZLR7AemsU&feature=youtu.be>

Wageningen University & Research (z.d.). Kringlooplandbouw: een nieuw perspectief voor de Nederlandse landbouw. [online] Beschikbaar op: <https://www.wur.nl/nl/show-longread/Kringlooplandbouw- een-nieuw-perspectief-voor-de-Nederlandse-landbouw.htm>

Geraadpleegd op: 09/03/2022.

Wageningen University & Research (2022) Proeftuin Agro-ecologie en Technologie. [online] Beschikbaar op: <https://www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Onderzoeksinstituten/plant-research/Open-teelten/Landbouw-van-de-toekomst/proeftuin-agroecologie.htm>

Geraadpleegd op: 29/03/2022

12. BIJLAGE A : INTERVIEWS MET STAKEHOLDERS OP HET GEBIED VAN NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW

LANDBOUWERS

Lieven De Stoppeleire (24/03/2022)

Lieven is sinds 2009 agro- en natuurconsulent bij het algemeen boerensyndicaat en sinds 2013 ook landbouwer in zowel de Vlaamse Ardennen als in Wallonië. Het boerenbedrijf bestaat uit zowel akkerbouw als melkveehouderij. Zijn grondgebied bevindt zich gedeeltelijk in een Natura 2000 gebied (15 hectares). Het is een familiair bedrijf dat in de geschiedenis een slechte visie op natuur heeft gekregen door een regeling vanuit de overheid waarbij een gedeelte van het landbouwgebied werd erkend als natuurgebied. Hierdoor is er een scheiding ontstaan tussen landbouw en natuur waarbij natuur alleen maar in de weg stond van de landbouwproductie. Ten opzichte van zijn ouders is Lieven echter wel bezig met de natuur. In de toekomst ziet hij steeds meer regelgevingen, zoals het PAS, komen die de intensieve vorm van landbouw gaan tegenhouden. Naast het beleid is Lieven ook gemotiveerd om met de natuur te werken. De aanleg van luzerne en andere elementen in het landschap hebben hem doen beseffen dat er op deze manier meer plek is voor de biodiversiteit en dat het een mooier aanzicht is van buitenaf. Het natura 2000 gebied wordt al ingericht met houtwallen, hagen en solitaire bomen ter bevordering van de biodiversiteit en dit is ook het uiteindelijke streefdoel.

Voor Lieven bestaat natuurinclusieve landbouw uit het toepassen van maatregelen voor natuurbeheer en het extensiveren van de grond. Een voorbeeld dat hij noemt is dat de grond voor de begrazing van koeien moet worden aangepast aan het aantal koeien en andersom. Daarnaast voegt hij maatregelen toe vanuit het agrarisch natuurbeheer. Door deze aanpak komen er positieve veranderingen in de biodiversiteit en ziet hij fauna als reeën, konijnen en fazanten aan de randen van het perceel verschijnen. De maatregelen zijn ook gunstig voor de bestuiving van gewassen en tegen de hittestress voor het vee. Jagers zijn erg dankbaar voor de inzet van elementen vanuit het natuurbeheer, zodat de populaties klein wild zullen toenemen. De bevordering van de biodiversiteit is voor hem dus een mooie kans die ontstaat door natuurinclusieve landbouw.

Echter zijn er een paar valkuilen volgens hem. De valkuilen bevinden zich op het gebied van beleid en de samenleving. Landbouwer zijn als beroep is fysiek, mentaal en vaak financieel lastig. Zware regelgevingen die veel plotse verandering van de landbouwer vergen, zijn niet bevorderend voor de toekomst van het denkbeeld van een landbouwer. Er is veel kritiek op de ecoregelingen die voor veel landbouwers niet realistisch zijn om toe te passen. Vaak hangt er ook een prijskaartje aan en zijn subsidies alleen niet voldoende om het toekomstbeeld te bereiken. Als voorbeeld noemt hij het inleveren van een stuk productiegebied om in te richten als natuurzone. Hij betaalt wel pacht voor deze grond maar krijgt er geen productie en winst voor terug. Hij vertelt ook dat er in het algemeen naar de landschapsindeling van Vlaanderen moet worden gekeken. Hij benoemt pijler 2 als financieringsmiddel voor een landbouwer op het gebied van natuurinclusieve landbouw. Via bijvoorbeeld de beheerovereenkomsten kunnen grote verschillen worden gemaakt. Daarnaast kan er vanuit fondsen geld

worden gegeven aan de landbouwer voor onder andere de aanleg van stroken die veel oppervlakte innemen op het landbouwgebied.

Een economisch verdienmodel is essentieel voor de toekomst van de landbouwer die meer en meer randvoorwaarden krijgt opgelegd. Lieven is ervan overtuigd dat de toekomst meer natuurinclusief kan worden mits er een volledig economisch model wordt opgesteld. Zo noemt hij uiteindelijk de gehele maatschappij waaronder consumenten, organisaties en beleidsmedewerkers, die samen moeten werken voor een betere toekomst voor landbouwers. We leven in 2022 waar we juist regio's moeten verweven en niet langs elkaar blijven werken. Echter zal een groot deel van de consumenten in de markt van tegenwoordig geen meerprijs kunnen betalen voor producten die natuurinclusief zijn geproduceerd. De vraag is dus of we kunnen eisen dat de consument meer gaat betalen. Daarom zal intensieve, massaproducerende landbouw een realistisch beeld zijn in onze samenleving. Iedereen moet nog steeds aan zijn basisvoedsel komen. Korte keten landbouw, bijvoorbeeld, is niet voor iedereen weggelegd.

Vanuit het boerensyndicaat werkt Lieven aan projecten mee. Een daarvan is een project met natuurpunt: *“Boer zoekt natuur, natuur zoekt boer”*. In dit project wordt de verstandhouding tussen de organisaties verbeterd en wordt er gekeken naar hoe de natuur beter kan samenwerken met de landbouw. De negatieve verstandhouding is jarenlang een knelpunt geweest met veel conflicten en miscommunicaties wat heeft geleid tot wantrouwen. Het is namelijk van belang om ook op terrein te spreken met landbouwers en om de situatie in de landbouw in beeld te brengen bij natuurorganisaties en andersom.

Lieven spreekt ook over de landbouwers in zijn regio die hem scheef aankijken als hij spreekt over zijn natuurbeheermaatregelen. In het algemeen is er binnen het boerensyndicaat nog een vijandelijke visie tegenover natuur. Maar uiteindelijk zal de intensieve vorm van landbouw geen toekomst geven als de gronden volledig uitgeput raken. Er zijn geen uitwijkingmogelijkheden dus deze landbouwers moeten beter beschermd worden. Zoals eerder gezegd: regio's moeten samenwerken en niet meer naast elkaar werken in deze tijden. Lieven probeert deze landbouwers te motiveren en hij probeert ze duidelijk te maken in welk gebied ze boeren en welke mogelijkheden er zijn om anders te boeren.

Tenslotte is er volgens Lieven een gebrek aan kennis en kennisoverdracht in het onderwijs. Scholen zijn te lang stil blijven staan bij de hoge productie in de landbouw. De jonge generaties blijven hierdoor ook achter op kennis. In de toekomst zou de import van voedsel, mest en veevoeder een stuk moeten worden verminderd. De import is problematisch omdat boeren hier volledig afhankelijk van zijn doordat ze zelf niet in staat zijn om op hun eigen grond te produceren. Dan valt hij weer terug op het te kort aan milieugebruiksruimte en de gronddruk die in Vlaanderen bekend is. Een vorm van kringlooplandbouw kan helpen om de import tegen te houden.

Kurt Sannen (18/03/2022)

Kurt Sannen is een landbouwer die in contracten met Natuurpunt en Agentschap Natuur en Bos werkt aan landbouw binnen natuurgebieden. Hij laat zijn vee grazen in deze natuurgebieden en het vee bestaat uit runderen, ezels, geiten, paarden en schapen. De runderen, schapen en geiten zijn een lokaal ras: Kempens roodbont rund, Ardense voskopschaap en Kempense geit. Dit vee zet hij in om te grazen en daarnaast maait hij

deze gebieden nog. Het bedrijf richt zich op de verkoop van vlees en eieren en de verkoop vindt direct vanuit het boerenbedrijf plaats. Het beheerde land bestaat uit 115 hectare, waarvan 21 hectare algemene landbouwgrond waaronder 1 hectare botanisch beheer, 14 hectare grasklaver en 4 hectare hoogstamboomgaarden en nog 2 hectare aan andere graslanden. Merendeel van deze gebieden hebben een dubbelfunctie. De landbouwer heeft een beperkte hoeveelheid land in eigendom of pacht (5 ha) en werkt voor het grootste deel van zijn bedrijfsgronden via gebruiksovereenkomsten met Natuurpunt en Agentschap Natuur en Bos. Binnen deze gebruiksovereenkomsten zijn afspraken over wanneer, welk en hoeveel vee mag grazen, en hoe en wanneer er gemaaid moet worden. Deze oppervlakte bedraagt 94 hectare aan natuurgebieden.

Zelf heeft Kurt Sannen nog eigen landbouwareaal van ongeveer 5 hectares. De maatregelen die hij toepast in het landbouwgebied zijn een grasland met grasklaver, geen gebruik van pesticiden en chemische stoffen, agrarisch natuurbeheer, botanisch beheer en eigen productie van compost. Deze productie van eigen compost is gericht op circulaire landbouw. Hierdoor wordt op zijn bedrijf meer stikstof aan de omgeving onttrokken dan er op terecht komt. Omdat hij nauwelijks extra veevoer aankoopt komt geen extra stikstof binnen op zijn bedrijf. Door eigen voedsel als luzerne en grasklaver te verbouwen, krijgt het vee wel de nodige eiwitten binnen en is het vee eerder een stikstofonttrekker.

Het begrip natuurinclusieve landbouw is voor hem geen 0 of 1 verschil tussen boeren maar loopt eerder gradueel op. Een boer die al een nestkast ophangt of de boerderij inricht op het behoud van de boerenzwaluw geldt voor hem al als een soort natuurinclusieve boer. Het focust zich dus ook op het soortenbeheer en voegt met en met maatregelen toe. Het is een groot begrip dat zich meer inzet voor het behoud van biodiversiteit. Het toevoegen van perceelsranden, poelen, rijen bomen, hagen en houtwallen zijn voor hem elementen die hierin thuishoren. De boeren worden in de richting gestuurd van een specifieke natuur en voor ieder type boer zouden bijpassende maatregelen moeten worden toegepast.

Naast de landbouw werkt hij nog mee aan verschillende projecten als consultant. Rond de haven van Antwerpen wordt gewerkt aan een project rond de bruine kiekendief. De vogels leven in de natuurgebieden maar hebben nood aan voedsel van de landbouwgebieden wat vaak een probleem veroorzaakt. Er moet dus meer interactie komen tussen natuurgebieden en landbouw. Andere projecten zijn in Voeren en Peer waar gewerkt wordt aan het natuurbeheer rond verschillende soorten als Hazelmuis en grauwe kiekendief. Met het ANB loopt nog een project op economisch gebied. Hoe boeren op een zinvolle manier natuurgebieden kunnen gebruiken. Ten slotte is er ook nog een project met het wereldnatuurfonds over hoe het GLB meer natuurgericht kan worden.

Kurt is een zeer gemotiveerde boer en doet aan natuurinclusieve landbouw uit motivatie. Hij staat hier voor de volle 500% achter. Echter zijn er nog veel veranderingen die doorgevoerd moeten worden. Voornamelijk op het gebied van het gemeenschappelijk landbouwbeleid is volgens Kurt nog veel werk aan de winkel. Het GLB is op een manier ingericht dat de huidige gangbare en intensieve landbouw nog altijd de meeste steun krijgt waardoor landbouwers die natuurinclusief werk verrichten vaak geen kansen krijgen. De overheid zou een stimulerender beleid moeten voeren. Zo zouden het mestbeleid, PAS en het milieubeleid niet ingericht zijn op natuurinclusieve landbouw. Het PAS beleid zou juist extensieve landbouwbedrijven moeten stimuleren maar doet dat niet. Hier wordt namelijk gekeken naar de uitstoot van een bedrijf en niet naar de kringloop zelf. Daarnaast zou de overheid moeten afstappen van de perceelsgerichte visie en meer kijken naar de omgeving in zijn geheel. De regelgeving is volgens hem erg versnipperd.

Naast het algemene beleid zijn er ook opmerkingen over de financiële vergoedingen richting natuurinclusieve boeren. Met evenveel subsidies die tegenwoordig worden uitgegeven zou een boer al natuurinclusief kunnen werken. Hiervan zou de boer meer luzerne, veldbomen, graslanden langs percelen en graan kunnen plaatsen. Deze maatregelen zorgen weer voor beter voedsel voor koeien waardoor er minder stikstofemissie vrijkomt en er zelfs netto winst overblijft. Kurt is namelijk voorstander van de circulaire kringlooplandbouw. Deze maatregelen gebruikt Kurt ook om andere landbouwers te motiveren die op een melkveehouderij werken. Om een landbouwer meer te motiveren zou er een verdienmodel voor natuurinclusieve landbouw moeten worden opgezet. De huidige regelgeving dekt alleen de kosten waardoor een landbouwer alsnog geen winst erop kan maken. De landbouwer werkt tegenwoordig vooral uit motivatie en niet vanuit financiële redenen. Tegenover de motivatie en *“liefdadigheid”* zou een goede vergoeding moeten komen te staan. De landbouwer krijgt ook steeds vaker maatregelen opgelegd die hij dan moet slikken en uitvoeren. Er wordt vaak niet naar de landbouwer geluisterd terwijl hij een betere en goede visie kan toevoegen voor de overheid en andere instellingen.

Als er wordt gekeken naar de toekomst zijn er nog andere gebieden naast het beleid waar veranderingen moeten worden aangebracht. De scheiding tussen landbouw en natuur is te groot. De soorten die gebonden zijn aan de landbouw doen het zeer slecht. Niet alleen in de landbouw verdwijnen soorten maar ook over de hele wereld. De biodiversiteit gaat verloren door het intensieve gebruik van de mens en de maatschappij op onze natuur. Niet alleen onze bovengrondse biodiversiteit verdient aandacht maar ook de micro-organismen in de ondergrond. Deze micro-organismen zijn essentieel voor de landbouw (functionele agro-biodiversiteit) en meer kennis is vereist voor een goede werking van de landbouw en het leven.

Natuurinclusieve landbouw is voor Kurt de enige weg vooruit. Zeker de helft van de landbouwers zou in de toekomst natuurinclusieve maatregelen moeten nemen. Verschillende stakeholders en organisaties als VLM, ANB en natuurland moeten hun handen in elkaar slaan om samen een breder inzicht en instrumentarium te hebben. Alleen samen kan de landbouw vooruitstrevender worden. Daarnaast is er ook nog meer onderzoek nodig rond natuurinclusieve landbouw en de voedselproductie via ecosysteemdiensten om meer kennis te verschaffen voor een doelgericht beleid. Met de natuur kan namelijk ook geld verdiend worden zonder de afname van biodiversiteit.

NATUURORGANISATIES

Wim Pauwels, Agentschap Natuur en Bos (11/03/2022)

De bevroegde persoon is werkzaam bij het Agentschap Natuur en Bos in de polders in de Westhoek. Deze polders bestaan voornamelijk uit grasland met veehouderijen. Agentschap van natuur en bos biedt hier gratis grond aan voor landbouwers. Daarnaast zijn er ook een aantal natuurgebieden aanwezig zoals het Zwin en de Kalmthoutse heide. In deze gebieden grazen ook runderen die gebruikt worden voor de vleesproductie.

Op het gebied van natuurinclusieve landbouw is zijn visie nog beknopt. Hij kijkt NIET vooral uit het perspectief van het soortenbeheer waar tegenwoordig al maatregelen voor worden getroffen in het agrarisch

natuurbeheer. Uit zijn perspectief zijn de maatregelen vaak niet voldoende en hebben de maatregelen geen positieve uitkomsten. De landbouwer zou hierdoor de focus op de landbouw vergeten. Daarnaast zou de landbouwer stukken grond moeten afleveren om meer met de natuur te interageren wat ten koste gaat van de productie van de landbouwer. Denk hierbij aan landschapselementen toevoegen of gedeeltes onder water zetten voor het soortenbeheer van weidevogels. Dit ziet hij dus als een valkuil voor natuurinclusieve landbouw. Daarnaast kijkt hij ook naar de visie van de landbouwers en vindt hij dat een landbouwer niet te veel hooi op zijn vork moet nemen als het aankomt op maatregelen. Het is ten slotte een landbouwer die als hoofdfunctie voedselproductie heeft. Het maatregelenpakket zou dan al snel genoeg te veel afleiding van de focus voor de opbrengst met zich meebrengen. Er zou een goede balans moeten komen waarbij maatregelen kunnen worden toegepast en waarbij ook het verdienmodel in orde is.

Aan de andere kant komen er ook wat kansen aan het licht, zoals rotatiegewassen en het land sharing principe. In de polders zijn namelijk een aantal gebieden die 100 jaar geleden werden gebruikt door intensieve landbouwers. Dit stuk grond is hedendaags een systeem waar natuur terug gegroeid is maar waar landbouw nog steeds kan plaatsvinden. Dit is een perfecte optie om aan natuurinclusieve landbouw te doen als land sharing principe en als overgangszone/buffergebied langs landbouwgebieden. Naast het land sharing principe worden de maatregelen rond akkervogels met betrekking tot gewasrotaties en wintergewassen benoemd. Hij vindt het zeer belangrijk om vogels kansen te bieden in de winter. Wintergewassen of de aanleg van zaden als voedsel voor akkervogels ziet hij als een kansrijke maatregel voor het behoud van soorten. Gewasrotaties zouden voor hem ook een goede maatregel zijn, maar voor een landbouwer zou dit vaak onrealiseerbaar kunnen zijn.

Agentschap van Natuur en Bos heeft ook een aantal projecten lopen rond agroforestry waarbij voedselbossen, een climaxvorm van natuurinclusieve landbouw, in de bossen worden verwerkt. In zijn omgeving zijn hier veel lovende reacties over gekomen, maar zelf houdt hij zich op de vlakte en is er niet veel interesse of enthousiasme voor. Daarnaast worden in de polders al veel maatregelen rond agrarisch natuurbeheer toegepast.

Op financieel gebied is er nog veel werk en verandering te verrichten. Als er naar het GLB gekeken wordt, zijn hier een aantal aspecten die niet vooruitstrevend/aanmoedigend zijn voor een landbouwer. In het GLB worden subsidiëringen aangeboden aan landbouwers die maatregelen willen toepassen op hun akker of weide. Een landbouwer die maatregelen wil toepassen, zoals plas dras of het toevoegen van landschapselementen, zal hiervoor een goede vergoeding moeten krijgen, omdat er een stuk productieland wordt weggenomen waar de landbouwer een compensatie voor zou willen. Naast deze vergoeding zou een landbouwer ook aangemoedigd kunnen worden door intensief boeren niet meer aan te moedigen door geen subsidie meer te geven. Extensieve en duurzame landbouw zou meer vergoedingen en subsidies moeten krijgen dan intensievere vormen van landbouw. Hoe extensiever de landbouw des te meer vergoedingen deze vorm van landbouw zou moeten krijgen. Er zou een betere balans moeten komen tussen de maatregelen en de subsidie. Volgens Wim is het zo dat als er veel vraag is naar het toepassen van een maatregel, de subsidie waarschijnlijk erg hoog is. Als een maatregel onderbetaald wordt, is er geen vraag naar. Een genoemd voorbeeld is het gebruik van akkerranden die dienen als voedsel voor akkervogels. De landbouwer had nog nooit zo een hoge opbrengsten en zou deze maatregel eigenlijk willen uitbreiden over zijn gehele akker zodat zijn akker natuurinclusief kan worden. Echter zou de financiële steun zich alleen richten op de randen en zou het wellicht te duur worden voor de overheid om de maatregel te steunen over het gehele landbouwgebied. De landbouwer wil wel, maar komt dus financieel in de knoop te zitten zonder steun vanuit het GLB.

De consument kan ook helpen bij de financiële steun voor de landbouwer. Het agentschap van natuur en bos laat runderen grazen in het Zwin, een natuurgebied in West-Vlaanderen. Als consumenten zien dat het vlees wat ze kopen komt van koeien uit een natuurgebied wat gezonder is voor de consument, zullen ze sneller geneigd zijn om dit vlees in de supermarkt te kopen. Daarbij kan korte keten landbouw ook zeer gunstig zijn voor natuurinclusieve landbouw. In de korte keten landbouw wordt de relatie tussen de boer en de consument op prijs gesteld. Landbouwers verkopen hun producten rechtstreeks in hun hoefwinkel, vanuit een boerenmarkt of via een boerenpakket. De consument krijgt hierdoor ook meer inzicht in wat hij/zij koopt en zal zich meer bewust worden van wat hij/zij eet en hoe gezond de optie natuurinclusieve landbouw is.

Naast financiële steun zal er ook vanuit de maatschappij positievere steun moeten komen om een landbouwer te kunnen motiveren over te stappen op natuurinclusieve landbouw. Een landbouwer krijgt vanuit de maatschappij vaak een stereotyperend slecht imago aangewezen waardoor er niet veel gehoor is naar de landbouwers zelf. Er zou dus een betere visie moeten komen op wat boeren wél verrichten op het gebied van duurzaamheid. Zo krijgen de boeren ook meer steun vanuit de maatschappij en zullen ze sneller geneigd zijn om over te stappen op het gebruik van maatregelen op hun land. Er heerst namelijk een diepe kloof tussen groene organisaties en landbouwers. Het vertrouwen tussen deze 2 instanties zal geleidelijk aan weer teruggewonnen moeten worden om een landbouwer meer te overtuigen voor het gebruik van natuurinclusieve landbouw of een andere vorm van duurzame landbouw. Korte keten landbouw, zoals hierboven beschreven, zal hier ook een positieve rol in kunnen spelen. Over het algemeen is een landbouwer volgens het ANB wel gemotiveerd om meer natuurinclusief te worden maar daar zal dan wel steun tegenover moeten staan.

Naar de toekomst gericht ziet hij dat de drempel lager moet worden gemaakt en de vergoedingen beter in verhouding moeten zijn, wil een landbouwer overschakelen op natuurinclusieve landbouw. Daarnaast zou er rekening moeten worden gehouden voor welke soorten er maatregelen gelden. Zo vindt hij dat voor sterk bedreigde soorten, zoals de grutto, maatregelen nog weinig effect zullen hebben en dat de focus beter gelegd kan worden op minder bedreigde soorten, zoals de veldleeuwerik en de patrijs. Voor de toekomst vindt hij het ook belangrijk dat er minder intensief aan landbouw moet worden gedaan. Een geleidelijke overstap naar een duurzame landbouw is volgens hem realiseerbaar via een korte keten landbouw en geleidelijke maatregelen die goed aansluiten op het boerenbedrijf. Daarnaast zal er in intensieve landbouwgebieden weinig effect zijn als er maatregelen worden toegepast, maar intensieve landbouw zal toch altijd aanwezig blijven op de voedselmarkt. Het is voornamelijk belangrijk om natuurinclusieve landbouw in te zetten in verwevingsgebieden tussen landbouw en natuurgebieden in. Ook voor recreanten is het aantrekkelijker om tussen natuurinclusieve weilanden te wandelen dan over intensief gebruikte akkers en kassen.

Hilde Van Doorselaer, Agentschap Natuur en Bos (08/04/2022)

Hilde is werkzaam bij Agentschap Natuur en Bos in het gebied van de Linkerscheldeoever binnen het Vogelrichtlijngebied “*Schorren en polders van de Beneden-Schelde*”. In dit gebied liggen meer dan 1500 ha aan natuurgebieden waarbinnen je de leefgebieden terugvindt van de verschillende doelsoorten van het Vogelrichtlijngebied: gebieden van strand en plas, riet en water, plas en oever, estuaria, zilte en zoete natuurweides, maar ook polders en restpercelen met natuurwaarde in het havengebied. Ze focust zich onder

andere op het leefgebied voor de bruine kiekendief. De bruine kiekendief is een Europese beschermde soort, waarvoor we in dit Vogelrichtlijngebied 28 tot 33 broedkoppels moeten behalen. De bruine kiekendief broedt in natuurgebieden, vooral in gebieden van riet en water, maar voor zijn voedsel heeft hij veel meer gebieden nodig. Om de doelen voor bruine kiekendief te halen is er, naast de bestaande natuurgebieden, nog eens 1500 hectare nodig als foerageergebied voor bruine kiekendief die we zoeken in het landbouwgebied. Die vinden we door op 10% van deze 1500ha (150ha) ecologische maatregelen te nemen op maat van bruine kiekendief: 90ha op overheidsgronden, 60ha op gronden van landbouwers zelf waarvoor ze via diverse vrijwillige overeenkomsten kunnen vergoed worden. Bijvoorbeeld: beheerovereenkomsten en andere vrijwillige maatregelen zoals het toepassen van specifieke teeltrotaties zonder het gebruik van pesticiden.

Voor Hilde bestaat natuurinclusieve landbouw uit een landbouw die niet alleen landbouwproducten realiseert, maar ook natuurdoelen realiseert. Schetsmatig deelt ze in haar hoofd het landschap op in drie delen: in natuurkernen waar natuur de belangrijkste functie krijgt, in landbouwkernen waar landbouwproductie het belangrijkste is en in gebieden waar via natuurinclusieve landbouw zowel natuurdoelen als landbouwproductie als werken aan een klimaatrobuust landschap centraal staat. Tussen deze drie soorten gebieden kan ook een uitwisseling gebeuren van grondstoffen, producten en water, mits goede afspraken en afstemming. Hilde ziet enorm veel kansen in natuurinclusieve landbouw als een meerwaarde voor de mensen en het landschap van een volledige streek. Zorg voor voldoende en kwalitatief water, gezonde bodems én voeding, het realiseren van kringloopssystemen tussen landbouwbedrijven en natuurgebieden (water, compost, etc). Echter staat natuurinclusieve landbouw nog in de pioniersschoenen.

Naast de kansen ziet Hilde nog een paar valkuilen. Ten eerste is de gangbare landbouw sterk ingeburgerd. Een alternatief verdien- en productiemodel zien landbouwers niet altijd zitten. Ze worden daarbij geruggesteund door behoudsgezonde krachten. Ze hebben hun investeringen gedaan. Ze vrezen voor hun inkomen terwijl natuurinclusieve landbouw ook een ander en gunstig inkomensmodel kan betekenen. Landbouw en natuur worden vaak tegen elkaar opgezet terwijl ze werken op dezelfde bodem. Ten tweede zijn de landbouw- en natuursector apart georganiseerd – ook binnen het beleid. Het zorgt voor een landbouwbeleid dat niet altijd in lijn ligt met het natuurbeleid en omgekeerd. Een project als *“boer zoekt natuur, natuur zoekt boer”* van het Algemeen Boerensyndicaat en Natuurpunt toont dat het ook anders kan. Landbouw en natuur zijn geen vijanden: ze moeten elkaar leren kennen, leren begrijpen en elkaar deskundigheid leren inzetten. Ten derde hebben landbouwers meer steun nodig. Gronden zijn vaak te duur om aan te schaffen en landbouwers hebben meer ondersteuning nodig. Landbouwers staan namelijk onder druk en dienen steun te krijgen op maat van hun landbouwbedrijf. Advies en ondersteuning bij het anders investeren, het anders gaan telen, het anders gaan afzetten van producten is belangrijk. Praktische kennis en voldoende grond voor natuurinclusieve boeren is de toekomst voor de landbouw.

Op financieel gebied bestaan daarentegen ook nog valkuilen. Het agrarisch natuurbeheer werkt met beheerovereenkomsten die vergoed worden. Dit kan een valkuil zijn voor landbouwers, omdat ze geneigd zijn beheerovereenkomsten toe te passen voor de vergoeding en niet voor de motivatie. Landbouwers die dit enkel zien als makkelijk geld verdienen, integreren deze maatregelen niet in hun bedrijfsvoering. Er moet gezocht worden naar een interactie met maatregelen voor landbouwers en de economie waardoor er een circulaire, regionale economie ontstaat. Boeren proberen nog steeds zo goedkoop mogelijk zoveel mogelijk te produceren om toch maar iets van winst te maken. Maar het kan ook anders. Het is belangrijk om de consument en de

landbouwer bewust te maken van landbouw met natuur voor een beter en gezonder voedselsysteem. Een eerlijke prijs voor een kwalitatief en gezond landbouwproduct, dat is de toekomst.

Om landbouwers te overtuigen is het belangrijk om maatwerk te leveren. Het is binnen de landbouwbedrijfsvoering mogelijk om het ecologische verhaal te integreren binnen het landbouwkundig verhaal op een manier die rendabel moet kunnen zijn voor de landbouwer. De expertise van landbouwers en natuurkenners moet geïntegreerd worden. Landbouw en natuur moeten het landschap in de toekomst samen duurzaam beheren. Landbouwers moeten ondersteuning en advies krijgen. Daarnaast moeten landbouwers binnen hun streek misschien meer samenwerken: akkerbouw- en veeteeltbedrijven hebben elkaar wel wat te bieden. Samen investeren in machineparken zoals machines om mechanisch onkruid te verwijderen, is daar een voorbeeld van.

In de toekomst van de landbouw ziet Hilde een mengvorm van natuurinclusieve landbouw en intensieve landbouw, zoals eerder aangegeven. Natuurinclusieve landbouw zal in de toekomst belangrijker worden. De evolutie naar een ecologisch gezonde en levende bodem moet in gang worden gezet. Dit is belangrijk voor de biodiversiteit én het klimaatbestendig maken van de landbouw en het landschap. Landbouwers moeten hiervoor worden aangestuurd en geadviseerd om de evolutie in gang te zetten. Landbouwers krijgen de ruimte om te proberen aan de slag te gaan met natuurinclusieve landbouw. Dit wordt onder andere al verzorgd door het landbouwinnovatiefonds op de Linkerscheldeoever.

Daarnaast is de landbouw gefocust op export en import terwijl Vlaanderen, mits kleine aanpassingen aan ons voedingspatroon, misschien wel voldoende landbouw gronden heeft om geheel zelfvoorzienend te zijn. Een optimaal gebruik van teeltrotaties op onze bodems in evenwicht met onze veestapel biedt mogelijkheden voor de toekomst. Luzerne en grasklaver zijn teelten die ingezet worden voor bruine kiekendief, maar die ook als alternatief voor geïmporteerde soja kunnen dienen.

Jos Ramaekers, Natuurpunt (01/04/2022)

Jos is sinds 1.5 jaar werkzaam bij de beleidsdienst van natuurpunt. Deze dienst houdt zich bezig met het beleidskader rond natuur. Hij heeft ook tijdelijk het werk overgenomen van zijn collega op het gebied van landbouw. Hierbij behandelt hij vooral dossiers over het stikstofprobleem en GLB. Vanuit natuurpunt lopen er verschillende projecten op het gebied van natuurinclusieve landbouw. Het eerste project is *“Boer zoekt natuur, natuur zoekt boer”* waarbij natuurpunt en het algemeen boerensyndicaat samenwerken op mogelijke projecten rond natuurgebieden met landbouwers. Hiermee willen ze minder milieubelasting veroorzaken met meer natuur en kansen voor landbouwers. Daarnaast wordt de band tussen landbouw en natuur hersteld. Een tweede project bestaat uit landbouwers die beheerplannen volgen voor terreinen in de Maasvallei. In dit project is er 30 hectare land vrijgekomen voor graslanden met veehouderijen waar natuurinclusief gewerkt wordt. Daarnaast zijn er ook al landbouwers die in de gebieden van natuurpunt beheren. Dit wordt eerder landbouwinclusieve natuur genoemd. Een kwart van de natuurpunt gebieden en zeker 6.000 hectare is in gebruik van landbouwers die werken met vee en hooiland. Natura 2000 gebieden behoren eveneens tot gebieden waar landbouwers doen aan grasland- en hooilandbeheer.

Aan de andere kant is het duur voor een boer om grond aan te schaffen. De overheid zou kunnen faciliteren op het gebied van beschikbare grond. Vanuit natuurlandpunt wordt er wél al gewerkt aan het beschikbaar stellen van landbouwgrond aan biologische landbouwers waarvoor de landbouwer niet hoeft te betalen. Het is voor landbouwers belangrijk om projectmatig te werken en de positieve ervaringen en modellen te delen met andere boeren om hun te laten zien dat het wel anders kan.

De toekomst van de landbouw is voor Jos natuurinclusief. Landbouw hoeft niet altijd groter en intensiever te zijn. Het contact met de natuur in de omgeving is een belangrijk aspect, maar veel landbouwers weten niet goed hoe ze dit moeten aanpakken. Daarom helpt natuurlandpunt met het project “*boer zoekt natuur, natuur zoekt boer*” op het gebied van beheer. Persoonlijk contact is van belang en zal helpen om dingen in beweging te krijgen, maar een landbouwer is nog altijd vrij om zijn eigen keuzes te maken. Het is in de toekomst een hele vooruitgang als natuurinclusieve landbouw erbij hoort, terwijl dit eigenlijk normaal zou moeten worden.

Sanne Govaert, Natuurlandpunt (29/04/2022)

Sanne is werkzaam bij Natuurlandpunt en werkt voltijds aan het project “*boer zoekt natuur, natuur zoekt boer*” samen met Matthias D’Haese van het Algemeen Boerensyndicaat. Bij dit project wordt er gestreefd naar minder polarisatie tussen de landbouw- en natuursector. Menselijk contact staat bij dit project centraal, want menselijk contact zorgt voor een betere verstandhouding.

Natuurinclusieve landbouw betekent voor Sanne een landbouw waarbij rekening wordt gehouden met de natuur en de grenzen van de natuur. Het milieu en de natuur mogen namelijk niet overbelast worden waardoor ecosystemen kunnen crashen. Natuurinclusieve landbouw richt zich op de nutriëntencycli en voornamelijk op biodiversiteit. Er moet gezorgd worden dat er geen ecologische woestijn ontstaat. Maatregelen die kansrijk zijn voor de toekomst zijn extensieve graslanden, groenbemesters en kleine landschapselementen. KLE’s zijn een belangrijke habitat voor verschillende soorten en vee op het veld kan hier ook gebruik van maken. Sanne ziet potentie in het verbinden via KLE’s in het nieuwe beleid.

Sanne ziet enkele kansen bij natuurinclusieve landbouw. De bevolking wacht namelijk op dit initiatief en er volgen al veel positieve reacties op het project van Sanne. Vanuit Nederland wordt inspiratie opgedaan en voorbeelden uitgehaald. Op deze manier wordt er bewezen dat het ook anders kan. Het is belangrijk om een draagvlak bij de consument te creëren. Klimaat en biodiversiteit komen steeds vaker in het nieuws en burgers staan open voor deze nieuwe ideeën.

Naast de kansen ziet Sanne ook enkele valkuilen. Er heerst veel wantrouwen in de maatschappij tussen landbouwers en natuurbeschermers. De relatie is verzuurd en lastig om te herstellen. Er heerst daarnaast ook een gebrek aan kennis over elkaars leefwereld. Landbouwers hebben vaak geen kennis meer over de verschillende soorten op hun akkers en dat maakt het moeilijk om de landbouwer te overtuigen. Aan de andere kant weten natuurbeschermers niet wat voor een administratieve werken een landbouwer allemaal heeft. Het is niet makkelijk om alles van elkaar te weten en hierop af te stemmen. Natuurinclusieve landbouw brengt voor de landbouwer ook een meerprijs met zich mee en daarbij ligt de wereldmarkt niet op een lijn. Geïmporteerde goederen volgen niet dezelfde regels die gelden voor de Vlaamse producten.

van de landbouwer in de overheid. Sanne pleit voor een menselijke aanpak met experts die enthousiast zijn. Als voorbeeld noemt ze enthousiaste bedrijfsplanners die geïnteresseerd zijn in de biodiversiteit. Zij zullen de boer meer kunnen overtuigen. Landbouwers verdienen een duwtje in de rug en moeten beloond worden in plaats van bestraft.

In de toekomst ziet Sanne nog wat twijfels. Vlaanderen is namelijk een zeer versnipperd gebied. Vlaanderen wordt een mengeling van natuur, natuurinclusieve landbouw en intensieve/gangbare landbouwgebieden. Natuurinclusieve landbouw zal in de toekomst essentieel zijn voor het behouden van de akker- en weidevogels. Zij zijn afhankelijk van de landbouw als leefgebied en door de intensivering dalen de populaties van deze soorten zeer sterk. Het zal niet makkelijk zijn om over te stappen op natuurinclusieve landbouw omdat het een heel ander landbouwmodel is wat financieel beloond en vergoed moet worden. Er komen meerkosten bij kijken die de consument zal betalen. De landbouwer heeft hedendaags bijna geen ruimte om te experimenteren. Adviezen door experts zullen gegeven moeten worden aan landbouwers om natuurinclusieve landbouw te kunnen realiseren. Ten opzichte van de landbouw van vroeger raken we steeds meer vervreemd en zijn steeds meer soorten bedreigd. De soorten die in de tijd van onze grootouders algemeen waren, zijn nu zeldzaam.

VERENIGING VAN LANDBOUWERS

Nick Francois, Boerenbond (28/03/2022)

Nick Francois is sinds 2011 werkzaam bij de boerenbond die zich inzet voor een duurzame landbouw in Vlaanderen. Sinds 2 jaar werkt hij bij de studiedienst voor natuur- en biodiversiteitsbeleid. Hij zorgt voor beleidsmatige werkzaamheden, ondersteuning van collega's en formuleringen met de focus op natuur, water en jacht.

Hij omschrijft natuurinclusieve landbouw als een breed begrip dat verschillende interpretaties kan hebben. Natuurinclusieve landbouw houdt volgens hem bijvoorbeeld rekening met de natuur op en rond het landbouwbedrijf. Het heeft betrekking op verschillende zaken, zoals maatregelen in functie van akkervogels, aandacht voor de bodem, aanplanting van hagen en heggen, behoud van natuurelementen maar ook fruittelers die nood hebben aan bestuiving van hun bloesem. Bodem en water, energieverbruik en milieucondities zijn zaken waar natuurinclusieve landbouw ook positieve effecten op kan hebben. Het blijft wel een bijzondere term die niet is ingeburgerd bij de gemiddelde landbouwer en Vlaming (als die al bestaat). Dit terwijl heel wat landbouwers wel aandacht hebben voor deze aspecten in hun bedrijfsvoering.

Nick heeft een gemengde visie op het gebied van natuurinclusieve landbouw. Een positief element is dat landbouwers vrijwillig maatregelen kunnen nemen via de beheerovereenkomsten of agromilieumaatregelen en hiervoor een vergoeding krijgen. Dit zorgt waar het past in de bedrijfsvoering voor een aanvullend inkomen naast de gewasproductie. De maatregelen hebben daarnaast een positieve werking op de biodiversiteit. Anderzijds kan men niet verwachten dat iedere landbouwer "natuurinclusief" gaat werken. De mogelijkheid om natuurinclusief te werken, is per boerenbedrijf verschillend. Een akkerbouwer zal bijvoorbeeld meer ruimte hebben voor het toepassen van maatregelen op een perceel dan een tuinbouwer die zich volledig focust op een

efficiënte gewasproductie in een enkele serre. Echter kunnen hier weer maatregelen rond zuinig energieverbruik worden toegepast.

Natuurinclusieve landbouw is dus niet weggelegd voor iedere landbouwer. Daarnaast benoemt hij nog andere valkuilen. De aanleg van hagen, houtwallen, poelen en andere kleine landschapselementen kunnen niet makkelijk verplaatst worden of ze kunnen negatieve gevolgen voor de gewasproductie en vergunningverlening met zich meebrengen. Door de vastigheid van de kleine landschapselementen is er weinig ruimte voor flexibiliteit als er bijvoorbeeld een nieuwe loods wordt aangelegd. Hierdoor kan er een aversie ontstaan voor deze elementen als ze een belemmering veroorzaken voor toekomstplannen op een landbouwbedrijf. Meer instrumenten ten voordele van natuur is een goed teken, maar er wordt gevreesd dat landbouwers die veel inspanningen inzake het aanleggen van landschapselementen op lange termijn mogelijks het deksel op de neus krijgen. Het mag niet zo zijn dat natuurinclusieve landbouwers eerder bestraft dan beloofd worden. Daarom vraagt Boerenbond aandacht voor de natuur in landbouwgebied door een specifiek statuut voor de landschapselementen die worden aangelegd door de landbouwers.

Nick Francois vindt het vanuit de boerenbond belangrijk dat een landbouwer nog altijd voldoende vrijheid heeft om zelf te bepalen hoe hij zijn land bewerkt. Dit opdat landbouwers – mits respecteren van de wettelijke randvoorwaarden – voldoende opbrengsten kunnen genereren in functie van hun bedrijfsvoering. Hij vindt het belangrijk om beheerovereenkomsten en ecoregelingen te promoten voor landbouwers, maar het toepassen is nog altijd hun eigen keuze en moet dat ook blijven. De ecoregelingen vindt hij een goed alternatief of aanvulling op de beheerovereenkomsten. De ecoregelingen zijn per jaar inzetbaar in plaats van een 5 jarig contract bij de beheerovereenkomsten.

Vanuit de boerenbond worden verschillende projecten opgezet en adviezen gedeeld. Zo heeft de boerenbond ‘klimaatscans’ die het energieverbruik van een landbouwer meten en proberen om het energieverbruik te verminderen en te verduurzamen. Daarnaast werken ze nauw samen met boeren natuur en innovatiesteunpunt op het gebied van duurzame projecten waar ze zich ook richten op maatregelen die zinvol zijn voor de biodiversiteit. In deze projecten worden vragen gesteld als: wat zijn mogelijkheden om maatregelen te nemen die ten gunste zijn van ‘de natuur’ en zinvol of toepasbaar zijn in de bedrijfsvoering? Hierbij worden uitleg en mogelijkheden voorgesteld om ondernemende stappen te zetten. Deze kunnen niet zomaar vertaald worden naar het landbouwgebied, want een economisch aspect is zeer belangrijk voor de realisatie van een boerenbedrijf. Niet alleen voor natuurinclusieve landbouwers is een gezonde bodem met voldoende organische stof, wateropslag en weerbaarheid belangrijk. Ook “intensieve landbouwers” hebben nood en werken aan deze ontwikkelingen. Bij de verschillende projecten wordt vaak samengewerkt met boeren natuur. Een voorbeeld hiervan is een project rond akkervogels. Samen met de vogelbescherming in Vlaanderen wordt er nog een project geleid rond nestbescherming. Sommige projecten kunnen zo een win-win situatie betekenen voor biodiversiteit en de werking van een landbouwbedrijf.

Ter afsluiting spreekt hij nog over de beheerovereenkomsten van de Vlaamse landmaatschappij, die een zinvol instrument zijn voor de landbouwers. Er wordt door de VLM gesteld dat er gebiedsgericht moet gewerkt worden, maar het is belangrijk dat er voldoende mogelijkheden blijven om deze toe te passen over het gehele grondgebied van Vlaanderen. De beheerovereenkomsten zijn op bepaalde punten te rigide op het gebied van

maaidata en bestrijding van onkruiden. Meer flexibiliteit zou de natuur en de landbouwer een handje kunnen helpen.

VEEVOEDERBEDRIJF EN LANDSCHAPSINRICHTING

Pieter Van Rumst, Agrifirm/Quartes (30/03/2022)

Pieter werkt als manager biologische landbouw bij Agrifirm-Quartes. Dit bedrijf is overgenomen door Agrifirm 2.5 jaar geleden. Dit is een Belgisch mengvoederbedrijf en tevens ook partner van professionele veehouders. Deeltijds is Pieter ook zelfstandige bij het bedrijf Obs'herbe waar hij werkt aan beweidingssystemen. Hij informeert en ondersteunt landbouwers bij het opzetten van beweidingssystemen wat inhoudt dat een plan wordt opgezet waar bepaalde landschapselementen worden geplaatst die het beste bij het bedrijf passen. Het is een praktische inrichting die bestaat uit verschillende adviesformules. Een genoemd voorbeeld is het toepassen van verticaal weiden waarbij boomelementen worden geplaatst. Daarbij moet men denken aan fruitbomen, schaduwbomen, voederbomen of notenbomen. Een landbouwer heeft vaak niet genoeg kennis en tijd om dit soort plannen te maken waarvoor Obs'herbe wordt ingeschakeld.

Natuurinclusieve landbouw bestaat voor Pieter grotendeels uit agro-ecologie. De definities lijken allemaal op elkaar en hij scheert ze over dezelfde kam via agro-ecologie. Hij is ervan overtuigd dat dit de toekomst is. De kloof tussen natuur en landbouw moet gedicht worden en voedsel moet met de natuur geproduceerd worden, wat voor hem ook een logische evolutie lijkt. De kansen liggen vooral bij de klimaatadaptieve maatregelen want landbouwers krijgen of kampen zelf al met milieuproblematieken. Natuurinclusieve landbouw geeft oplossingen voor weerbaarheid en productiviteit. Naast de kansen ziet Pieter ook een aantal valkuilen. De voornaamste valkuil is volgens hem het principe van greenwashing. In de biologische landbouw wordt er een label gebruikt om daadwerkelijk aan te tonen dat iets biologisch is. Hiervoor is geen borging meer nodig. Het is een probleem als verkeerde producten vermarkt worden en daarom is het belangrijk dat de consument producten van elkaar kan onderscheiden. Een label zal dus voor natuurinclusieve landbouw ook van belang zijn. Anders kunnen verschillende bedrijven beweren dat ze natuurinclusief werken, terwijl het daadwerkelijk niet zo is.

Vanuit Obs'herbe heeft Pieter al aan verschillende projecten meegewerkt op het gebied rond agroforestry. In 2018 is hij begonnen aan weidesystemen die gericht waren op grasopnames en de inrichting van weides. Sinds 2019 is hij ook begonnen aan een project rond schaduwbomen en voederhagen en kortomloophout in Wallonië. Rond agroforestry lopen er 2 projecten: een in Nederlands Brabant en een project in Wallonië. Het project in Wallonië betreft een boerderij die zijn eigen ecosysteem ontwikkelt voor productie van voedsel voor hun eigen restaurant en hotel op hun boerderij. Hierbij worden akkerbouw, veehouderij en agroforestry samen gebruikt. Agroforestry is voor Pieter de toekomst van de voedselproductie. Het eetpatroon van de mens verandert naar een dieet met meer noten, fruit, groenten en zuivel. Hiervoor zullen systemen als silvopastorale agroforestry en een gemengd akkerbouwbedrijf de toekomst van de landbouw zijn. Bij deze landbouwpraktijken wordt beweiding in de boslandbouw ingezet en worden weiden van grondbedekkers toegepast in akkerbouwteelten. Een schets van een beweidingssysteem werd benoemd tijdens het interview. Hierin was een veehouderij genomen waarbij de koeien iedere dag een andere strip land zouden begrazen. Tussen de strippen land liggen

paden met kortomloophout, zoals hazelaar, en scheidingen van schaduwboomen. Langs het perceel wordt een rij populierenbomen geplant die dienen als timmerhout voor de verkoop. Aan de andere kant van het perceel staat nog hakhout en kortomloophout.

Het veevoederbedrijf richt zich sinds 2 jaar op een duurzamere kringloop en is in transitie naar duurzame landbouw. Dit is echter moeilijk door de machtige lobby van de intensieve landbouw. Voor de productie gebruiken ze bij Agrifirm-Quartes soja die niet uit ontboste gebieden komt, maar uit landbouwgebieden die oorspronkelijk al tot de landbouw behoorden. Als enige Belgische firma die tekenen voor deze charter krijgt Pieter steeds een klein beetje meer hoop. Daarnaast is de productie van ruwvoer bedoeld om een veehouder meer aandacht te laten geven aan ruwvoerteelten die een betere zorg voor de bodem geven. Het is zeer lastig om veranderingen door te voeren met het huidige verdienmodel. Er zou in de toekomst dus nagedacht moeten worden over een nieuw verdienmodel.

Pieter heeft een uitgesproken mening over de beweidingssystemen van de toekomst die meer natuurinclusief zijn. Kleine stapjes brengen een landbouwer vooruit. Als voorbeeld noemt hij het *“holistic plant grazing project”*. Echter heeft hij er kritiek op: het systeem bevat problemen met productiviteit en is vaak te extensief. De gebieden waar holistic grazing zich bevindt, zijn vaak gebieden in ruige omgevingen met uitdagende situaties. In Vlaanderen zijn we verwend met goed producerende bodems die nog niet verruigd zijn. Holistic grazing kan toegepast worden in, bijvoorbeeld, droge zomermaanden als de bodem het echt nodig zou hebben. Voor de toekomst wijst hij ook op natuurgebieden die natuurgebieden zouden moeten openstellen voor het grazen van, bijvoorbeeld, varkens. Niet enkel landbouwgebieden kunnen productief ingesteld worden, maar natuurgebieden net zo goed. Natuurgebieden kunnen juist gestimuleerd worden door holistic grazing of roterende begrazing.

In de toekomst zal volgens Pieter de landbouw marktgericht natuurinclusief worden. Een valkuil is echter dat de transitie gepaard moet gaan met opbrengsten voor de boer. Landbouwers hebben namelijk geld nodig om deze transitie waar te maken, zelfs boeren die een flinke spaarpot hebben. Landbouwers durven niet zomaar hun geld in te zetten op een landbouwvoering die waarschijnlijk pas na 7 jaar zijn vruchten afwerpt. Deze informatie heeft Pieter van landbouwers die al positief zijn over agro-ecologie. Volgens Pieter zou de consument zich moeten instellen op het betalen van een meerprijs. De overheid zal zich moeten richten op het wetgeven. Het volledig subsidiëren van landbouwmaatregelen zal volgens Pieter weinig zin hebben. De wetgeving van de overheid heeft zijn vruchten nog niet afgeworpen. Europa breed wordt gesproken over green deals en andere duurzame projecten, maar als er nog steeds producten binnenstromen die voldoen aan de standaarden van de ‘heilige’ economie ziet hij weinig inzicht in een duurzame toekomst. De economie dwarsboomt de transitie.

PROVINCIES UIT NEDERLAND EN VLAANDEREN

Niels de Bruijn, Provincie Fryslân (31/03/2022)

Niels de Bruijn is werkzaam bij de provincie Fryslân in Nederland. Hij werkt mee aan de Regio Deal natuurinclusieve landbouw Noord Nederland. Dit is een deal die werkt tussen rijk en regio waar de focus ligt op

bestendig zijn tegen grotere schokken waardoor landbouwers vanzelf keuzes gaan maken die duurzamer zijn. Het beleid heeft hier zeker een effect op. Het pad tussen het weerbarstige beleid en de gemotiveerde landbouwers is gevonden. De intensieve landbouw zal in de toekomst eindig zijn, want hier wordt onvoldoende rekening gehouden met biodiversiteit. De intensieve landbouw zal in de toekomst geen ondersteuning meer geven aan de natuur en de bodemkwaliteit zal achteruitgaan totdat de bodem uitgeput is. Biodiversiteit en klimaat zijn namelijk de basis voor de menselijke voedselproductie. De keten moet aangepast worden naar een korte keten waar consument en landbouwer bij elkaar gebracht worden. De landbouwer heeft namelijk een goede band met de burger op het gebied van duurzaamheid, maar zodra deze burger zich als een consument in de winkel gaat gedragen, gaat het vaak mis in de tegenovergestelde richting.

De landbouwers die meewerken aan de regio deal zijn tevreden en hun werk werpt zijn vruchten af. De bodemvitaliteit verbetert door middel van de groenbemesters en de bodem is beter resistent tegen ziektes en plagen. Grotendeels zien boeren in de toekomst ook in dat ze anders moeten gaan boeren. De motivatie van deze boeren komt tot stand omdat ze enerzijds onderdeel zijn van een brede beweging die biodiversiteit en klimaatoptimisme promoot en anderzijds verschillende kosten gereduceerd worden. Boeren steken elkaar aan met hun motivatie als blijkt dat natuurinclusieve landbouw daadwerkelijk beter is voor natuur en welzijn.

Olivier Dochy, Provincie West-Vlaanderen, 12/04/2022

Olivier is natuurmedewerker bij de provincie West-Vlaanderen. Hij is algemeen natuuradviseur en houdt zich actief bezig met soortactieplannen voor verschillende habitatten en biotopen. Daarnaast richt hij zich op beheer van provinciedomeinen, verschillende projecten en educatie. Hij is zeer verweven met proefprojecten rond landbouw en natuur waar hij zich bestempelt als een soort "influencer".

Natuurinclusieve landbouw is voor hem een landbouw die met de natuur werkt in plaats van ertegenin. Natuur is hierbij verweven in de bedrijfsvoering. Deze vorm van landbouw richt zich specifiek op 3 elementen: functionele agrobiodiversiteit (FAB), bodem en algemene biodiversiteit. Op 7-10% van het landbouwbedrijf worden dan geen meststoffen of chemische pesticiden gebruikt. Er wordt in de bedrijfsvoering gewerkt met landschapselementen, regenwormen in de bodem, akkerranden, poelen en hooilanden. Hooilanden, grasbufferstroken of weiden kunnen in dergelijk regime nog altijd een opbrengst opleveren, akkers veel minder. Andere ingrijpende maatregelen hebben betrekking op het rechte trekken van percelen langs meanderende beken, bosranden of reliëf, onverharde wegen behouden of herstellen rekening houdend met waterlopen en bodemkoolstof verhogen. Deze maatregelen brengen verschillende kansen met zich mee. Zo verbetert de waterhuishouding en -kwaliteit, erosie vermindert en er zijn meer ecosystemendiensten die geleverd worden. Daarentegen ziet Olivier ook valkuilen voor natuurinclusieve landbouw. Greenwashing kan een probleem veroorzaken. Daarom is het belangrijk dat er een norm wordt gezet op natuurinclusiviteit, bijvoorbeeld het aantal van een soort dat minimaal moet voorkomen in een gebied. Je moet een basisdoel hebben. Een nestkast toevoegen aan het landbouwbedrijf is bijvoorbeeld te weinig input.

De financiële steun voor landbouwers is volgens Olivier een soort kip of ei verhaal. Moet eerst het project worden opgestart of eerst geld worden gegeven? Niet alleen de landbouwer, maar ook de consument heeft veel invloed op de financiële status. Olivier pleit voor een goed marketingplan voor landbouwers. De landbouwer maakt namelijk zelf niet veel winst. Dit doet het bedrijf wat de producten verkoopt en verwerkt voor de

landbouwer. Landbouwers staan onderaan de voedselpiramide en het volk helemaal bovenaan. Elke individuele landbouwer kan het niet alleen en daarom is het belangrijk dat landbouwers zich verenigen met anderen in de productieketen zodat er ook voldoende winst naar de boer gaat. Tegenwoordig is er ook nog overproductie waardoor de winst minder wordt. Er zou dus verandering moeten komen in het aanbod en in het marketingplan. De hedendaagse reclame voor landbouwproducten is nog steeds erg klassiek. Dit is een voorbeeld waar verandering in kan worden gebracht door bijvoorbeeld meer belasting hierop te leggen. Als het aankomt op de consument zullen de meningen verdeeld zijn: de ene consument geeft graag iets meer uit voor een waardevol product, maar de ander wil het liefst nog steeds zo goedkoop mogelijk winkelen.

De overheid kan ook de eerste paar jaren een steentje bijdragen door bijvoorbeeld natuurelementen te subsidiëren of ecoregelingen aan te bieden. Doelen vooropstellen in het beleid is zeer belangrijk. Hij noemt als voorbeeld ook de Green Deal dat vanuit het GLB 10% natuur in de landbouw nastreeft. Het percentage natuur in de landbouw zal niet van perceel tot perceel bekeken moeten worden, maar eerder op landschapsniveau. De natuurmaatregelen zouden meer geclusterd moeten kunnen worden in landbouwgebieden waar landbouw minder productief is waardoor er meer natuur ontstaat. Dit kunnen eventueel bufferzones rond bestaande natuurgebieden zijn. Gronden die gebruikt worden in de paardensector en die 70.000 hectare in beslag nemen kunnen ook opnieuw gebruikt worden als landbouwgrond, of als natuurgrond om aan het oppervlaktepercentage natuur binnen de landbouwmatrix te komen (7-10 %). Landbouwgronden zouden moeilijker overgeleverd moeten kunnen worden aan niet-landbouwers.

Daarnaast is het motiveren van landbouwers belangrijk. Landbouwers krijgen een beter gevoel over waar ze mee bezig zijn als ze er echt trots op kunnen zijn. Hierdoor zullen ze ook beter werken. Het is natuurlijk lastig om een boer te overtuigen die niks van natuur moet weten. Tegenwoordig is de connectie met de natuur erg laag. Ze zitten op hun tractor en krijgen niet veel mee wat er in de omgeving gebeurt. Olivier ziet hier een aantal handelingen die een oplossing kunnen bieden. Boeren verdienen beter onderwijs zodat zij duurzame manieren van landbouw leren kennen en weten welke soorten er leven in hun omgeving. Er moet aandacht worden gegeven aan voorbeelden die positief zijn uitpakken in plaats van voorbeelden die een negatieve werking hebben. Vervuilende bedrijven moeten gestraft worden ('handhaving') en minder aandacht krijgen. Landbouworganisaties zouden ook meer kunnen interageren door, bijvoorbeeld, artikels toe te voegen met betrekking tot natuurinclusieve landbouwers. Tegenwoordig sijpelt het besef al langzaam in bij de jongere generaties en bij ouderen die het niet meer voor het geld hoeven te doen. Een ander belangrijk aspect is het toekennen van een beloning of een monitoring. Rijk, bijvoorbeeld, een prijs uit voor beste natuurinclusieve landbouwer van het jaar. De monitoring moet instaan voor een bepaalde score van biodiversiteit op het land. Hierdoor is er meer betrokkenheid van de boer op het veld, maar dit is een dure optie want het vereist arbeidsintensief terreinonderzoek en je kan nooit overal monitoren, enkel een steekproef. Op termijn is met artificiële intelligentie misschien meer mogelijk (bv. soundscapes analyseren op vogels en vleermuizen, beelden fotografisch analyseren van 'lichtbakplaten' met ongewervelden, poelen of bodems bemonsteren met eDNA, e.d.). Om sneller tot bruikbare methodes te komen kan de R&D hiernaar gestimuleerd worden bij universiteiten. In West-Vlaanderen bestaan er veel intensieve veehouderijen. Olivier vindt het lastig om hier een aanpak voor op te stellen. Het vee bevindt zich in een stal, maar de geproduceerde mest moet wel uitgereden worden. Hierdoor blijft de mestproblematiek bestaan en draait het hier vooral om de milieukwaliteit door emissies en waterkwaliteit. Een niet-grondgebonden veehouderij kan weinig zelf doen omdat ze nauwelijks grond hebben, terwijl de impact van vermesting uitgesmeerd wordt over de percelen van derden. Voor het veevoeder is er

bovendien ook een belangrijke impact in het buitenland waar natuurlijke biotopen (regenwoud of cerrado-bos) verdwijnt voor de teelt van veevoerders. Om echt natuurinclusief te zijn, is ook een andere herkomst van het veevoeder nodig.

Daarnaast wordt er in de provincie gewerkt aan een project rond natuurinclusieve landbouw. Hierbij wordt er samengewerkt met een landbouwer die 15 hectare akkerland bezit met een kleine varkensstal. Hij wil zijn bedrijf verduurzamen door een gezondere bodem te krijgen met minder input en output. Ze starten dit project door 7% van het akkerland natuurvriendelijk in te richten waar geen bemesting plaatsvindt en geen bestrijdingsmiddelen worden gebruikt. Hieruit willen ze bekijken welk effect dit geeft en welke conclusies ze hieruit kunnen trekken. Natuur met bodembeheer combineren is vrij nieuw. Veel instellingen houden zich namelijk bezig met aparte studies rond verschillende onderwerpen die nu in dit project worden samengevoegd. Eind dit jaar gaat het project van start en wordt er een akkerrand gezaaid. Na 3 jaar gaan ze de natuurvriendelijke bedrijfsoppervlakte uitbreiden naar 10% om te kijken welke invloed dit heeft op vogels en op de bodemkwaliteit. Als dit project zijn vruchten afwerpt kan dit een goede demonstratie zijn voor andere landbouwbedrijven. Dit is momenteel het enige project op bedrijfsniveau. Naast dit project zijn er nog andere projecten waar mogelijke beheermaatregelen worden uitgetoetst maar die niet mikken op 7-10% natuurvriendelijk terrein. De maatregelen zelf zouden daar wel in passen.

De toekomst van de landbouw zal meer natuurinclusief worden. Het is lastig om verandering te brengen aan de intensieve landbouw. Dit proces zal langzaam verlopen maar begeleiding hiervoor is essentieel. Een groot landbouwbedrijf dat overstapt op natuurinclusieve landbouw kan al een groot voorbeeld zijn met veel betekenis. Als we namelijk op deze manier doorgaan in de landbouw worden de natuur en de landbouw uitgeput. Uitgeputte bodems zorgen voor een slechte kwaliteit van de producten en er ontstaat (wind)erosie en vervuiling. Een divers platteland is belangrijk. Natuurinclusieve landbouw is meer resistent tegen plagen en natuurelementen vormen door schimmels en bacteriën een evenwichtig systeem. Daarnaast zijn een aantal sleutelfiguren belangrijk. Medewerkers van ABS of boerenbond moeten zelf ook pleiten voor een beter beleid. Landbouwers kijken erg op naar mensen met een titel. Deze sleutelfiguren moeten boeren begeleiden naar een betere toekomst door middel van beter onderwijs en demo's rond bedrijven. Natuurinclusieve landbouw zal moeten of er zal geen landbouw meer zijn. En geen natuur ook.

WETENSCHAPPERS

Myriam Dumortier, Instituut voor Natuur- en bosonderzoek (18/03/2022)

Myriam werkt als onderzoeker bij het Instituut van Natuur en Bos onderzoek op het gebied van landbouw en biodiversiteit. Sinds 2020 werkt zij terug bij het INBO en verricht ze haar werk in 3 luiken. Het eerste luik houdt zich bezig met het monitoren van biodiversiteit in het landbouwgebied. Het tweede luik richt zich op de praktijk waarbij onderzoeken worden gedaan naar natuurinclusieve landbouwpraktijken. Ten slotte houdt het derde luik beleidsondersteuning in. Myriam is een gedreven persoon die denkt in oplossingen in plaats van enkel monitoren.

oplossingen voor een boer om een betere connectie te maken. Op deze manier wordt de consument ook meer seizoensgericht en worden seizoensgroenten aangekocht in plaats van producten die eerst van de andere kant van de wereld moeten komen. Wanneer landbouwers en consumenten elkaar kennen is er meer vertrouwen. Vroeger gingen mensen helpen bij de oogst, maar nu mag dit niet meer. Eenmaal de oogst binnen was, was er feest. De oogstfeesten of kermessen in september getuigen daar nog van. Ten tweede is er problematiek om grond aan te schaffen. De waardes van landbouwgrond stijgen heel erg waardoor de boer geen land meer kan kopen en de grond in handen komt van speculanten. Er zou een voorbeeld genomen moeten worden aan andere landen waar alleen boeren bezit mogen hebben op landbouwgrond. Ten slotte is de educatie een groot probleem. In landbouwopleidingen wordt vaak gericht op de klassieke landbouwpraktijk. Er zou dus meer agro-ecologie in het onderwijs aan bod moeten komen. Wetenschappelijk onderzoek is essentieel voor de toekomst van de natuurinclusieve landbouw.

Voor het toekomstbeeld staan er nog een hoop veranderingen te wachten. Zo zou er meer lokaal gericht moeten gewerkt worden in plaats van globaal gericht. Daarnaast is de landbouw vaak in strijd met de natuur, terwijl er beter naar samenwerking wordt gezocht. Sinds de jaren 50 wordt de landbouw alleen maar intensiever en de technologie alleen maar meer gericht op zoveel mogelijk productie ten koste van de natuur. In de toekomst zullen boeren meer lokale en organische mest moeten gebruiken, van een veestapel die lokaal kan worden gevoed. Door het sluiten van kringlopen komt het ecosysteem weer in balans. Het vee heeft een grote impact op het ecosysteem omdat de veestapel te groot is. Maar we hebben wel vee nodig. Vee heeft een essentiële rol in zowel het landbouwecosysteem, als het natuurlijk ecosysteem. De veestapel zou in verhouding moeten worden gebracht met het landbouwareaal.

Olivier Honnay, KU Leuven (22/03/2022)

Olivier Honnay is professor conservatiebiologie en landbouwecologie aan de KU Leuven en leidt de onderzoeksgroep "*Agronomic and Conservation Ecology*". Hij heeft onderzoek gedaan naar o.a. landbouw in combinatie met het biodiversiteitsbeheer en rond een 3 compartimentensysteem. Op het moment is er onderzoek rond agro-ecologische technieken en rond biologische landbouw. Hierbij worden de verschillen tussen biologische boomgaarden en conventionele boomgaarden bestudeerd waarbij wordt gekeken naar, bijvoorbeeld, verschillen in bestuiving.

Voor Olivier is er geen beperkende definitie voor natuurinclusieve landbouw. Hij ziet het als een landbouwsysteem waarbij natuurbehoud volledig nevensgeschikt is aan de landbouwproductie. Landbouw en natuurbehoud zijn in dit gebied even belangrijk. Dit in tegenstelling tot, bijvoorbeeld, conservatiebegrazing in een natuurgebied waar biodiversiteitsbehoud het belangrijkste doel is, en eventuele vleesproductie een nevenproduct. Hij ziet natuurinclusieve landbouw als iets positiefs voor het biodiversiteitsbehoud. Het heeft zijn plek in het Vlaamse landschap. Voor hem kan natuurinclusieve landbouw worden toegepast als bufferzone tussen een hoogproductief landbouwgebied en een natuurgebied. Dit noemt hij het 3 compartimentensysteem dat bestaat uit een hoogproductief landbouwgebied, natuurgebied en een bufferzone met laagproductieve of natuurinclusieve landbouw. Dit betekent niet dat de landbouw in het hoogproductieve compartiment op de huidige intensieve manier moet doorwerken, maar dat er ook daar maatregelen rond agro-ecologie, akkerranden en dekgewassen moeten worden toegepast. Het is namelijk belangrijk om ook de intensieve

landbouw milieuvriendelijker te maken. Daarnaast moeten de natuurgebieden uitgebreid worden want deze zijn erg klein en versnipperd. Door het uitbreiden van de natuurgebieden zullen de bijbehorende soorten toenemen. Als tussencompartiment wordt dan natuurinclusieve landbouw toegepast waar soorten die van landbouw afhankelijk zijn kunnen leven. In Vlaanderen kan de natuurinclusieve landbouw niet lukraak overal worden toegepast. Het moet gezoneerd worden in kansrijke gebieden voor bepaalde soorten.

Voor Olivier bestaat er geen perfecte weg naar natuurinclusieve landbouw. Iedere landbouwpraktijk heeft zijn eigen voor- en nadelen. Zo is biologische landbouw vaak nog te intensief en is de productieopbrengst minder dan bij de huidige intensieve vorm van landbouw. In de biologische landbouw wordt wel al met organische mest gewerkt in plaats van kunstmest, maar als deze te veel wordt toegepast kan er alsnog eutrofiëring optreden. In de natuurinclusieve landbouw zal de biodiversiteit toenemen maar daartegenover staat een hoge productiekost. Hij vindt dat in de natuurinclusieve landbouw correcte maatregelen worden genomen die effectief zullen zijn. Hij spreekt dan over het terugdringen van bemesting, geen gebruik van herbiciden, of plantenbeschermingsmiddelen, het aanleggen van akkerranden en een niet kerende bodembewerking. Het is dus onmogelijk om een perfecte vorm van landbouw te creëren. Er is geen juiste oplossing maar er zijn enkel trade-offs.

Op beleidsniveau zou er volgens Olivier een andere aanpak moeten komen. De prijs voor de meeste landbouwproducten wordt nog altijd bepaald door de wereldmarkt. In Vlaanderen is het zeer lastig om voor een groot deel over te stappen op natuurinclusieve landbouw. Boeren moeten economische gesteund worden met een goed verdienmodel. Natuurinclusieve landbouwers zouden meer subsidies moeten krijgen. Dit zou kunnen via de agro-milieumaatregelen in Pijler 2 en in Pijler 1 zouden de maatregelen en vergoedingen zich meer moeten concentreren en focussen in plaats van het toepassen van aparte regelgevingen. Een andere oplossing zou zijn om maatregelen als “carbon credits” of “Payment for ecosystems” in te zetten. Het toepassen van een combinatie van maatregelen zou al een stap vooruit zijn voor de natuurinclusieve landbouw. Naast het beleid is het ook belangrijk om te kijken naar een marketingplan. Consumenten zouden bijvoorbeeld meer moeten gaan betalen via een prijspremie of er wordt gewerkt met een korte keten landbouw. Korte keten landbouw is echter geen allesomvattende oplossing. Slechts voor 3-4% van de boeren is dat wellicht het geval. Niet alleen de boer moet overtuigd worden maar de consument net zo goed.

In de onderzoekswereld zou er nog meer onderzoek gedaan worden naar meer natuur- en milieuvriendelijke landbouwtechnieken. Op de universiteit is er vaak niet genoeg ruimte voor toegepast onderzoek, maar wordt er toch onderzoek verricht naar dekgewassen, bodemkwaliteit en predatie van pestinsecten. Rond akkerranden is er nog weinig onderzoek gedaan naar positieve effecten op de oogst terwijl akkerranden al een vaak toegepaste maatregel is binnen Vlaanderen. Deze akkerranden kunnen immers ook juist plaaginsecten aantrekken.

Daarnaast is er volgens Olivier geen enkel bewijs dat met natuurinclusieve landbouw voldoende voedsel kan worden geproduceerd. We mogen ook niet uit het oog verliezen dat er in 2050 op de wereld 9 miljard mensen zullen zijn en het aantal calorieën dat nodig is om die te voeden zal stijgen met 50%. Hier moet rekening mee worden gehouden en daarom is het volgens hem onmogelijk om volledig over te stappen op natuurinclusieve landbouw. De hoogproductieve landbouw zal in de toekomst nog broodnodig zijn. Een deel van de oplossing hiervoor kan zijn om ons eetpatroon aan te passen richting een plantaardig dieet. Het is dus onmogelijk om een

perfecte manier van aan landbouw doen te vinden die aan alle gewenste criteria voldoet. In de toekomst moet worden meegenomen dat er veel compromissen moeten worden gesloten.

Dylan Feyaerts, ILVO (23/03/2022)

Dylan is werkzaam bij het instituut voor landbouw-, visserij- en voedingsonderzoek (ILVO). Hij is coördinator van het Living Lab agro-ecologie en biologische landbouw (LLAEBIO). Het living lab houdt zich bezig met innovatief onderzoek: kennisproductie en kennisoverdracht rond agro-ecologie en biologische landbouw. Hierbij worden verschillende actoren uit landbouw, agrifood, onderwijs en beleid betrokken. Ze verzorgen o.a. onderzoeksprojecten, workshops en bedrijfsbezoeken.

Natuurinclusieve landbouw betekent voor Dylan dat er naar een systeem wordt gewerkt waarbij natuurwaarden interageren met landbouwsystemen. Dylan haalt als voorbeeld van natuurinclusieve landbouw het *“Fabulous Farmers”* project van het ILVO aan, waarbij gewerkt wordt rond functionele agrobiodiversiteit, zoals bloemenranden en houtkanten. Hij heeft een positieve visie op het begrip natuurinclusieve landbouw waarbij natuur en landbouw niet los van elkaar gezien kunnen worden. Vooral op het gebied van functionele agrobiodiversiteit en de circulaire kringlooplandbouw is hij erg positief. Maatregelen als houtkanten, hagen, minder ploegen en geen chemische bestrijdingsmiddelen gebruiken, zijn voor hem van belang in de natuurinclusieve landbouw. Echter is er wel nog veel onderzoek nodig op het gebied van de werking van de ecosystemen. Hedendaags wordt de landbouw gezien als een zwarte doos waar input wordt omgezet in voedsel en het proces eigenlijk een vraagteken is. Het onderzoek zal zich moeten richten op het optimaliseren van deze input en output (i.p.v. maximaliseren) en het doorgronden van de ecosystemen. Minder schadelijke, chemische input als fossiele brandstoffen of bestrijdingsmiddelen zijn al een goede stap vooruit. Daarnaast moet er gekeken worden naar het meer benutten van de natuur en hoe de natuur zijn werk doet op een circulaire manier en hiervan gebruik maken. Hoe benut de natuur grondstoffen en hoe kunnen we dit optimaliseren en recyclen of hergebruiken? Agroforestry is een vorm van natuurinclusieve landbouw en lijkt veelbelovend. De ecosysteemdiensten zoals koolstofopslag, wateropslag en biodiversiteitsbehoud kunnen veel betekenen. Er zijn voor de toekomst dus grote kansen voor natuurinclusieve landbouw.

Naast de kansen ziet Dylan ook valkuilen. Voornamelijk rond de kloof tussen de landbouwer en de consument, marktgerichtheid en het consumptiepatroon. Landbouwers worden vaak nog in een negatief daglicht gezet. Consument en landbouwer zouden dichterbij elkaar gebracht moeten worden door meer natuur en kennis toe te voegen aan de landbouwbedrijven en de consument hier zeker van op de hoogte moet worden gesteld. De landbouwers worden vanuit het beleid en de bredere samenleving ontmoedigd en hun motivatie is ver te zoeken. Landbouwers dienen ook genoeg begeleiding en advisering te krijgen mochten ze willen overstappen op een natuurinclusief systeem. De kennis mist nog. Hij is ook bang dat de natuurinclusieve landbouw op een gegeven moment toch meer marktgericht wordt. Volgens Dylan kunnen natuurinclusieve landbouwsystemen met een minimum aan sturing en input hun werk doen. Vaak als het maximaliseren van toegevoegde waarde prioriteit krijgt worden er verkeerde maatregelen getroffen. Een bedrijf zou, net als een actor in een ecosysteem, meerdere functies moeten vervullen en het creëren van toegevoegde waarde is slechts één aspect. We vergeten soms dat de link tussen welvaart (toegevoegde waarde) en welzijn niet één op één is. Sommige zaken zijn niet

in geld uit te drukken. Dylan denkt daarbij aan kenniscreatie, natuurbeleving of een goed gesprek. Daarnaast is het belangrijk dat de consument het consumptiepatroon bijstuurt als er een transitie wil plaatsvinden.

Op financieel en beleidsmatig gebied zijn ook een paar aanpassingen nodig. Het is een scheef systeem waarbij het algemeen geldende beleid eerder inspeelt op vrijstellen van bestraffing in plaats van het belonen van natuurinclusieve landbouwers. Voor natuurinclusieve maatregelen op perceelsniveau of voor specifieke beheerovereenkomsten zijn er wel beloningen maar voor een transitie op bedrijfsniveau zijn er veel minder mogelijkheden. Echter hoeven landbouwers in de toekomst, volgens Dylan, waarschijnlijk alleen hulp te krijgen bij het bekomen van grond en bij hun transitieperiode omdat sommige biologische boeren al vaker onafhankelijk van subsidies kunnen presteren. Grond is te duur en dat is een punt waar de overheid bij zou kunnen helpen. Daarnaast moet er gekeken worden naar het bedrijf in zijn geheel en niet perceel per perceel. Een omschakeling van een kapitaalintensief bedrijf naar natuurinclusieve landbouw is niet zomaar gerealiseerd en verdient vergoedingen voorwaarden, kennis en verantwoordelijkheid vanuit de overheid. Iedere kleine stap die de sector als geheel vooruit zet zou erkend, gevierd of beloond moeten worden zodat onze landbouwers gemotiveerd blijven en de consument positiever tegen een landbouwer opkijkt. Veel boeren passen nu maatregelen toe omdat het moet en ze zien het nut er vaak niet van in. Het vieren, monitoren en onderzoek is dus essentieel voor een goede toekomst. Het living lab is al bezig aan een reportages om boeren in een beter daglicht te zetten en te verbinden met burgers.

Vanuit zijn visie ziet Dylan ook een gelijkennis met de agro-ecologie. De agro-ecologie richt zich op 3 pijlers (people, planet and prosperity) waar natuurinclusieve landbouw een onderdeel is van de milieu gerichte pijler. Vanuit het living lab is er een proefplatform waar wordt gewerkt aan agro ecologisch onderzoek waaronder koolstofopslag. Dit kan van goede waarde zijn voor de natuurinclusieve landbouw. Natuurinclusieve landbouw moet het agro-voedingssysteem als een geheel zien waar positieve effecten voor klimaat, stikstofuitstoot en biodiversiteit een positief bijeffect zijn van een goed functionerende voedingsketen.

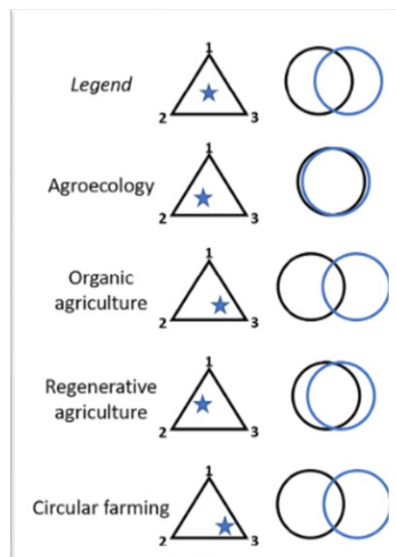
Het toekomstbeeld van Dylan is dat er meer natuurinclusieve landbouw komt, maar dat de huidige massaproductie landbouw nog steeds nodig zal zijn voor bepaalde consumenten. Echter zullen er wel in de intensieve landbouw maatregelen moeten komen als reductie van chemische beschermingsmiddelen. Landbouw en natuur moeten herenigd worden. Dit wordt in de Vlaamse context lastig omdat het landschap erg versnipperd is en de ruimtelijke ordening verstoord is. Ook was hij het niet eens met het 3 compartimentensysteem. De 3 compartimenten zouden juist moeten interageren en meer als een geheel afgebeeld worden.

Marie-Jose Smits, Wageningen University & Research (04/04/2022)

Marie-Jose is werkzaam bij Wageningen University & Research en specifiek bij het economisch instituut, ook wel Wageningen Economic Research genoemd. Ze richt zich op natuurinclusieve landbouw, kringlooplandbouw en de verduurzaming van de landbouw. Ze bekijkt het sociaal maatschappelijk aspect van de landbouw en werkt samen met de Wageningen Plant Research, Wageningen Livestock Research en Wageningen Environmental Research.

Natuurinclusieve landbouw betekent voor haar de landbouw die zich richt op 3 aspecten: sparen, benutten en verrijken. Sparen richt zich op het terugdringen van emissies, benutten maakt gebruik van natuurlijke processen en verrijken kijkt naar de niet productieve biodiversiteit. De ene landbouwer richt zich op sparen en de andere richt zich op benutten. Natuurinclusieve landbouw heeft geen specifieke definitie en is gradueel opgebouwd (zie bijv. niveaus van Erisman et al. (2017)). Het bestaat niet uit 1 begrip maar uit verschillende begrippen. Een maatregel toepassen van het agrarisch natuurbeheer behoort ook al tot een bepaald percentage van natuurinclusieve landbouw. Door natuurinclusieve landbouw komt er meer natuur in ons landschap, wordt de bodem beter en is er minder gebruik van chemische middelen. In Nederland is de focus op de bodem namelijk erg belangrijk. Natuurinclusieve landbouw vertoont verschillende overlappen met andere landbouwpraktijken, zoals agro-ecologie, kringlooplandbouw en regeneratieve landbouw. Zo wordt soms kringlooplandbouw gezien als een onderdeel van natuurinclusieve landbouw en soms andersom. Echter richt natuurinclusieve landbouw zich meer op de productie binnen de natuurlijke omgeving. Voor de vergelijkingen met de landbouwpraktijken verwijst zij naar figuur A:

Figuur A: Vermunt et al. (2022). Verschillende landbouw praktijken die overlopen met natuurinclusieve landbouw op het gebied van verrijken (1), benutten (2) en sparen (3). Zie ook Van Doorn et al. (2016) ; Smits et al. (2020).

Marie-Jose bekijkt natuurinclusieve landbouw vanuit een sociaal economische kant. In Nederland lopen al een aantal projecten rond natuurinclusieve landbouw, en zijn er verschillende netwerken waaronder “Caring Farmers” en “Boerennatuur”. Vanuit Wageningen is er een proefboerderij opgezet in Lelystad waar wordt gewerkt met o.a. strokenteelt en agroforestry. Hoofdonderzoeker van de proefboerderij is Wijnand Sukkel. Het Livestock Research houdt zich bezig met bodemonderzoeken, grasland en mest. In het algemeen wordt bij natuurinclusieve projecten gefocust op variatie van gewassen en variatie binnen gewassen. Daarnaast is er een focus op de inzet van techniek (robotica) in plaats van chemie.

13. BIJLAGE B : WORKSHOP NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW

Op dinsdag 10 mei 2022 namen verschillende geïnterviewde experts deel aan de workshop over natuurinclusieve landbouw. Tijdens deze ochtend kwamen drie korte vragen aan bod die elk een half uur in beslag namen. Er werden verschillende methodes gebruikt om gezamenlijk tot antwoorden te komen op de verschillende vragen. De drie vragen focusten zich op:

- Wat heeft een natuurinclusieve landbouwer nodig?
- Hoe kan de situatie in een Vlaams landschap uitzien?
- Welke beleidsaanbevelingen zouden jullie geven?

VRAAG 1: WAT HEEFT EEN NATUURINCLUSIEVE LANDBOUWER NODIG

Het eerste punt wat belicht wordt is het financiële aspect. Een goed verdienmodel is volgens de deelnemers een basis voor de overstap naar natuurinclusieve landbouw. Landbouwers zijn namelijk volgens sommigen ondernemers en hier zou ook rekening mee moeten worden gehouden. Het verdienmodel zou ervoor moeten zorgen dat natuurinclusieve landbouw een toegankelijke vorm van landbouw wordt waarbij geen uitsluiting van landbouwers plaatsvindt. Daarnaast zouden er verschillende financiële middelen beschikbaar moeten zijn. Er werd gesproken over de markt en dan voornamelijk over een vrije financiële markt. De overheid werd ook gezien als financieel middel. Door middel van 5-jarige beheerovereenkomsten en 1-jarige gebruiksovereenkomsten kunnen landbouwers gefinancierd worden. Echter zou het volgens sommigen handig zijn om alleen het positieve te subsidiëren zodat de nadruk wordt gelegd op de positieve werking. Binnen de overheid is een stabiel beleid van toepassing met rechtszekerheid. Dit beleid is nodig om een goed natuurinclusief bedrijf op te bouwen. Hierbij werd er gesproken over landschapsinrichting en natuurbeheerplannen.

Op het veld zelf werd aangegeven dat er specifieke technologie en materialen nodig zijn. Hier werd gericht op het maaien en zorgen voor minder compactatie waardoor de bodem meer ruimte krijgt. Hiervoor zijn lichtere machines nodig waar specifieke technologie voor nodig is. Als er gesproken wordt over de bodem komt ook aan bod dat er meer grond nodig is voor een natuurinclusieve landbouwer.

Op het gebied van kennis werd ook veel gediscussieerd tussen de deelnemers. Kennis is belangrijk voor de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw. Kennis kan op verschillende manieren gedeeld worden, bijvoorbeeld via onderwijs, adviseringen, onderzoek, collega's en een proefplatform. Om een landbouwer te overtuigen zal een persoonlijke aanpak gelden via een persoonlijke benadering van bijvoorbeeld een expert van de overheid die adviezen geeft. In de toekomst is het belangrijk om een bedrijfsgerichte aanpak te geven met een ruimtelijke gebiedsgerichte visie. Het is belangrijk om te vermelden dat het nog steeds een vrije keuze is voor de landbouwer om over te stappen op natuurinclusieve landbouw. Het is namelijk niet de bedoeling om een landbouwer maatregelen op te leggen.

Landbouwers ervaren zelf vaak ook een negatieve sociale druk en hun imago staat vaak negatief in het daglicht. Hiervoor is het belangrijk om landbouwers meer samen te brengen met natuurorganisaties en de overheid. Via

voorbeelden en benaderingen zouden deze landbouwers overtuigd kunnen worden. Het is belangrijk om landbouwers samen te brengen met natuur- en bedrijfsmaatregelen. Hierbij komt de kennis weer kijken. Om landbouwers te benaderen is er genoeg onderzoek nodig met voldoende kennis. Als voorbeeld werd Kratos genoemd. Dit is een systeem vanuit het departement landbouw en visserij waarbij adviezen worden gegeven aan landbouwers. Verschillende landbouwers en experts kunnen hieraan deelnemen. De algemene kennis van de landbouwer over natuur is ook van belang als motivatie. Een landbouwer zonder affiniteit voor de soorten op zijn veld zal minder geneigd zijn om over te stappen op natuurinclusieve landbouw.

VRAAG 2: HOE KAN DE SITUATIE IN EEN VLAAMS LANDSCHAP UITZIEN?

Voor deze vraag kregen de deelnemers een luchtfoto (figuur B) waarop zij aan konden geven hoe zij dit gebied natuurinclusief zouden inrichten.

Sommige deelnemers gingen meteen aan de slag met de inrichting van het landschap met de 4 ambitieniveaus in het achterhoofd. Zo zouden zij langs de “periferie” van de bossen (Meerdaalwoud, Heverleebos en Zoniënwoud) een ambitieniveau 3 nastreven dat volledig natuurinclusief is. In dit gebied zou absoluut geen niveau 0 mogen plaatsvinden omdat dit gebied zich volledig focust op natuur. Het gebied functioneert als een natuurverwevingsgebied dat gepromoot moet worden. Daarnaast zullen de natuurgebieden natuur blijven. Op het plateau wordt er aangemoedigd om aan ambitieniveau 0 of 1 te doen met een basisvergoeding. Niveau 1 volgt het agrarisch natuurbeheer op en op het plateau zullen beheerovereenkomsten voorkomen. De bedrijven zonder agrarisch natuurbeheer zullen zich minimaal aan de milieuwetgeving moeten houden. Daarnaast bevinden zich nog kleine verspreide bossen tussen de akkers. Deze kleine landschapselementen worden gebufferd en verbonden door beheerovereenkomsten, dus hier wordt niveau 1 weer toegepast. Op de intensieve landbouwgebieden is er geen waarde voor natuurinclusieve landbouw. Hier worden basis milieumaatregelen toegepast en specifieke gebieden afgebakend. In het noorden van het gebied bevindt zich ook de luchthaven van Zaventem. In dit gebied is er niet veel plek voor natuurinclusieve landbouw en de deelnemers hebben gekozen voor een heischraal grasland. Aan de rand van de steden wordt er gefocust op de voedselvoorziening voor de stad. Hier is een korte keten landbouw van belang. De deelnemers zijn dus voorstander van een 3 compartimentensysteem met een gebiedsgerichte visie met ontwikkelingen op bedrijfsniveau.

Anderen hebben zich meer gefocust op de doelstellingen van het gebied. Zij zien een stedelijk gebied met veel potentie voor stedelijke landbouw langs de randen van de steden gecombineerd met ook een korte keten landbouw. Aan de hand van dit stedelijke gebied zullen burgers behoefte hebben aan veel groenten. Op het plateau zal er dan bijvoorbeeld veel plaats voor akkerbouw zijn. Langs de wouden is er plek voor grazend vee voor natuurbeheer. Het vee kan deze gebieden op een natuurlijke wijze onderhouden en dit komt in aanmerking met een natuurinclusieve veehouderij. Het onderhoud door dieren is goedkoper dan door mensen. Om de bossen te verbinden met elkaar kunnen de kleine tussengelegen bosgebieden functioneren als stepping stones. Tussen deze bosgebieden in kan bijvoorbeeld natuurinclusieve landbouw worden toegepast. Ze dachten aan een vorm van agroforestry waarbij (fruit)bomen in stroken zijn geplant met daartussenin gewassen. Het is

belangrijk om mee te delen dat er geen uitsluiting plaatsvindt van landbouwers in het gebied. Afbakening van het gebied in verschillende zones kan leiden tot uitsluiting.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat de meesten het eens zijn over de korte keten landbouw rond de steden en de natuurinclusieve gebieden langs de randen van de natuurgebieden. Rond het bufferen en verbinden zijn de meesten het eens op welke plek dit moet gebeuren, maar de een vindt dit meer iets voor het ambitieniveau 1 en de ander voor ambitieniveau 3.

Figuur B: satellietkaart van de regio rond de Dijlevallei. Dit gebied bestaat uit een plateau met akkerland en verschillende bosgebieden: Meerdaalwoud en Heverleebos (rechts) en Zoniënwoud (links).

VRAAG 3: WELKE BELEIDSAANBEVELINGEN Zouden JULLIE GEVEN?

De laatste vraag draaide om het vinden van beleidsaanbevelingen om landbouw en natuur te verenigen. Uiteindelijk waren de volgende beleidsaanbevelingen het meest relevant:

1. **Landbouw-natuur-bedrijfsplan:** dit is een plan van een landbouwbedrijf dat op basis van de gebiedsdoelen aangeeft hoe en wanneer natuurinclusieve maatregelen kunnen worden toegepast. Het plan wordt gebiedsgericht op bedrijfsniveau ingezet. Deze maatregelen kunnen een bepaald percentage van het landbouwbedrijf innemen en kunnen gesteund worden door subsidies te geven aan de landbouwer. De landbouwer wordt beloofd door een toeslag te geven voor het behalen van de doelstellingen.
2. **Transitiefonds:** dit is een fonds dat landbouwers helpt in de transitie naar natuurinclusieve landbouw. Er wordt verwezen naar het VLIF. Om dit doel te bereiken biedt het fonds kennisopbouw aan en zal de ondernemer afkopen. Het is wel van belang om een duidelijk doel op te stellen waar naartoe gewerkt kan worden.
3. **De Europese voedselstrategie vertalen naar regionale behoefte:** hierbij wordt er gekeken naar de dieetwensen van de burgers op een regionale schaal. Aan de hand hiervan worden de akkers ingericht met specifieke landbouwgewassen. Er wordt gebiedsgericht gekeken naar de noden van de burgers en aan de hand hiervan worden bepaalde instrumenten ingezet. Er is voldoende kennis voor nodig om dit te realiseren samen met bepaalde natuurdoelstellingen.
4. **Steun vanuit de markt:** landbouw en de markt samenbrengen via beloningen voor de verschillende ambitieniveaus. Betrek ondernemers bij de verkoop van landbouwproducten en maak het aantrekkelijker. Kijk in oplossingen en wees creatief. Er kan bijvoorbeeld een natuurinclusief label gemaakt worden voor diverse producten. Hierover was discussie of de overheid hierbij betrokken zou zijn of niet. Uiteindelijk kwam bij een gedeelte aan bod dat de overheid de landbouw eigenlijk in handen heeft en dus toch inzage kan hebben op de markt.
5. **Kennisplatform lanceren:** bij dit platform wordt er gezorgd voor goede voorbeelden en informatiekanalen die aangeboden worden aan landbouwers. Het is voor landbouwers belangrijk dat de kennis toegankelijk is en dat natuurinclusieve landbouw nog altijd een keuze blijft. Het is ook van toepassing dat er binnen een bepaalde structuur gewerkt wordt en dat er een link gemaakt wordt met adviseringen. Het groenkennisnet vanuit Nederland kan als referentie gebruikt worden.
6. **Juridische obstakels wegwerken:** dit houdt in dat tegenhoudende obstakels voor de landbouwer weggewerkt worden, zodat de landbouwer ruimte heeft om zich natuurinclusief te ontwikkelen. Op deze manier kunnen er experimenteerruimtes voor landbouwers gecreëerd worden. Hierbij moeten de maatregelen rond MAP7, PAS en GLB geëvalueerd worden. Om de juridische obstakels weg te werken is het belangrijk om de overheid en landbouwers samen te brengen. Dit kan gerealiseerd worden door intervisiemomenten. Het nieuwe beleid zou toegankelijk en makkelijk toepasbaar zijn voor landbouwers met voldoende ondersteuning door de overheid.
7. **Duidelijk ruimtelijk perspectief:** hierbij wordt gedacht aan het 3 compartimentensysteem. De focus ligt op de ruimtelijke indeling van natuurinclusieve landbouw in Vlaanderen. Via het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) of Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (BRV) kan het ruimtelijk perspectief voor natuurinclusieve landbouw verduidelijkt worden. Het is belangrijk om hier goede maatregelen en afspraken over te maken samen met landbouwers zodat er meer duidelijkheid komt. De ruimtelijke afbakening zou geen belemmering mogen zijn voor landbouwers om over te stappen op natuurinclusieve landbouw. Landbouwers zouden niet uitgesloten mogen worden door een ruimtelijke afbakening.
8. **Demobedrijf opzetten:** verschillende demonstratiebedrijven kunnen opgezet worden. Vanuit verschillende landbouwbedrijven (akkerbouw, biologische landbouw of een gemengd landbouwbedrijf)

kan getoond worden hoe de transitie naar natuurinclusieve landbouw plaatsvindt en welke maatregelen hiervoor nodig zijn. De demobedrijven geven kennis aan landbouwers hoe zij op het veld aan de slag kunnen met natuurinclusieve landbouw. Ambtenaren van de VLM en Departement Landbouw en Visserij kunnen aangezet worden op verplicht deze demobedrijven te bezoeken zodat zij ook voldoende kennis verschaffen. Het is daarnaast ook belangrijk om deze demobedrijven te promoten. Dit kan bijvoorbeeld via de westerse media of via een bezoekerscentrum op het bedrijf zelf.

Naast deze beleidsaanbevelingen zijn er nog andere aanbevelingen opgeschreven waar minder nadruk op werd gelegd tijdens de workshop. Een van de aanbevelingen duidde op het samenbrengen van Departement Landbouw en Visserij en Departement Omgeving zodat er een verzoenend beleid kan ontwikkeld worden. Het beleid moet ondersteunend worden in plaats van tegenwerkend. Een voorstel was om bijvoorbeeld specifieke beheerovereenkomsten te ontwikkelen voor natuurinclusieve landbouw of om een projectgroep op te starten binnen potentiële gebieden. Daarnaast zou het GLB omgekeerd moeten worden: geen productieondersteuning, maar subsidies naar landschap- en natuurbeheer. Het mestbeleid moet ook voor natuurinclusieve landbouwers aangepast worden. Een landbouwbedrijf dat niet bemest zal maar maximaal 2 grootvee-eenheden (GVE) kunnen toepassen. Deze GVE's zullen daarom aangepast worden aan het bedrijf. Naast het GLB zou het natuurbeleid snel gebiedsgericht uitgevoerd moeten worden waar Agentschap Natuur en Bos een grote rol in bij kan spelen. In dit beleid kunnen de 4 ambitieniveaus toegevoegd worden.

Het budget voor de omschakeling naar natuurinclusieve landbouw is ook zeer van belang. Vanuit het beleid moeten landbouwers tegemoet gekomen worden voor de aankoop van natuurinclusief materiaal en de omschakelingskost.

Op het gebied van kennisdeling werden nog aanvullingen gedaan. Zo zou het beleid rond de kennisdeling makkelijker en beter moeten. Via opleidingen van landbouwers of via universitaire opleidingen zou er meer informatie over natuurinclusieve landbouw en agro-ecologie kunnen gegeven worden.

CONCLUSIE

Uit de verschillende visies van de deelnemers zijn een aantal gezamenlijke conclusies gekomen. Kennis en samenwerking is een van de belangrijkste elementen voor de transitie naar natuurinclusieve landbouw. Deze kennis kan gedeeld worden via een kennisplatform en demoprojecten. Om de overstap te realiseren is er een gebiedsgerichte aanpak nodig op bedrijfsniveau zodat de landbouwers nog genoeg individuele begeleiding kunnen krijgen. Bij deze gebiedsgerichte aanpak komen de 4 ambitieniveaus terug die in een 3 compartimentensysteem ingevoerd kunnen worden. Rond stedelijke gebieden zou een korte keten landbouw gerealiseerd kunnen worden. Financiële steun en een goed verdienmodel zijn op economisch gebied van belang om verschillende kosten te kunnen dekken. Dit kan gerealiseerd worden via een transitiefonds, de markt en een bedrijfsplan.

